

**1991-2020 İRAN'IN GÜNEY KAFKASYA
POLİTİKASI**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Yusif GULIYEV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Namıg MUSALI**

1991-2020 İRAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Yusif GULİYEV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Namıg MUSALI

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	14
1. İRAN'IN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ.....	16
1.1. İran'ın Dış Politikasındaki Ana Sloganlar.....	16
1.2. İran'ın Dış Politikasında Yer Alan Devlet Kurumları ve Otoriteler	23
1.3. İran'ın Dış Politikasının Temel Prensipler ve Amaçları.....	31
1.3.1. Temel Prensipler	32
1.3.2. Amaçlar	35
2. İRAN'IN MODERN DÖNEMDE GÜNEY KAFKASYA'DAKİ JEOPOLİTİK ÇIKARLARI	41
2.1. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Rusya ile İlişkiler Bağlamında İran'ın Güney Kafkasya Politikası	41
2.2. İran'ın Güney Kafkasya Politikasında Azerbaycan Sorunu	50

2.3. İran'ın Güney Kafkasya Politikasında Ermenistan Sorunu.....	61
2.4. İran'ın Güney Kafkasya Politikasında Gürcistan Sorunu.....	70
3. İRAN'IN KUZEY-GÜNEY ODAKLI POLİTİKASINDA GÜNEY KAFKASYA'NIN ÖNEMİ	75
3.1. İran'ın Kuzey-Güney Odaklı Dış Politikasında Azerbaycan'ın Yeri	75
3.2. İran'ın Kuzey-Güney Odaklı Dış Politikasında Ermenistan'ın Yeri.....	85
3.3. İran'ın Kuzey-Güney Odaklı Dış Politikasında Gürcistan'ın Yeri.....	91
SONUÇ	102
KAYNAKÇA.....	104
TABLolar LİSTESİ	109
ŞEKİLLER LİSTESİ	110
EKLER	111
ÖZGEÇMİŞ	115

TEZ ONAY SAYFASI

Yusif GULIYEV tarafından hazırlanan “1991-2020 İRAN’IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Namıg MUSALI

Tez Danışmanı, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 29/08/2023

<u>Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)</u>	<u>İmzası</u>
Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)
Üye : Prof. Dr. Namıg MUSALI (KÜ)
Üye : Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI (AHBVÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Yusif GULIYEV

İmza :

ÖNSÖZ

Tez çalışmasının her aşamasında şahsımı destekleyen, yoluma ışık tutan, araştırma konumu bana sevdiren ve özverisiyle çalışmama olanak sağlayan saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Namıg MUSALI'ya, yüksek lisans eğitimi boyunca derslerine seve seve katıldığım, uzmanlık alanımı bana sevdiren değerli hocam Prof. Dr. Ali ASKER'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Çalışma sürecinde teknik destek ve becerilerini esirgemeyen ve her zaman destek olan babam Elkhan GULIYEV'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca tez aşaması döneminde hep yanımda olan, desteğini esirgemeyen sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi beyan ederim.

ÖZ

Azerbaycan'ın komşu ülkelerle ilişkilerinin incelenmesi, güncel, önemli ve gerekli konulardan biridir. Çünkü komşu devletlerin, özellikle de tarihimize doğrudan etki eden büyük ülkelerin bölgeye yönelik vizyon ve niyetlerinden kaynaklanan tutumlarının araştırılması çok önemlidir. Bu çalışma, konumuzun adından da anlaşılacağı gibi, modern Azerbaycan ve genel olarak Güney Kafkasya için önemli olan bir dönemin incelenmesi ile ilgilidir. Burada ağırlıklı olarak İran'ın 1991-2020 yıllarında Güney Kafkasya, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgili politikasına odaklanılmaktadır. Araştırmamızda ağırlıklı olarak Farsça yazılmış kaynaklar ve siyasi literatür kullanılmıştır. Elbette bu arada Türkçe kaynaklardan da yararlanılmıştır.

“İran'ın 1991-2020 Güney Kafkasya Politikası” konusu bazı bilim insanları tarafından araştırılmışsa da Farsça ve Türkçe kaynakların karşılaştırmalı analizine dayalı olarak incelenmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, mevcut bilimsel çalışmanın konusu özel bir önem taşımaktadır. Ele aldığımız dönemde Farsça ve Türkçe yazılan bilimsel makaleler, kitaplar ve siyasi medya ile İran'ın 1991-2020 yılları arasındaki Güney Kafkasya politikasına ilişkin bilgi ve gerçekler bu bilimsel çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Bu konuda yapılan tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İran'ın Dış Politikasının Temel İlkeleri ele alınmıştır. Burada İran dış politikasının ana sloganları ve İran'ın dış politikasında yer alan devlet kurumları ve otoriterler konusuna açıklık getirilmiş, İran'ın dış politikasındaki amaçları üzerine bilgi verilmiştir. İkinci bölümde İran'ın modern dönemde Güney Kafkasya'daki jeopolitik çıkarları, ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra İran'ın Güney Kafkasya politikası ve bu bağlamda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Güney Kafkasya'nın Doğu-Batı yönlü politikasına karşı İran'ın Kuzey-Güney eksenli politikasının kavramsal çerçevesi belirlenmiş, ayrıca İran'ın Kuzey-Güney odaklı dış politikasında Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın yeri konusundan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran; Politika; Kafkasya

ABSTRACT

Studying the relations of Azerbaijan with neighboring countries is one the actual, significant and necessary issues. It is very important to examine the attitudes of the neighboring states, especially the developing countries that have a direct impact on our history, towards the region, resulting from their vision and intentions. This research, as the name of our subject offers, deals with investigating an important period for modern Azerbaijan and the South Caucasus, especially the Republic of Azerbaijan, in the years 1991-2020. In our research, mostly Persian sources and political literature were used. Eventually, Turkish sources were also used in the meantime.

Although the subject of “Iran’s policy of South Caucasus in 1991-2020” has been investigated by some researchers, the subject has not been examined based on the comparative analysis of Persian and Turkish sources. From this point of view, the subject of the present scientific study is of particular importance. Scientific papers, books and political media written in Persian and Turkish during the period in question, and information and facts about Iran’s South Caucasus policy between 1991 and 2020 constitute the basis of this scientific study. The thesis on this subject consists of three parts. In the first part, the Basic Principles of Iran’s Foreign Policy is discussed. Here, the main slogans in Iran’s foreign policy and the state institutions authorities in Iran’s foreign policy have been clarified, and information has been given about the objectives of Iran’s foreign policy. In the second part, Iran’s geopolitical interests in the South Caucasus in the modern period, as well as Iran’s South Caucasus policy after the collapse of the Soviet Union, and the place of Azerbaijan, Armenia and Georgia in Iran’s South Caucasus policy are studied. In the third chapter, the conceptual framework of Iran’s North-South oriented policy against the East-West oriented policy of the South Caucasus has been determined, and the place of Azerbaijan, Armenia and Georgia in Iran’s North-South oriented foreign policy has been discussed.

Keywords: Iran, Policy, Caucasus

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	1991-2020 İran'ın Güney Kafkasya Politikası
Tezin Yazarı	Yusif GULIYEV
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Namıg MUSALI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	29/08/2023
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	115
Anahtar Kelimeler	İran; Politika; Kafkasya

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	1991-2020 Iran's South Caucasus Policy
Author of the Thesis	Yusif GULIYEV
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Namıg MUSALI
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	29/08/2023
Field of the Thesis	Department of International Relations
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	115
Keywords	Iran; Policy; Caucasus

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
İİC	: İran İslam Cumhuriyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tez çalışmasının konusu “1991-2020 İran’ın Güney Kafkasya Politikası” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın konusu Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki dönemde, yani 1991-2020 yıllarında İran’ın Güney Kafkasya politikası ile ilgili problemlerini ele almakta, ayrıca İran’ın Güney Kafkasya politikası çerçevesinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile olan ilişkilerdeki tutumunu içermektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türk Dünyası açısından stratejik bir öneme sahip olan Azerbaycan'ın komşu ülkelerle ilişkilerinin incelenmesi, bölgemizdeki uluslararası ilişkiler açısından en önemli ve gerekli konulardan biridir. Çünkü komşu devletlerin, özellikle de tarihimize doğrudan etki eden büyük ülkelerin halkımıza ve devletimize yönelik vizyon ve niyetlerinden kaynaklanan tutumlarının incelenmesi çok önemlidir. Bu çalışma, konumuzun adından da anlaşılacağı gibi, modern Azerbaycan ve genel olarak Kafkasya için önemli olan bir dönemin incelenmesi ile ilgilidir. Burada ağırlıklı olarak İran’ın 1991-2020 yıllarında Kafkasya ve özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti’ne yönelik politikasına odaklanılmaktadır. Araştırmamızda başlıca Farsça yazılmış kaynaklar ve siyasi literatür kullanılmıştır. Elbette Türkçe kaynaklardan da yararlanılmıştır. Burada Türkçe derken Azerbaycan Türkçesi de kastedilmiş ve konumuzla ilgili olarak anadilimizde yazılmış bilimsel eserlerden ve siyasi basına yansıyan haberlerden yararlanılmaya çalışılmıştır.

İran’ın Kafkasya politikasını Türkçe ve Farsça kaynakların karşılaştırmalı analizine dayalı olarak ele alan yayınların sınırlı olduğunu göz önünde bulundurmak suretiyle mevcut araştırma çalışmasının ve ondan elde edilen sonuçların alana katkı sağlayacağını umuyoruz. Bu açıdan bakıldığında birkaç dil bilen bilim insanlarımızın farklı dillerde yazılmış kaynakları ve siyasi basını inceleyerek bu yönde yürüttükleri bilimsel araştırmaların rolü eşsizdir. Bize verilen fırsatı değerlendirerek ve bu kültürel harekete katılarak, muhtelif dillerde yazılmış kaynakları karşılaştırmak suretiyle İran'ın 1991-2020 yıllarında Güney Kafkasya politikasını nispeten geniş bir biçimde aydınlatmaya çalıştık. Umuyoruz ki bu tür çalışmaların sayısı arttıkça yeni nesil,

milletimizin ve devletimizin dost ve düşmanlarını daha iyi tanıyacak ve ülkemizi daha ileri bir geleceğe taşımak için gerekli bilgi ve birikime sahip olacaktır.

Görüldüğü gibi çalışmamızın konusu modern tarihimizde ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle, gerek yurt içinde ve gerekse de yurt dışında basılmış olan eserlerin incelenmesi, uluslararası ilişkiler uzmanlarının ve tarih biliminin önündeki önemli görevlerden biridir. Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin pek çok seçkin bilim adamı konumuzla ilgili önemli bilimsel makaleler ve kitaplar yazmış olsa da, bu geleneğin devam ettirilmesine ve özellikle de nispeten az kullanılmış olan ve bazen de ihmal edilmiş Farsça ve Rusça kaynakların araştırmaya tâbi tutulmasına ciddi bir ihtiyaç duyulmuştur. Konumuzla ilgili az araştırılan kaynaklar arasında örnek olarak İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile ilgili dergiler ve bu ülkenin diğer resmi basın ajanslarında yayımlanan Güney Kafkasya ve Azerbaycan ile ilgili rapor ve çalışmaları zikredebiliriz.

Mevcut araştırma çalışmamızdaki amaçımız, İran'ın 1991-2020 yılları arasındaki Güney Kafkasya politikasının mahiyetini analiz ederek aydınlatıcı bilgiler ortaya koymaktır. Bu amaçtan yola çıkarak aşağıdaki sorunlara ışık tutmayı hedef olarak belirledik:

- 1991-2020 yıllarında İran'ın Güney Kafkasya politikasına dair yurt içinde ve yurt dışında mevcut olan kaynakları derinlemesine araştırmak, konumuzla ilgili bilgileri analiz etmek, karşılaştırmak, netleştirmek ve bilimsel çalışmalarda kullanmak;

- İlgili kurumlar tarafından Farsça ve Türkçe yayımlanan araştırma eserlerine yansıyan gerçeklerden yola çıkarak, İran'ın Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın yeri ve bunlarla ilişkileri dahil olmak üzere 1991-2020 yıllarında İran'ın Güney Kafkasya politikasına ışık tutmak;

- İran'ın Güney Kafkasya ülkelerinde elde etmek istediği çıkarlar doğrultusunda attığı adımları, bu konuda koyduğu hedefleri göstermek ve yaptığı somut çalışmaları nitelendirmek;

- Bilgi ve belgelere dayanarak, İran İslam Devrimi'nin ana slogan ve hedeflerine ışık tutmak ve bu slogan ve hedeflerin İran'ın Güney Kafkasya politikasının oluşumundaki rolünü belirlemek;

- İran'da yazılan araştırma eserlerinin verilerine dayanarak İran'da dış politikanın şekillenmesinde yer alan devlet kurum ve makamlarına ışık tutmak, bunların İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının oluşumundaki rolünü yorumlamak;

- SSCB'nin dağılması gerçekliğinin İran'ın Güney Kafkasya politikasında oynadığı rolü açıklığa kavuşturmak.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Şimdiye kadar Türkiye ve Azerbaycan'da "İran'ın 1991-2020 Güney Kafkasya politikası" adlı bir tez çalışması yapılmamıştır. Şimdiye kadar A. Aslanlı, H. Necefov, E. Veliyev, A. İftihari, Y. Demir, Ş. Şeker, İ. Yezdi, M. R. Musevi, İ. Fellah, A. Ümidi, B. E. Ahmediyan, F. Atai, M. C. Cevadi, H. Sadri, S. E. Cornell, V. Sazhin, B. Shaffer, T. Sharashenidze vd. gibi yerli ve yabancı araştırmacılar bu konuyla ilgili bilgiler vermişlerse de ancak bahsettiğimiz konu geniş ve karşılaştırmalı bir biçimde, Türkçe ve Farsça yayınlara ve kaynaklara dayalı olarak araştırılmamıştır.

Araştırma çalışmasında belirlediğimiz konuyu araştırmak için tarihsel-karşılaştırmalı, teorik yaklaşım yöntemi esas alınmış, bilimsellik ve tarihsellik ilkesine uyulmuştur. Bu amaçla öncelikle kütüphane katalogları ve internet kaynakları taranarak ilgili literatür temin edilmiş, ardından elde edilen veriler karşılaştırmalı bir analize tâbi tutulmuş ve problemi aydınlatacak bilimsel sonuçlara ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Tez çalışmasında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden başlayarak İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen süre zarfında İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik politikası ayrı ayrı olayların akışı üzerinden değil, bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda İslam Devrimi ardından İran dış politikasının temel ilke ve amaçları, bu politikayı yürüten kurum ve kuruluşlar tanıtılmış, akabinde İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik siyasetinde izlediği ana yol ve hedefler belirlenmiş ve bu durumun Güney Kafkasya'daki üç ülke üzerinde yansımaları ve söz konusu devletler tarafından İran'ın bölgesel politikalarına yönelik sergilenen tepkiler araştırılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmamızın kronolojik çerçevesi, İran'ın 1991-2020 yılları arasındaki Güney Kafkasya politikasının incelenmesine odaklanmaktadır. Söz konusu dönemde Farsça, Türkçe ve Rusça yazılan bilimsel makale ve kitapların yanı sıra siyasi medya ve haber ajanslarının incelenmesi, İran'ın bahse konu dönemde Güney Kafkasya politikasına ilişkin bilgi verilmesi ve gerçeklerin ortaya çıkarılması bu bilimsel çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda alanında tanınmış bilim insanlarının yürüttükleri araştırmaların sonuçlarından da yararlanılmıştır. Bahsi geçen yıllarda İran'ın Güney Kafkasya politikasına ışık tutabilecek çalışmalara gelince, yukarıda zikredildiği üzere değişik ülkelerin araştırmacıları tarafından şu veya bu şekilde konunun incelendiğine tanık oluyoruz. Bildiğimiz gibi, modern dönemle ilgili herhangi siyasi veya tarihi konu araştırılırken, ele alınan süreç içinde yer alan taraflara dair her türlü yazılı, basılı, görsel vs. kaynakların dikkate alınması, özellikle de bilimsel dergilerin, siyasi basının, analitik yorumların vb. yayınların titiz bir şekilde incelenmesi gerekir. Bu nedenle İran'ın 1991-2020 Güney Kafkasya politikasını yorumlarken, ilk başta İran'a bağlı devlet kurumları ve özellikle de Dışişleri Bakanlığı'nın elektronik dergilerini gözden geçirmeye çalıştık. Elbette bu işte dikkatli olmayı ve bilimsel yaklaşım meselesini de unutmadık. Çünkü bugüne kadar çok sayıda önyargılı yazıların ortaya çıktığına da şahit olduk. Zira İran'ın Güney Kafkasya ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik yaklaşımlarına gelince, konunun hassasiyeti daha da artıyor. Bu nedenle, bölgemizin tarihini ve onunla ilgili global veya bölgesel güçlerin politikalarını incelerken bu tür konulara daha ciddi ve sorumlu bir şekilde yaklaşmalıyız.

Şimdiye kadar İran'ın 1991-2020 yılları arasındaki Güney Kafkasya politikası konusu bir bütün olarak araştırmaya tabi tutulmamıştır. Çalışmamızda ilgili devlet kurumlarının basın ajansları tarafından yayınlanan rapor ve makaleler de dahil olmak üzere İran'da yazılmış çalışmalar kullanılarak İran'ın Güney Kafkasya politikası, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin bölge ile ilgili siyasi hedefleri, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın İran dış politikasındaki yeri vb. konulara dair bir dizi yeni görüşler gündeme getirilmiştir. Türkiye ve Azerbaycan'da ilk kez İran'ın 1991-2020 yılları arasındaki Güney Kafkasya politikası konusu, İran kaynaklarına dayalı olarak araştırılmış ve bu bağlamda Farsça kaynakların önemi ortaya

koyulmuştur. Araştırmada kullanılan Farsça kaynakların konu hakkında ne ölçüde bilgi sahibi oldukları açıklığa kavuşturulmuş ve bilgileri sistemli bir şekilde sunulmuştur.

Çalışmamızın kronolojik çerçevesinin başlangıç noktasını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız devletlerin kuruluşuyla birlikte bölgede yeni bir düzenin meydana gelmesi oluşturmaktadır. Bu sürecin ardından yine Güney Kafkasya'da dengeleri değiştiren ve yeni bir düzenin kurulmasına yol açan diğer mühim bir olay, 2020 yılında vuku bulan ve Azerbaycan'da Vatan Muharebesi diye anılan İkinci Karabağ Savaşı'dır. Çalışmamızda bu iki önemli tarih arasındaki dönemde İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları araştırmaya tabi tutulmuştur.

1. İRAN'IN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ

1.1. İran'ın Dış Politikasındaki Ana Sloganlar

Güney Kafkasya bölgesi, sahip olduğu jeopolitik konumu ve büyük petrol ve gaz rezervlerinin varlığı nedeniyle, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın büyük güçlerinin her zaman ilgi odağı olmuştur. Güney Kafkasya'ya komşu olan büyük devletlerden biri olarak İran'ın da bu bölgeye kendi yaklaşımı mevcuttur.

Avrupa kıtasını Asya'ya bağlayan Kafkasya bölgesinin tarihi, coğrafi, kültürel ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olduğunu herkes biliyor. Tarihsel olaylar bu toprakların bağımsız olmadığı zamanlarda çeşitli imparatorluk ve devletlerin eline geçtiğini göstermektedir. 19. yüzyılın başlarında gerçekleşen Rus-Kaçar savaşı sonucunda 1813 (Gülistan) ve 1828 (Türkmençay) yıllarında imzalanan anlaşmalarca Kafkasya bölgesi Çarlık Rusya'sı topraklarına dâhil edilmiştir. Mevcut şartlarda Güney ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır.¹

Modern İran, Doğu'daki güç merkezlerinden biri olmasının yanı sıra aktif ve çok yönlü dış politika uygulayan devletlerden biridir. İran İslam Cumhuriyeti, sadece sınırlarına yakın bölgeleri değil, Ortadoğu'nun uzak bölgelerini ve Güney Kafkasya'yı da stratejik çıkarlarının bir parçası olarak görmektedir. Fakat bilindiği gibi bu ülke, ekonomik ve finansal imkanlar, gelişme hızı, döviz rezervleri gibi önemli parametreler açısından ana rakipleri olan ABD, Rusya, Avrupa Birliği ve Çin gibi güç merkezlerinin çok gerisindedir. Bu ülke, bahsedilen parametrelere göre ABD, Avrupa ve Çin gibi güç merkezlerinin gerisinde kalan Rusya'dan daha zayıfsa, o zaman ekonomik ve finansal yeteneklerinin durumunu hayal etmek zor değil.²

Bu nedenle İran, güçler dengesinde bir denge sağlamak için askeri güçlerini geliştirmekte, askeri-sanayi kompleksini güçlendirmekte ve zaman zaman "kas gücünü"

¹ [Areş Hüseyn oğlu İftixari, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, "İran İslam Respublikasının Qafqaz Siyasəti \(1991-2005-ci illər\)" İxtisas: 07.00.03-Ümumi tarix, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın Avtoreferatı, Bakı-2010, səh. 16.](#)

² Ruhi Şirinova, Azərbaycan Respublikasının Geosiyasi İnkişaf Strategiyası, Strategiya.az, 05.06.2020, <http://az.strategiya.az/news>.

göstermekten çekinmemektedir. NATO'nun Doğu'ya yayılma girişimlerinden endişe duyan İran, Suriye, Irak, Yemen vb. ülkelerde kendini güçlendirmeye çalışmakta, jeopolitik çıkarlar ortaya çıktığında komşuları ve ortakları ile dahi sert konuşmaktan çekinmemektedir. Bu devlet politikasının stratejik çıkarları ve jeopolitik hedefleri, Tahran'da kim iktidarda ve kim yetkili olursa olsun, değişmeden kalır.

Unutulmamalıdır ki İran'ın Güney Kafkasya'daki dış politikası, farklı dönemlerdeki tarihi olayların imtihanlarından geçerek günümüze kadar devam etmiştir. Güney Kafkasya her zaman dünyanın güç merkezlerinin ilgisini çekse de bu bölgeye en yakın üç büyük ülke yani Türkiye, Rusya ve İran bölgede birçok kez karşı karşıya gelmişlerdir. İslam Devrimi ve SSCB'nin yıkılmasının ardından İran, Rusya'nın dış politikası karşısında Güney Kafkasya politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.³ Bildiğimiz gibi İran, İslam Devrimi'nden sonra bağımsızlığını tam anlamıyla korumak için "Ne Doğu ne Batı" sloganını ana slogan olarak seçmiştir. Bu sloganın son kırk yıldır İran'ın ana sloganı olduğu söylenebilir. İran bu politikası ile hem Batı'nın hem de yeni Rusya'nın etkisinden kendisini korumaya çalışmaktadır. Bu slogan, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na bile yansımıştır. Bu nedenle, ülkenin bağımsızlığını koruma ilkesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki ana öncelikli sloganlardan biri olarak kabul edilir.⁴

İran İslam Cumhuriyeti'nin milli ve dini çıkarlar temelinde oluşturduğu dış politikasının en önemli parçalarından biri İran'ın Kafkasya politikasıdır. Bu alanda mevcut olan bir takım geçici ve taktiksel değişikliklere rağmen, ana yönelimler çok önemlidir. Resmi açıklamaya göre, Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması, hukuki sınırların tanınması, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi, yabancı ülkelerin bölgeden uzaklaştırılması, Türkçülüğe ve birleşik Azerbaycan'a karşı çıkılması, ABD ve İsrail'in İran'ın kuzey sınırlarından çıkarılması Rusya'nın bölgesel hegemonyasının desteklenmesi, kültürel bağların geliştirilmesi, Müslüman ulusların desteklenmesi ve nüfuz edilmesi, bölgenin pazar ve hammaddelerinin ele geçirilmesi, enerji projelerinin

³Alaeddin Yalçınkaya, Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğünden Küresel Kördüğümüne, Lalezar Kitabevi-2006, s. 202.

⁴ معصومه محمدی، بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال روسیه پس از انقلاب اسلامی (1997-2020)، پژوهش های راهبردی انقلاب اسلامی سال دوم، شماره 6، تابستان 1398، صص 73-113.
<http://ensani.ir/file/download/article/1592650597-10215-6-3.pdf>.

ve transit potansiyellerinin kullanılması gibi genel politikalar İran İslam Cumhuriyeti yetkilileri tarafından defalarca dile getirilmiştir.⁵

İran İslam Cumhuriyeti'nin komşu ülkelerdeki İslamofobi ve devrim korkusunu hızla azaltmayı ve birtakım ilkeli konuların hakim olduğu dış politikası ile ikili veya çok taraflı ilişkiler kurmayı başardığını elbette unutmamak gerekir. Ortak çıkarlar doğrultusunda İran İslam Cumhuriyeti ile işbirliği yapmak isteyen komşu ülkelerden biri de Rusya'dır. Elbette mevcut araştırma konumuzun kısıtlı imkanlarını dikkate alarak İran ile Rusya arasındaki veya İran ile diğer ülkeler arasındaki ilişkiler hakkında detaylı bilgi veremiyoruz. Ancak buna rağmen, İran ve Rusya'nın dış politikasında, özellikle bu iki ülkenin Güney Kafkasya politikasında bazı ortak çıkarlar ve yönelimler olduğunu dikkate alarak, yeri geldiğinde bazı noktalara değinmeyi uygun buluyoruz.

İran'da İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra İran dış politikası, İslam kimliği üzerine inşa edilmiştir. Devrimle birlikte kurulan yeni rejim, Humeyni'nin Velayet-i Fakih anlayışı çerçevesinde İslam ve Şiiilik öğretisine dayanan bir ideolojik yapıya göre şekillenmiştir. Bu öğretilerin yanı sıra sömürge karşıtı ve tam bağımsızlık söylemleri de vücut bulmuştur. Bununla birlikte yeni rejim “ne Doğu ne de Batı” ifadesiyle bağımsız bir politika takip edileceğini vurgulamış ve CENTO'dan⁶ ayrılmıştır.⁷

Mevcut araştırmanın kronolojik çerçevesi 1991-2020 yıllarıyla sınırlı olduğu için burada İran'ın İslam Devrimi sonrası ana sloganları dikkate alınmalıdır. İran İslam Devrimi'nden sonra devrimci güçler tarafından yaygın olarak kullanılan ana sloganlar şunlardır:

“1- Ne Doğu, ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti!;

2- Amerika'ya Ölüm!;

⁵ [Areş Hüseyin oğlu İftixari, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, “İran İslam Respublikasının Qafqaz Siyasəti \(1991-2005-ci illər\)” İxtisas: 07.00.03-Ümumi tarix, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın Avtoreferatı, Bakı-2010, səh. 18.](#)

⁶ Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization, CENTO); Pakistan, İngiltere, İran, Irak ve Türkiye arasında 1955 yılında Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yayılmasını önlemek amacıyla Bağdat Paktı kurulmuştur. 1958 yılında Irak'ta yaşanan darbe sonrasında Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesiyle Pakt, 1959 yılında CENTO ismini alarak faaliyetlerini sürdürmüştür.

⁷ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), s. 4.

3- Vilayet-i Fakih/Rehberlik muhaliflerine ölüm!;

4- İsyancıların rehberine ölüm!;

5- İngiliz'e ölüm!;

6- Damarlarımızdaki kan, rehberimize kurban!;

7- Ya ölüm ya Humeyni!;

8- Hamaney cihat hükmünü ilan ettiği günden itibaren dünya ordusu bir olsa bile önümüzde duramaz;

9- Biz Siyonizm'e karşı savaş âşıklarıyız, Tanrım, Tanrım! Humeyni'nin devrimini Mehdi'nin devrimine kadar koru!"⁸

Yukarıda bahsedilen sloganlardan bazıları hakkında kısaca bilgi vermeyi gerekli buluyoruz.

"Ne Doğu, ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti!": Ayetullah Humeyni tarafından ortaya atılan bu slogan, yeni kurulan İslam devletinin hem iç hem de dış politikasının ana sloganı olarak kabul ediliyor. Bu slogan, hem halkın hem de devletin bağımsızlığını gösteren bir anlam ve kavram olarak İran İslam Cumhuriyeti anayasasına bile yansımıştır. Sloganda Doğu ve Batı'dan kasıt ABD ve eski Sovyetler Birliği'dir. 1979 İran İslam Devrimi'nin zaferinden sonra böyle bir sloganın ortaya çıkması, iktidara gelen güçlerin iki kutuplu dünyayı kabul etmek istemediklerini gösteriyordu. Yani devrimci güçler ne Doğu bloğunun başındaki Sovyetler Birliği'ne ne de Batı bloğunun başındaki Amerika'ya teslim olmayacaklardır. İran'da iktidardaki güçler, halkı İran ve İslam kimliğine bağlı bir millet haline getirmezlerse gerçek kimliklerinin yok olacağını vaaz etmeyi sürdürüyorlar. Bu söyleme göre kimliği olmayan bir ulusun hegemonik güçlerle aralarındaki ilişki kurtla kuzu arasındaki ilişki gibi olacağı için yok olmaya mahkumdur.⁹

İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın giriş kapısının üzerindeki ana tabelada bile "Ne Doğu, ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti!" sloganının kazanmış

⁸https://fa.wikipedia.org/wiki/شعارهای_سیاسی_دوران_جمهوری_اسلامی_ایران

⁹پرتال امام خمینی، اصول اساسی سیاست خارجی – اصل نه شرقی و نه غربی، 1395/11/19 ش، منبع: مجله حضور، شماره 23، ص 135-122 .<http://www.imam-khomeini.ir/fa/n21267/%>

olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁰ 1979 İslam Devrimi'nden sonra iktidara gelen yeni güçlerin izlediği dış politikanın ana simgesi sayılan bu slogan, tribünlerde, konuşmalarda ve hatta lise ders kitaplarında özel bir yere sahiptir. Ali Hamaney bugün bile eski Pehlevi rejimine saldırırken sık sık "bağımlılık" kelimesini kullanıyor. Bununla, Rıza Şah Pehlevi'nin onlardan farklı olarak dış güçlere bağımlı bir rejim olduğunu ve bu nedenle ülkeyi onların istediği gibi yönetmek zorunda kaldığını kastediyor.

Türk araştırmacılardan Yeşim Demir, İran'ın bu sloganıyla ilgili şu tespitlerini paylaşmaktadır:

İran'ın 1979 İran İslam Devrimi ile dış politikasında benimsediği 'Ne Doğu, Ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti' anlayışı konjonktürel gelişmeler doğrultusunda güncellenmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren 'Kuzeye' doğru bir açılım söz konusu olmuştur. İran dış politika anlayışında ideoloji etkili olmuşsa da genel olarak ulusal çıkarları ön planda tutan politika izlenmiş, realist yaklaşımla ideoloji ikinci plana düşmüştür. İran'ın bu yaklaşımı Güney Kafkasya politikasında da kendini göstermiştir. Dış politikasındaki bölgeye yönelik öncelikleri, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın iç ve dış politikasındaki dönüşümler ile uluslararası güçlerin bölgedeki çıkarları doğrultusunda değişime uğramıştır. Bu değişim, İran'ın 2005 yılında benimsediği yirmi yıllık strateji (2025/1404 yılı) hedefi ile Kafkasya bölgesinde (Orta Asya ve Orta Doğu dahil) etki ve ulaşma konusundaki zorlukların farkında olmasına rağmen bu yönde önemli çaba göstermeye devam etmektedir.¹¹

Şekil 1: İİC Dışişleri Bakanlığı'nın giriş kapısı (üzerindeki ana tabelada “Ne Doğu, ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti” sloganı kazanmıştır)

¹⁰Şekil 1.

¹¹Yeşim Demir, İran'ın Güney Kafkasiya Politikası, Anadolu AÜSBD, Cilt. 22, Sayı. 2, Yıl: 2022. S. 573-588., s. 575. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2509540>

“Amerika'ya ölüm!”: Bu slogan, İran İslam Cumhuriyeti'nde düzenlenen tüm miting, ve siyasi eylemlerde kullanılan ana sloganlardan biri olup, Humeyni'nin 1979 İslam Devrimi ve sonrasında ilham aldığı en popüler sloganlardan biridir. Humeyni'nin ardından aralarında Ali Ekber Muhteşemi'nin de bulunduğu İranlı yetkililer, “Amerika'ya ölüm!” sloganının “İran'ın dış politikası” olduğunu belirtmişlerdi.¹²

“Vilayet-i Fakih muhaliflerine ölüm!”: “Vilayet-i Fakih” meselesi on iki imamın fikhında bazı İslam alimleri tarafından bir teori olarak ortaya atılmıştır. Bu teori, masum imam döneminde Hz.Muhammed'in (s.a.v) yeryüzündeki meşru siyasi düzeni ve naiplik müessesesini inşa eder. İran İslam Cumhuriyeti düzeni bu teoriye dayalı bir siyasi düzendir. Bu ülkenin anayasası bu konuyu bağımsız bir hüküm olarak belirtmektedir. İmamiyye fikhında kadılık yapmak, fetva vermek, humus ve zekat vermek gibi işlerden fikh alimi sorumludur. Bu tür hususlar Ortaçağ'dan beri var olmuştur, ancak Ayetullah Humeyni tarafından gündeme getirilen “Vilayet-i Fakih” meselesi tamamen siyasi bir mesele olarak kabul edilir ve on ikinci imamın gaip olduğu dönemin siyasetinin temelini oluşturur. İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni'ye göre İslam, siyasi ve ideolojik açıdan insanlık için anayasal bir rol oynamalıdır ve bu din tüm dünya insanlarına gönderilmiştir.¹³

Halen Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Duke Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan ilahiyat alimi Mohsen Kadivar, Ayetullah Humeyni'nin diğer fakihlerden teorik olarak farklı olan üç bakış açısını ve görüşünü açıklamaya çalışarak bu konuda şunları söylemiştir: 1. Humeyni'nin düşüncesine göre İslam'ın önemli meselelerinden biri olan “الامر بالمعروف والنهي عن المنكر” (hayra davet ve kötülükten sakındırma) konusu, insanların tüm yaşam alanlarını kapsmalıdır. Bu talimatın “Kötülüğü önleme” kısmı her halükarda zarar görme pahasına yerine getirilmeli ve bu çalışmaya herkes katılmalıdır. Bu talimat yerine getirildiğinde, insan hayatı pahasına da olsa verilen zarar adil ve geçerli kabul edilir. Humeyni, “Tahrirü'l-Vasile” adlı kitabında bu düşünceden bahsetmiştir; 2. “Vilayet-i Mutlaki-i Fakih”. Bu inancı kabul etmek demek, fakihlerin Müslüman bir insanın hayatı üzerinde tam bir denetime sahip olmaları ve insanların bütün işlerine karışma hakları olduğu anlamına gelir; 3. Doğumdan ölüme (beşikten mezara) kadar

¹²https://fa.wikipedia.org/wiki/شعارهای_سیاسی_دوران_جمهوری_اسلامی_ایران
https://www.wikiwand.com/fa/شعارهای_انقلاب_1357_ایران

¹³https://fa.wikipedia.org/wiki/شعارهای_سیاسی_دوران_جمهوری_اسلامی_ایران 06.08.2023

insan topluluklarını yönetme yöntemi olarak fıkıh meselesi. Ayetullah Humeyni'nin meşhur sözlerinden biri şudur: “Müslümanların ve hatta insanlığın tüm siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal sorunlarını çözebilecek bir araç varsa, o da fıkıh ilmidir.”¹⁴

“Savaş, savaş, zafere kadar”; Devrim ve İran-İrak savaşından sonra İran'daki bazı siyasi-dini parti ve gruplar arasında yayılan siyasi ve devlet sloganlarından biri haline gelmiştir. İran-İrak savaşı sırasında Kerbela-4 operasyonunda bu slogan kullanılmıştır.¹⁵

“Kudüs'e giden yol Kerbela'dan geçer”; Bu slogan, devrimden sonra İran'da bazı siyasi-dini parti ve gruplar arasında yayılan siyasi ve devlet sloganlarından biri olmuştur. Bu slogan Ayetullah Humeyni ve destekçileri tarafından İran-İrak savaşı sırasında ve savaş sonrasında kullanılmıştır. Öyle ki bu slogan, İran'ın dış politikasının yönünü belirleme gibi önemli bir konuda bile kilit rol oynamış ve bu konuda büyük bir etki yaratmıştır.¹⁶

Bu arada belirtmek gerekir ki son zamanlarda İran İslam Devrimi Muhafızlar Birliği “Sepah”ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik tehdit mesajında geçen slogan da bunun yeni bir çeşididir. Bu kolorduya ait medyada dağıtılan video klipte “Kudüs'e giden yol Bakü'den geçer” deniyor. Yani bir gün Kudüs'ün kendilerinin olacağını ve bunun için önce Bakü'yü işgal etmeleri gerektiğini söylemek istiyorlar.¹⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in İran'a söylediği gerçeklerden sonra çekilen bu video, bu ülkenin ana sloganlarının ne kadar esnek, değişken ve istikrarsız olduğunu gösteriyor.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin komşu ülkesi olan İran'daki devrimci güçlerin sloganının siyasi çıkarlar nedeniyle değiştirilmesi ve bu şekilde manipüle edilmesi, bu sloganların her Müslüman ülkeye karşı kötüye kullanılabilceğini göstermektedir. Aslında bölgedeki son gelişmeler, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 44 günlük savaşın yanı sıra 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya liderlerinin Karabağ Savaşı'nın sona ermesi ve

¹⁴<https://www.youtube.com/watch?v=VAMe9HdooaI> محسن کدیور در باره تفاوت افکار نظری خمینی

¹⁵<https://fa.wikipedia.org/wiki/06.08.2023> شعارهای سیاسی دوران جمهوری اسلامی ایران

¹⁶<https://fa.wikipedia.org/wiki/06.08.2023> شعارهای سیاسی دوران جمهوری اسلامی ایران

¹⁷İrânın tehdidlerini Azərbaycan ciddi qəbul etməlidirimi?, İctimai TV, Dec 5, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=eUAwzdn9118>

ateşkes konusundaki ortak beyanatının imzalanmasından sonraki durum, İran İslam Cumhuriyeti'nin “devrimci sloganları” hakkındaki görüşlerimizi yenilemenin gerekliliğini düşünmemize neden oldu. Hem 44 günlük Vatan Savaşı sırasında hem de savaşın Azerbaycan lehine sona ermesinden bu yana İran'ın davranışlarına bakarsak, yukarıda bahsedilen “İslam Devrimi sloganlarının” çoğunun bu ülkenin siyasi çıkarlarına kurban edildiğini açıkça görebilirsiniz.

Öte yandan, hem yukarıda belirtilen konu hem de diğer gerçekler, İran'ın dış politikasının doktrin telkinlerini ve ilkelerini sorgulamaktadır. Böylece bir doktrin telkini olarak görülen “İslam ülkeleri ile dayanışmayı sağlamak”, ironik bir biçimde, Müslüman bir ülkenin topraklarının işgaline göz yummaya engel teşkil etmemiştir. Buna karşın İran'ın kuzey bölgelerinde yaşayan halkın enerji ihtiyacını karşılayacak altyapının olmadığı düşünüldüğünde, Ermenistan ile bu alanda ilişki geliştirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir.¹⁸

1.2. İran'ın Dış Politikasında Yer Alan Devlet Kurumları ve Otoriteler

Diğer ülkelerde olduğu gibi İran'da da dış politika ile ilgilenen ana devlet kurumu Dışişleri Bakanlığı'dır. Ancak söz konusu ülkenin iç ve dış politikasını daha derinlemesine incelersek, İran'da bu sorunun biraz daha farklı bir şekilde çözüldüğü ortaya çıkıyor. Araştırma çalışmamızın bu bölümünde, İran'da dış politikada yer alan devlet kurumları ve otoriteler hakkında nispeten geniş bilgiler vermeye çalıştık. Konu hakkında yorum yaparken siyasi basın ve uzman bilim adamlarının açıklamalarından ve İran'da yayınlanan bilimsel makalelerden yararlanmayı uygun gördük.

İran'ın dış politikasını etkileyen bağımsız değişken jeopolitiğidir. İran'ın coğrafi konumu İran'a doğal koruma imkanı sağlamaktadır. Bununla birlikte kadim bir medeniyet geçmişine sahipken bulunduğu konumun kendisini cazibe merkezi yapması, büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmesine yol açmıştır. Doğu ve Batı arasında geçiş

¹⁸Vüsal Qasımlı, Zaur Şiriyev, Zülfıyyə Vəliyeva, İran-Ermənistən münasibətləri: Geosiyasi reallıq, siyasi iddialar, Versus, Bakı, 2011, s. 6.

güzergahında olması tarihte işgallere maruz kalmasına sebep olmuştur. İngiltere Hindistan güvenliği için İran'ı iki kez işgal etmiştir.¹⁹

Uluslararası İlişkiler bölümünün tanınmış hocalarından Keyhan Barzegar²⁰ "Ruzigar" gazetesine verdiği röportajda konumuzla ilgili oldukça geniş bilgiler vermiştir. Röportajın sorularından biri şöyle:

Dışişleri Bakanlığı, Batı dünyası da dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde, ülkenin dış politikasının ana çizgisini belirleyen, statüsü yüksek bir devlet kurumu olarak görülüyor. Ancak İran'da bu konu biraz farklı ve Dışişleri Bakanlığı'nın belirleyici bir rolü yok. Daha birçok kurum ve kişi bu ülkede belirleyici rol oynuyor. Bu neden böyle?.

Cevap:

Bu meselenin bölgesel ve dünya güçlerinin politikalarında İran'a gösterilen hassasiyetten ve bu ülkenin kendine has bir yere sahip olmasından kaynaklandığını düşünüyorum. İran, dış politikası ve uluslararası ilişkileri dünyada büyük hassasiyetle karşılanan bir ülkedir. Dolayısıyla İran jeopolitik, enerji güvenliği ve diğer siyasi güvenlik açılarından dünya ülkeleri ve yeni dünya düzeni için çok hassas ve önemli ülkeler arasında yer almaktadır. Sıralanan bu özellikler İran'a birçok siyasi ve ekonomik getiri sağlasa da aynı zamanda tüm bu ayrıcalıklar ülkeyi yeni zorluklarla karşı karşıya bırakıyor. İran zengin petrol ve diğer enerji kaynaklarına sahip olduğu için her zaman Rusya ve İngiltere gibi güçlü ülkelerin ilgisini çekmiş ve bu nedenle bu iki ülke İran'ın hem iç hem de dış politikasına neredeyse her zaman müdahale etmiş, hatta bu ülkede nüfuzlarını sağlamlaştırmayı başarmışlardır. Bu müdahaleler, o ülkelerin İran'daki büyükelçileri ve temsilcileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu konu bir yandan büyük dış güçleri İran'a daha derin nüfuz etme hevesine sevk ederken, diğer yandan İranlı siyasetçilere ülkenin kurtuluşu için siyaset sahnesinde ve uluslararası ilişkilerde bu güçlerle müzakereleri tamamlama yeteneği kazandırdı. Bütün bunlar, Dışişleri Bakanlığı'nın İran'daki rolünü ve konumunu artırdı ve bu nedenle söz konusu kurum, ülkenin siyasi yapısının başındaki birinci kişiyle sürekli temas halindedir. Söylenenlerden yola çıkarak İran'ın dış politikasının ana stratejik çizgisinin hem Şah döneminde hem de bugünkü İslam Cumhuriyeti döneminde ülkenin ilk kişisi tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz.²¹

Bahsi geçen görüşmede Keyhan Barzegar, kendisine sorulan bir başka soruya verdiği yanıtta, İran'daki diğer devlet kurumlarının da ülkenin dış politikasında söz sahibi olduğuna dikkat çekmiştir. Soru:

İran'daki tüm tarihi olaylardan sonra dış etkenler arıyor. İslam Devrimi'nden otuz yıl sonra bugün bile ABD'nin İran'ın işlerine müdahalesinden söz ediliyor. Bu konu Dışişleri Bakanlığı'nı ne ölçüde etkiliyor ve bu durum Dışişleri Bakanlığı'nın pozisyonunu zayıflatıyor mu?

¹⁹ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 1-14. , s. 6.

²⁰Keyhan Barzegar (d. 1968): Uluslararası ilişkiler, siyasi strateji uzmanı. Tahran Bilim ve Araştırma Şubesi, Azad İslam Üniversitesi'nde bu uzmanlığın hocasıdır. 2011-2013 yıllarında "Londra Ekonomi ve Politika" Üniversitesinde Doktora derecesini almıştır. 2017-2019 yılında Harvard Üniversitesi tarafından davet edilmiştir. Adı geçen akademisten, İran'ın dış politikasını derinlemesine inceleyen uzmanlar arasında yer alıyor.

²¹<https://www.khabaronline.ir/news/147581/های-جهان-ونقش-های-وزارت-خارجه/06.08.2023>

Cevap:

Dış güçlerin İran'ın dış politikasının yönünü ne ölçüde etkilediğini ve Dışişleri Bakanlığı'nın oynadığı rolü belirlemek önemlidir. ABD'nin George Walker Bush yönetimindeki Irak'a saldırısı sırasında, Irak'tan sonra sıranın İran'a geleceği iddiaları vardı. Şu anda, ABD'nin Irak'taki varlığı konusuna uluslararası ilişkiler düzeyinde güvenlik perspektifinden baktığımız kabul edilmelidir. Böyle bir durumda ABD'nin İran'a yönelik tehditlerini zamanında önleyebilmek için güvenlik teşkilatları devreye giriyor. Bu, bir ölçüde işin Dışişleri Bakanlığı'nın elinden alınarak emniyet teşkilatlarına teslim edilmesi anlamına gelmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nın asıl görevi Irak dahil bölge ile ilişkilerini düzenlemek olsa da konunun önemi ve hassasiyeti de dikkate alınarak diğer devlet kurumlarının konuya müdahale etmesi önemli görülmektedir. Çünkü burada ülkenin ulusal güvenliğinden bahsediyoruz. Bu durumda Milli Güvenlik Kurulu, Irak meselesinde asıl söz sahibi oluyor. Diğer bir örnek ise İran'ın güneydoğusundaki Sistan ve Belucistan vilayetinde yer alan 'Cündullah' terör örgütü meselesidir. Abdülmelik Rigi liderliğindeki bu terör örgütüyle ilgili mesele, özünde bir milli güvenlik ve iç meseledir. Ancak söz konusu terör örgütünün mensuplarının Pakistan ya da Afganistan topraklarına kaçması ve bu ülkelerin konuya göz yumması ya da baş edememesi, hatta bu grubun yabancı istihbarat teşkilatları tarafından korunması konusu gündeme gelince, konu artık bir dış politika konusu haline gelmiştir. Bu, dış politikanın ulusal güvenlik konusuyla yakından ilgili olduğunun bir göstergesidir. Bu nedenle, ulusal güvenlik kurumlarının bu tür konulardaki rolü önemli ölçüde artmıştır. Bütün bunları göz önünde bulundurarak söyleyebiliriz ki, dış politika konusu olan herhangi bir konuya dış güçler müdahale ederse, bu konu otomatik olarak ulusal güvenlik meselesi haline gelir. Bu nedenle diplomatlara dış politikada güvenlik konularını öncelikli olarak ele almaları tavsiye edilmektedir.²²

Röportajda Keyhan Barzegar'a sorulan bir diğer soru ise şöyle: "Dışişleri Bakanlığı'nın oluşum sürecinin tarihine baktığımızda Dışişleri Bakanlarının devlet başkanına bağlı olduğunu görüyoruz. Neden böyledir?" Cevap:

Dışişleri bakanlarının merkezi siyasi yapıya ve iktidara bağımlı olması yadırganmamalı ki bunu tüm dünyada görüyoruz. Her hükümet iktidara geldikten sonra en güvendiği kişiyi bu hassas ve kilit göreve atamak ister. Bununla, bu hassas göreve atadığı kişinin hükümetin politikasına sadık olduğundan emin olmak istiyor. İran açısından bu konu daha önemli. Çünkü bu ülkenin karşı karşıya olduğu sorunlar, ekonomik, yabancı yatırımlar, petrol ve diğer enerji kaynakları, siyasi ve güvenlik konuları, ideolojik, bölgesel ilişkiler, büyük güçlerle ilişkiler ve Dışişleri Bakanlığı'nın rolü gibi birçok yönden farklıdır. Bu konularda Sayın Bakanın şahsı mühimdir, büyüktür. Hatta bazen Dışişleri Bakanı'nın ülkede birinci kişiden sonra ikinci kişi olarak görüldüğü bile söylenir. Ülkenin böylesine hassas bir konumuna atanan kişinin deneyimli ve yetkin bir kişi olması daha iyidir. Ancak çoğu durumda bu göreve atanan kişinin karakteri, hükümete ve onun politikasına sadık olması açısından daha önemlidir.²³

Bir başka soru: "İran'da özellikle devrimden sonra Dışişleri Bakanlığı'na vasıfsız ve tecrübesiz kişilerin atandığını gördük. Bu seçimlerde hangi kriterler dikkate alınmıştır?" Cevap:

Tabii ki en ideal seçenek bu göreve uzman ve deneyimli bir kişinin atanması olacaktır, ancak bu sorunu tamamen çözmez. Çünkü seçim sürecinde uygulanan temel kriter, seçilen kişinin nitelikleri ve deneyimi değil, belki de hükümete veya onu seçen kişiye olan bağlılığıdır. Bu

²² پیچیدگیهای جهان و نقشهای وزارت خارجه، 10 اردیبهشت 1390 ش.

²³ <https://www.khabaronline.ir/news//147581/خارجه-های-وزارت-نقش-های-جهان-و-نقش-های-وزارت-خارجه> 06.08.2023

konunun tüm dünya ülkelerinde aynı olduğu söylenebilir. Çünkü dış politikanın temel amacı, devlet çıkarlarının, hükümetin davranış hedeflerinin yanı sıra baskın değerlerin uygulanmasıdır. Elbette, jeopolitik, kültür, din vb. dahil olmak üzere dış politikayı etkileyen bir dizi istikrarlı faktör vardır. Diğer ülkelerde olduğu gibi İran'da da güç ve güce bağlılık konusu öncelikli olduğundan, çoğu durumda bu pozisyonun gerektirdiği nitelik ve deneyimden uzak kişiler Dışişleri Bakanlığına atanmıştır. Elbette böyle bir seçimden kaynaklanan sınırlamaları aşmak için birkaç güçlü danışman atamak mümkündür. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı bünyesinde diplomatların bilgi ve becerilerinin sürekli gelişimini sağlayan stratejik eğitim merkezlerinin oluşturulması önemlidir. Danışma grubunun oluşumu, bu alanda deneyimli diplomatlardan veya tanınmış araştırma bilim adamlarından oluşabilir. Bununla Dışişleri Bakanlığı'ndaki boşlukları gidermek mümkündür.²⁴

İran'da tanınmış bir araştırmacının yazdığı bilimsel makalelerden birinde bu konu başka bir açıdan incelenmiştir. Böylece yazar, söz konusu makalede İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika yapısını ve karar alma sürecini yorumlamaya çalışmıştır. Yazarın deyişiyle dış politikanın yapısal düzenlemesi, dış politikanın belirlenmesinde söz sahibi olan teşkilat ve kurumlar, karar alma sürecine müdahale eden aktörler ve bunlar arasındaki ilişkilerin oluşturulması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu makale, modern İran'ın dış politikasına ilişkin aşağıdaki üç ana yönü ele almaktadır: 1- Karar verici otoriteler; 2- Karar verici devlet kurumları; 3- Karar verme süreci.²⁵

İran'daki bu tarz yayınları derinlemesine araştırarak ve okuyarak, yukarıda belirtilen bu üç faktörün modern İran'ın dış politikasında ne şekilde ve nasıl geliştiğini tespit etmek mümkün olacaktır. Elbette bahsedilen bu üç husus, her ülkenin dış politika yapısının ve karar alma sürecinin resmi ve gayri resmi olmak üzere iki genel bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Burada resmi ve gayri resmi bakış açıları, “yasal-örgütsel” ve “politik-sosyolojik” bakış açıları anlamına gelir. Bu bölünme, İran'da dış politika çalışmalarına ilişkin yayınlanan resmi makalelere de yansımıştır.

Menuçehr Muhammedi adlı İranlı bir araştırmacı, “İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politikası: Temel İlkeler ve Güncel Sorunlar” adlı makalesinde, İran'ın dış politikasını belirleyen resmi ve gayri resmi kurum ve kuruluşların ortak rolünü araştırdı. Yazar, Beni Sadr'ın 1981'de görevinden alınmasının ardından İran'daki resmi devlet kurumlarının dış politikanın ana yönlerini belirlemede belirleyici bir role sahip olmaya başladığına inanıyor. Ona göre İran İslam Cumhuriyeti'nde ülkenin resmi devlet

²⁴<https://www.khabaronline.ir/news//147581/های-جهان-و-نقش-های-وزارت-خارجہ-06.08.2023>

²⁵فرزاد پور سعید، ساختار و روند تصمیمی گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، ص https://quarterly.risstudies.org/article_938_651b06e3edc3fed90361be261452eb48.pdf.314

kurumlarını etkileyebilecek ve onlar tarafından belirlenen siyasi çizgiye ters etki gösterebilecek siyasi, sosyal, ekonomik ve dini gruplar vardır. İran İslam Cumhuriyeti'nde var olan bu teşkilatlar şunlardır: “Buyut-ı ayat-ı izam”, “Eimme-i Cuma”, “Mecma-i ruhaniyyun-ı mübariz”, “Came-i ruhaniyet-i mübariz”, “Came-i müderrisin-i havza-i ilmiye-i Kum”, iş dünyası, İslami dernekler, devrimci örgütler ve basın organları. Bahsi geçen bu gruplar, liberallerin iktidarda olduğu geçiş döneminde dış politikanın yürütülmesi konusunda karşıt bir tavır almaya başladılar. Bu grupların çoğu, dış politika ile ilgili devlet kurumlarına şiddetle karşı çıkmış ve yerleşik dış politikanın yönünü değiştirmeye çalışmıştır. Ama öyle görünüyor ki Beni Sadr'ın görevden alınması ve Ayetullah Humeyni'nin belirlediği siyasi çizgi iktidara taşınınca, “Ne Doğu ne Batı” ilkesini ilan eden dış politika hakim oldu ve o zamandan beri listelenen gruplar arasındaki farklılıklar azaldı ve neredeyse kayboldu. Öte yandan dış politika konusunun kendi içinde bir karmaşıklığın olduğu ve bu alanda söz sahibi olabilmek için özel bir bilgi tabanına sahip olunması gerektiği düşünüldüğünde siyasi grupların bu alanda ne kadar güçsüz olduğunu tahmin etmek zor değil ve bu konulara müdahale etmeleri de mantıklı görünmüyor.²⁶

Adı geçen yazar, yukarıda belirtilen konuyu dikkate alarak yazısında İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında söz sahibi olan resmi kurumların yapısına değinmiştir. Anayasanın 57. maddesine göre İran İslam Cumhuriyeti'nin ayrı ve bağımsız bir hükümet sistemine sahip bir ülke olduğuna inanılıyor. Böylece bu ülkede yasama, yürütme ve yargı organları, “Velayet-i Fakih ve İmamlık” rolünü üstlenen kişinin denetiminde olmasına rağmen ayrı ayrı ve bağımsız çalışmaktadır. Bu nedenle, iktidardaki güçlerin ayrı ve bağımsız çalışması kuralının dış ilişkiler konusunda da uygulanması gerektiğine şüphe yoktur. Sonuç olarak, dış politikanın oluşturulması ve uygulanması, esas olarak İran'ın ilk kişi ve başkanının yetki ve emrine, ardından yürütme ve yasama organlarına verildi. Yukarıdakilere göre yazar, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirleyen yedi farklı resmi kurumu isimlendirmiştir. Bunlar; Velayet-i Fakih ve en yüksek dini lider, Cumhurbaşkanı, Devlet Kabinesi, İslam Şura Meclisi, Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, Muhafız Kolordu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan oluşurlar.

Araştırmacı Muhammedi, bu makalesinde, “Velayet-i Fakih” olarak ülke başkanının dış politika da dahil olmak üzere danışarak her konuda karar verebildiğini ve

²⁶محمدی منوچهر، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و مسائل، تهران، دادگستر، 1377، ص 92.

bu kararların hukuki açıdan herhangi bir kısıtlamasının olmadığını yazıyor. Onun aldığı kararlar uygulanmalı ve herkes bu karara uymalıdır. Ayrıca, anayasanın bazı hükümlerine göre, ülkenin dış politikasına ilişkin kararların alınması konusunun asıl ve belirleyici kısmı, ülkenin en yüksek dini liderinin münhasır yetkilerinde yer almaktadır. Bu iş doğrudan veya dolaylı olarak onun tarafından yürütülür. İran Anayasası'nın 110. maddesinde bu hususlar, rejimin ana siyasi çizgisinin belirlenmesi, savaş veya barış ilan edilmesi meselesi, Milli Güvenlik İşleri Yüksek Şurası'nın teklifi ile seferberlik ilan edilmesi, ilgili diğer konuların görüşülmesi şeklinde yansıtılmıştır ve ülkenin Danışma Konseyi ile ulusal güvenliğe ve istişareden sonra, dini liderin yetkisine verilmelidir.²⁷

Ülkenin cumhurbaşkanı ise, dini liderden sonra ülkenin en yüksek resmi makamı olarak kabul ediliyor. Cumhurbaşkanının yetkileri şunları içerir: Bakanlar Kurulu, özellikle Dışişleri Bakanı dahil olmak üzere ülkenin dış politikasını uygulayan ana devlet görevlilerini atamak (Anayasa'nın 124 ve 133. maddeleri); sözleşmeler imzalamak; İran devleti ile diğer devletler arasında akdedilen anlaşmalar ve Uluslararası Birliklerle ilgili anlaşma ve sözleşmeler İslami Şura Meclisi tarafından incelendikten sonra bunları imzalanmak (Anayasa'nın 125. maddesi); İslam Cumhuriyeti'nin yetkili büyükelçilerinin seçimi; İran'ın itimatnamelerinin imzalanması ve yabancı ülkelerin İran'daki yetkili büyükelçilerinin itimatnamelerinin imzalanması (Anayasa'nın 127. maddesi). Bütün bunlar İran'ın dış politikasına ilişkin karar alma yapısının oluşmasında önemli rolü olan eylemlerdir.²⁸

Muhammedi'ye göre Bakanlar Kurulu kurulduğu andan itibaren İslami Şura Meclisi'ne önerilerini sunarak, ihracat ve ithalat politikaları, özellikle petrol satışı ve temel ürünlerin ithalatı, yasaların uygulanması ve idari teşkilatın oluşturulması, diğer devletlerle diplomatik ilişkilerinin azaltılması veya geliştirilmesi gibi alanlarda da faaliyetlerine devam edebilir. Böylece adı geçen bilim adamı, Bakanlar Kurulu'nun da ülkesinin dış politikasında önemli rol oynayabileceğini belirtmektedir.²⁹

²⁷Ferzad Pür سعید، ساختار و روند تصمیمی گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، ص 321.

²⁸Ferzad Pür سعید، ساختار و روند تصمیمی گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، ص 321.

²⁹Ferzad Pür سعید، ساختار و روند تصمیمی گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، ص 321.

İslami Şura Meclisi ise en yüksek yasama devlet organı olarak kabul edilir ve ülke anayasasına yansıyan yasalar çerçevesinde genel konularla ilgili yeni yasalar kabul edebilir ve onaylayabilir. Böylece Şura Meclisi, dış politika ile ilgili kanunların hazırlanması sürecine doğrudan ve dolaylı olarak katılabilmektedir. Doğrudan müdahale, İslam Şura Meclisine dış politika konusunda ülke anayasası aracılığıyla verilen yetkileri ifade eder. Bu yetkiler, anayasada yayınlanan şartları dikkate alarak tüm uluslararası anlaşma ve sözleşmelerin onaylanması da dahil olmak üzere, anayasanın 77, 78, 139, 80 ve 82. maddelerinde öngörülen yetkililerdir ve yabancı ülkelerdeki yardım politikası, uygulama, yabancı askeri olmayan ve sivil uzmanların katılımı gibi konulardır. Bütün bunlar ülkenin dış politikasını doğrudan etkileyen faktörler olarak görülmektedir.³⁰

Ülke anayasasının 176. maddesine göre, Devletin milli çıkarlarının sağlanması, İslam inkılaplarının, toprak bütünlüğünün ve milli devlet yapısının korunması amacıyla aşağıdaki yetkileri kullanmak üzere Milli Güvenlik Yüksek Kurulu kurulmuştur:

1. Dini lider tarafından çizilen genel politika çerçevesinde ülkenin savunma ve güvenlik politikasının belirlenmesi.
2. Genel savunma ve güvenlik önlemleriyle ilgili siyasi, bilgilendirici, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu.
3. İç ve dış tehditlerle mücadele için ülkenin maddi ve manevi tüm imkanlarından yararlanılması.

Muhammedi'ye göre yukarıda belirtilen yükümlülükler ve yetkiler dikkate alındığında, Milli Güvenlik Yüksek Kurulu'nun aynı zamanda ülkenin dış politikasının ana çizgisini belirleyen Yüksek Kurul olduğunu söyleyebiliriz.³¹

Muhafızlar Konseyine gelince, bu devlet kurumunun, İslam Şura Meclisi'nin nihai kararıyla onaylanan ve anayasanın 94. ve 96. maddelerinde öngörülen yetkileri, anayasaya ve İslami Şeriat'a uygun olarak uygulama ve yürütme görevini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Bu devlet kurumu, dış politikanın kontrol altında tutulması,

³⁰فرزاد پور سعید، ساختار و روند تصمیمی گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، ص 321.

³¹محمدی منوچهر، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و مسائل، تهران، دادگستر، 1377، ص 96.

özellikle anayasada öngörülen amaç ve hedeflerden sapmanın önlenmesi gibi konularda önemli rol oynamaktadır.³²

Said Ferzadpur, Dışişleri Bakanlığı ile ilgili makalesinde, ne İslami Şura Meclisi'nin onayladığı anayasada, ne de ülke yasalarıyla ilgili diğer devlet kanunlarında Dışişleri Bakanlığı'nın bu yönde söz sahibi olduğunun, ne de bir dış politikayı uygulayan organ olduğunun belirtmediği sonucuna varmaktadır. Çoğu kişi, ülkenin dış politikasının Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütüldüğü, ilgili devlet kurumlarının ve bakanlıkların her birinin kendi yetki ve görevleri çerçevesinde ülkenin dış politikasına müdahale ettiği ve dış politikasının ve yönünün değişmesinde önemli rol oynadığı zannediyor ve öyle görünüyor. Örneğin, Ticaret Bakanlığı'nın yabancı ülkelerle ticari mübadele ile ilgili birtakım yetkilerinin yanı sıra Savunma Bakanlığı silahlı kuvvetleri destekleme ve silah alımı, İslam Kültürü ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı ise çeşitli kültür alanlarında ve eğitimle ilgili yabancı ülkelerle ilişkilerin oluşturulması gibi yetkilere sahiptirler.

Söz konusu makalenin yazarına göre Dışişleri Bakanlığı'nın sorumlu olduğu yetkiler şunlardır: kurulan dış politika çizgisinin kontrol edilmesi, ilişkilerin kurulması ve temsilin sağlanması, dış politikada söz sahibi olan ve bunu uygulayan devlet kurumları için bilgi edinilerek toplanılması. Başka bir deyişle, Dışişleri Bakanlığının bu doğrultudaki rolü, İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının temel amaç ve hedeflerinin, İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasa, İslami Şura Meclisi ve Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararların ilgili devlet kurumları tarafından gereken düzeyde uygulanmasını denetmek ve kontrol etmektir.

Görüldüğü gibi konumuzla ilgili olarak İran'da yazılan bu bilimsel makale, İran İslam Cumhuriyeti'nde dış politikanın hangi devlet kurumları tarafından nasıl yürütüldüğüne dair nispeten kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Elbette böyle bir dış politika yapısındaki temel sorun, sayılan bu yedi devlet kurumu arasındaki ilişki biçiminin belirlenmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, İran'ın dış politikasında bu yedi devlet kurumundan hangisinin esas rolü oynadığını belirlemek mümkün değildir. Bu ise söz konusu ülkede dış politika açısından çok karmaşık bir durum olduğunu göstermektedir. Modern İran'ın dış politikasının şekillenmesinde din ve mezhep

³²Ferzadpur سعيد، ساختار و روند تصمیمی گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، ص 323.

etkilerinin, İran'daki devlet yapısının temelde din ve şeriata dayalı olması gibi faktörlerin rolüne gelince, bu konunun ayrı bir araştırma çalışmasının konusu olduğunu söylemeliyiz ve araştırmamızın konu sınırlılığını göz önünde bulundurarak bu problemi mufassal bir şekilde ele almıyoruz. Özetleyecek olursak İran'ın iç ve dış politikasını belirleyen en yüksek karar alma kurumu Vilayet-i Fakih/Rehberlik kurumudur. Bu kurum, Ayetullah Hamenei'nin şahsında, çoğunlukla İran'ın realist çıkarları ve ülke bütünlüğü ile ilgili kararlar alır. Bu kararların alınmasında da birçok husus etkili olmaktadır.³³

Unutmamalıyız ki İran, dünyada Şiiliğin devlet ideolojisi olduğu ve kapsamlı bir İslam Devrimi'nin yaşandığı tek ülkedir. Kübra Yılmaz'ın tespitlerine binaen;

Ayetullah Humeyni, Velayet-i Fakih sistemindeki yeni fikirleri ile dünyevi siyasal iktidardaki geleneksel Şii dogmasında bir devrim yaratmıştır. Velayet-i Fakih sisteminin kökenleri, 18. yüzyılda Usuli ve Ahbari düşünce okulları arasındaki söylemlere kadar uzansa da kavramı politik bir projeye dönüştüren ve İran'da kurumsallaştıran Humeyni olmuştur. Velayet-i Fakih doktrini Humeyni ile geleneksel Şii dogmasını değiştirdi. Humeyni sadece Şii geleneklerini değiştirmekle kalmamış, Şiilik içinde ideolojik bir devrim de başlatmıştır. Velayet-i Fakih teorisine göre, Yüce Lider (Veliyi Fakih) ümmetin yasal lideridir. Bu nedenle işlevi imamın işlevine eşittir. 1988 yılında Humeyni, 1979 Anayasasını da bu doktrin üzerinde kurmuştur. Bu aynı zamanda Velayet-e Mutlakey-i Fakih (hükukçunun mutlak yönetimi) olarak da bilinmektedir. Velayet-i Mutlakey-i Fakih, Yüce Lidere tüm Müslümanlar üzerinde geniş kapsamlı bir güç vermektedir. Üst düzey lideri, İslam'ın temel şartlarında dahi hüküm verme hakkına sahiptir. Bu bağlamda İran Devriminden bu yana, Velayet-i Fakih sistemi İran'ın siyasi güç yapısının ana ilkesi sayılır.³⁴

Böylece İran dış politikasını belirleyen ve yürüten kurum ve kuruluşların, bunların başında bulunan kişilerin, Velayet-i Fakih otoritesinin çizdiği çerçeve doğrultusunda hareket ettikleri gözlemlenmektedir.

1.3. İran'ın Dış Politikasının Temel Prensipler ve Amaçları

Çalışmanın bu bölümünde İran dış politikasının ana hedeflerini yorumlamaya çalıştık ve bunun için ağırlıklı olarak İran'da yayınlanan siyasi basından ve bilimsel makalelerden yararlandık. Konumuzun kronolojik çerçevesini göz önünde

³³Yeşim Demir, a.g.e., s. 576.

³⁴ Kübra Yılmaz, İslam Devriminden Günümüze İran'da Fıkıh ve Dış Politika İlişkileri, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasi Bilimler ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezliyi Yüksek Lisans Programı, Gaziantep-2020, s. 30-31.

Ezilen halkları ve özgürlük hareketlerini korumak: Ayetullah Humeyni'nin yaptığı bir açıklamada, “Biz mazlumların yanındayız. Mazlumun kutbunda kim varsa biz onun yanındayız.” dediği bilinmektedir. Yine bu ilkeye Kafkasya politikası açısından yaklaşırsak İran'ın uzun yıllar boyunca işgalci Ermenistan'a kucak açtığını ve fiilî olarak bu ilkeyi çiğnediğini görürüz.

Müslümanların haklarını savunmak: İran'daki devrimci güçlerin görüşüne göre, daha doğrusu Ayetullah Humeyni'nin düşüncelerine göre Müslümanların haklarının korunması pratik olarak üç aşamadan oluşuyor: Birincisi, ümmeti ve İslam dünyasını korumak ve İslam dünyasındaki özgürlük hareketlerini desteklemek. Bunun bir örneği Lübnan'daki "Hizbullah" savunmasıdır; ikincisi, haklarını geri almak için kafirlere karşı savaşan Müslümanları himaye etmek. Örneğin, Filistin halkının ve Bosna Hersek Müslümanlarının korunması; üçüncüsü, gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslüman azınlıkların haklarını savunmak. Bunun bir örneği Rusya'daki Müslüman Çeçenler'dir. Ancak bu konuda da İran'ın seçici davrandığı, sınır komşusu olan ve derin tarihi bağlara sahip bulunduğu Müslüman Azerbaycan halkının 1990'lı yılların başlarında Ermeni silahlı birliklerince zulme uğramasına seyirci kaldığı gözlemlenmiştir. Belli ki Azerbaycan'ın Türk Dünyası açısından önemini idrak eden İran yönetimi, Karabağ sorununun çözüleceği takdirde kuzey sınırları boyunca bir Türk İttifakı kuşağının oluşacağından ve bunun İran içindeki Türkler arasında milli uyanışın hızlanmasına sebebiyet vereceğinden endişelenmektedir. Böylece her ne kadar dış politikada İslami slogan ve hedefler belirlenmişse de İran'ın bölgesel politikasının temel dinamiklerinin dini değil, ulusal çıkarlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Barış içinde yaşamak ve barış talep etmek: İran'daki İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni bu konuda şöyle diyor: “İslami öğretilerin nihai amacı, tüm dünya halklarının barış içinde yaşamasıdır.” Ayrıca şöyle diyor: “İslam dünyasındaki Müslüman milletler diğer tüm uluslar ve devletlerle barış içinde yaşamak istiyor.”

Ülkelerin içişlerine karışmamak ve karşılıklı saygı: Ülkelerin içişlerine karışmama karşılıklı olmalıdır yani İran İslam Cumhuriyeti başka ülkelerin içişlerine karışmayacağı takdirde İran'ın da içişlerine karışılmayacaktır. Ayetullah Humeyni bu konuda şöyle diyor: “Gelecekte devletimiz tüm devletlere karşı tarafsız bir tutum sergileyecek ve onlara tarafsız ve adil davranacaktır. Yeter ki karşılıklı ilişkiler iyi bir

şekilde devam etsin.” Halbuki İslam Devrimi’nin ilk yıllarından itibaren İran’ın diğer ülkelere “devrim ihraç etme” çabalarına tanık olmaktadır.

Ne Doğu, ne de Batı ilkesi: İran’da yayınlanmış olan çalışmalarda “Ne Doğu, Ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti!” ilkesinin Ayetullah Humeyni tarafından İslam Devrimi’nin gelişimi sırasında ortaya atılan bir ilke olduğunu ve Müslüman kitlenin dilinde sanki bir slogan haline geldiğini görüyoruz. İran’da İslam hükümetinin kurulmasından sonra bu slogan ülkenin dış politikasının teorik sınırları olarak kullanılmaya başlandı ve devrimin lideri her zaman bu ifadede ısrar etti. Ayetullah Humeyni şöyle dedi: “Biz ABD’nin, Sovyetler Birliği’nin veya başka herhangi bir gücün koruması altında değiliz. Sizin istediğiniz İslam Cumhuriyetiydi. İsteddiğiniz ne Batıydı ne de Doğu.”³⁶

İranlı yazarlar “Ne Doğu ne Batı” sloganının amacının, ülkeler arasındaki ilişkinin kendisini inkar etmek değil, belki de onun müttefiklik muhtevasını ve iletişim tarzını inkar etmek olduğunu belirtmektedirler.³⁷

Burada şunu belirtmeliyiz ki “Ne Doğu ne Batı” politikası ile “Taahhütte bulunmamak/katılmama” politikası arasındaki önemli bir farklılık bulunmaktadır. Zira İranlı yetkililere göre “Ne Doğu ne Batı” politikasının aksine katılmama politikası dünya güçleri karşısında savunma pozisyonu alıyor ve onlara tepki göstermiyor. Dolayısıyla İran makamlarının kanısınca bu tarz bir politika, süper güçlerinin sömürücü politikalarının önüne geçmektedir. “Ne Doğu ne Batı” ilke ve doktrini, bu doğrultuda üçüncü dünya ülkeleri ile birlikte Müslüman ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesini hedeflemektedir.³⁸

Uluslararası sözleşme ve yasalara bağlı kalmak: İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasının temel ilkelerinden biri, uluslararası hukuka, ikili ve çok taraflı yükümlülüklerimize saygı duymak ve bunlara bağlı kalmaktır. Buna örnek olarak İran’daki İslam devriminin lideri Ayetullah Humeyni’nin “İslam dinine bağlı olduğumuz için

³⁶دهقانی فیروز آبادی، سید جلال؛ سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، 138-139.

³⁷<http://vasael.ir/fa/news/7%۰-یادداشت>

³⁸صحیفه نور، ج 17، 62-63.

yapılan anlaşmalara saygı duyuyoruz” sözleri ve bunun pratik bir örneği olarak İran yazılarında yer alabilir.”³⁹

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının ana sloganlarını ve temel ilkelerini yürütülen politikalarla karşılaştırdığımızda, bunların aslında büyük ölçüde İran'ın kendi yayılcı politikasını sürdürbilmesi adına üretildikleri gözlemlenmektedir.

1.3.2. Amaçlar

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının amaç ve hedeflerinin tasnifi konusunda siyaset bilimciler tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak araştırmanın sınırlı olanaklarını göz önünde bulundurarak bu konuya burada değinmek istemiyor ve sadece amaç türleri hakkında bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

1-Uzun vadeli amaçlar: İranlı müelliflerin çalışmalarında, dış politikada uzun vadeli amaç ve hedeflerin, siyasi veya ideolojik örgütlerin ve uluslararası örgütlerin eylemlerine ilişkin plan ve dileklerin yanı sıra bu örgütler içindeki ilişkileri düzenleyen kurallar anlamına geldiğini okuyoruz. Bu yapı ve düzende bazı devletlerin oynadığı rolü elbette unutamayız. “Uluslararası dünya ile yapıcı ve etkin ilişkileri” tercih eden umut verici bir yol için tolerans, dayanıklılık ve rasyonel bir bakış açısının önerildiğini belirtmek gerekir. Böylesine dengeli bir politika izlenerek, akıl ve zekanın imkanlarından azami ölçüde yararlanılarak, ülkenin uluslararası camiadaki itibar ve izzetinin yanı sıra İslam sisteminin menfaatlerinin korunmasının mümkün olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁴⁰

Ayetullah Humeyni'nin stratejik hedefler şeklinde ifade ettiği İran İslam Cumhuriyeti'nin uzun vadeli amaç ve hedefleri, kısaca beş ana amaç çerçevesinde yorumlanabilir: 1) Temiz İslam'ın varlığını korumak; 2) Birlik; 3) Dünya çapında birleşik bir Müslüman topluluğu yaratmak; 4) Müslüman birliği ve İslam birliği; 5) İslam Devrimi'ni ihraç etmek. Bu beş ana hedef arasında yakın bir bağlantı olduğu ve

³⁹پورقلی، محسن؛ سیاست خارجی ایران قبل و بعد از انقلاب، تهران، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، 1378، صص129-131.

⁴⁰کی.جی. هالستی؛ مبانی تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، ترجمه بهرام مستقیمی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی وزارت خارجه، 1376، صص220-221

mantıksal olarak birbirine bağlı olduğu belirtilmelidir. Tez çalışmasının sınırlı olanaklarını göz önünde bulundurarak burada sadece ikisine değineceğiz.

İslami değerlerin ihraç edilmesi: İran İslam devriminin lideri Ayetullah Humeyni'nin siyasi düşüncesine göre devrim ihraç etme konusunun caydırıcı güce dayalı üç normatif unsuru vardır. Bu üç unsur ve kavram şunlardır: “Göreve yönelim”, “Transformasyona yönelim” ve “Gerçekçilik”.⁴¹

İranlı yazarlara göre devrimin ihraç edilmesi meselesi, İslam Devrimi'nin amaç ve öğretilerine bir davet olarak veya onları açıklamak için gündeme getiriliyorsa, o zaman bu çalışma İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının bir kimlik unsuru olarak kabul edilir ve bu politika her koşulda yürütülmelidir. Bu nedenle Ayetullah Humeyni, devrimin başlangıcından ölümüne kadar çeşitli biçimlerde devrimin ihraç edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴²

Transformasyona yönelim, mevcut dünya düzenini ve uluslararası durumu değiştirmek demektir.

Ayetullah Humeyni'ye göre İslam Devrimi'ni ideolojik çıkarlar çerçevesinde ihraç etme meselesinin peşine düşerek İslam'ın dünyaya hakimiyetini sağlamak mümkündür. Örneğin şöyle denilebilir:

Devlet adamları ve yetkililer bilsinler ki devrimimiz İran'la sınırlı değil. İran halkının devrimi, İslam dünyasında Hazreti Hüccetullah (a.f) bayrağı altında gerçekleşecek büyük devrimin yalnızca başlangıç noktasıdır... Ekonomik ve maddi konular yetkilileri bir an bile olsa görevlerinden uzaklaştırırsa, bu tehlikeli olabilir ve vatana ihanet olarak kabul edilir. Kıymetli İran halkı çok çalışmalı, zorluklara ve baskılara katlanmalı ki devlet görevlileri de asıl görevleri olan İslam'ı yayma işini yerine getirebilsinler. Hiçbir mesele, devrimcileri ana hedeften, yani İslam'ın dünyaya hakimiyetinden uzaklaştırmamalıdır.⁴³

İranlı araştırmacılara göre Ayetullah Humeyni'nin bu beyanı İslam devriminin ihracına ilişkin birkaç temel ilke içermektedir: 1) İslam devrimi ulusal düzeyden daha yüksek bir öze sahiptir ve İran ile sınırlı değildir; 2) İslam devrimi, sürekli devrimlerin başlangıcıdır ve sonunda Hz. Mehdi'nin evrensel devrimine katılacaktır; 3) İslam'ın dünyaya yayılması açısından devrim ihraç etme meselesi bir nevi stratejik hedeftir ve İslam Cumhuriyeti bu görevi yerine getirmekle görevlidir; 4) Bu stratejik hedef, mevcut

⁴¹وردی نژاد، فریدون؛ سخترانی مدیریت سیاست خارجی در تراز سند چشم انداز ملی، کنفرانس ملی چشم انداز بیست ساله و الزامات سیاست خارجی توسعه گرا، 8 اسفند ماه 1386، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت.

⁴²اصول و اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه امام خمینیه- یادداشت- <http://vasael.ir/fa/news/7%۰>

⁴³Dəhkani Firuzabadi, a.g.e., s. 143-144.

uluslararası düzeni değiştirmeye ve İslam hakimiyeti altında ideal bir dünya düzeni oluşturmaya yönelik bir ilke hedefi olarak kabul edilir. 5) İslam devriminin ihraç edilmesi konusu, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının kalıcı, istikrarlı ve ilkeli bir hedefi olarak kabul edilir ve hiçbir konu bu ilkeyi geçersiz kılamaz. 6) İslam devriminin ihracı, İslam dininin tüm dünyaya yayılması anlamını alacaksa, bu süreç barışçıl, kademeli ve programlı bir şekilde yürütülmelidir.⁴⁴

Ayetullah Humeyni, İslam devriminin ihracatıyla ilgili olarak bir konuşmasında şöyle demiştir: "İslam Devrimi'ni dünyaya ihraç etmeliyiz. Aksini asla düşünme! Çünkü ... dünyanın tüm güçleri bizi yok etmeye çalışıyor ve eğer kendimize kapalı kalırsak kesinlikle yenileceğiz."⁴⁵

Böyle temel bir hedefi gerçekleştirmek için güçlü olmak gerekir. Ayetullah Humeyni bu konuda şöyle söylemiştir:

...Açıkça söylüyorum ki İran İslam Cumhuriyeti, dünyadaki Müslümanların kimliğini yeniden tesis etmek için tüm dünyaya yatırım yapıyor. Müslümanların güçlendirilmesi ve dünya güçlerinin daha büyük asılsız iddialarla ortaya çıkmalarının engellenmesi gerekir ve hiçbir akılcı düşünce bunu engelleyemez. Müslümanlar bilmelidirler ki güçler arasında kendi lehlerine bir denge olmadığı sürece, dünya güçlerinin çıkarları her zaman Müslümanların çıkarlarından önde olacaktır...⁴⁶

İslam değerlerinin ve devriminin ihracı hedefi, son kırk yıl boyunca İran'ın diğer Müslüman ülkelerin iç işlerine karışması için bir zemin hazırlamıştır.

Müslüman devletlerin birliği ve vahdeti: Başta Ayetullah Humeyni olmak üzere İran İslam Cumhuriyeti'ndeki devrimci güçlerin ortaya koyduğu uzun vadeli hedeflerden biri de tüm Müslüman ülkelerin bir araya gelmesi ve birliğini sağlamasıydı. Elbette İslam devriminin üzerinden kırk yıl geçmesine rağmen İran'ın bu hedeften ne kadar uzak olduğunu görüyoruz. Bu ülkenin yürüttüğü dış politika sonucunda İran İslam Cumhuriyeti ile İslam dünyasının çoğunluğunu oluşturan Arap dünyasının tüm ülkeleri arasındaki ilişkiler istenilen düzeyde değildir. Yine de mevcut araştırmada sözle ortaya konulan bu amaca devrimci güçler tarafından önem verildiğini bildirmek isteriz.

⁴⁴ <http://vasaer.ir/fa/news/7%یدادداشت>

⁴⁵ معاونت پژوهشی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی؛ صدور انقلاب از دیدگاه امام خمینی، ص 20-25.

⁴⁶ دهقانی فیروز آبادی، سید جلال؛ الگوهای صدور انقلاب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ص 63.

bir amaç için bir araç. Diğer bir deyişle güç, bir milleti savunmak ve mutlu yaşamını sağlamak için kullanılabilceği gibi, belirli bir amaç ve çıkar uğruna bir saldırı ve saldırgan aracı olarak da olumsuz anlamda kullanılabilir.

Yukarıdakileri göz önünde bulundurarak İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında kendini güçlü gösterme ve güç kazanma konusunun da önemli olduğunu söyleyebiliriz. İran'daki devrimci güçler ve lideri Ayetullah Humeyni, ülkenin güçlendirilmesi ve savunma için modern teknolojinin benimsenmesi gibi ciddi konuların gerekliliğini her zaman vurgulamışlardır.

3-Kısa vadeli amaçlar: Kısa vadeli amaç ve hedefleri Ayetullah Humeyni'nin diliyle ifade etmek istersek, "bu hedefler ülkenin milli güvenliğini, varlığını, bağımsızlığını, ekonomik kalkınmasını ve refahını korumaktan ibarettir" diyebiliriz.

Ulusal güvenlik ve ülkenin varlığını korumak: İran İslam Cumhuriyeti'nin varlığı ve güvenliği, devrimci güçler tarafından toprak bütünlüğünün korunması, milletin ve düzenin devamı olarak açıklanmaktadır. Ayetullah Humeyni'nin konuyla ilgili sözleri şöyledir: "İslam'ı ve İran'ı savunmak, her kesimden insanın en önemli dini meselesi olmalıdır."⁵⁰ Bu söylemde İran ve İslam kavramlarının özdeşleştirildiği dikkat çekmekte be bu söylem üzerinden İran yönetimi, dini ideolojiyi kendi devlet çıkarlarını yürütmek için bir araç olarak görmektedir.

Bağımsızlık, ekonomik kalkınma ve refah: İran'da devrimci güçler ve liderleri tarafından ortaya atılan ekonomik kalkınma kavramı, toplumun yaşam standardını yükseltmeye hizmet eden tüm bilimsel-rasyonel yöntem ve mekanizmalar olarak açıklanmaktadır. İç güçlere dayalı yerel uzmanların becerilerinden yararlanacak yetenekli ulusal güçlerin geliştirilmesi için gerekli koşulların oluşturulması, ülkenin ekonomik kalkınmasının en önemli ve verimli yolu olarak görülmektedir.

Sonuç itibarıyla dış politika, herhangi bir ulusun veya ülkenin sosyo-politik yaşamının ana yönlerinden biri olarak kabul edilir. Çünkü her ulusun ve devletin bekası belli bir ölçüde dış politikaya bağlıdır. Devrimcilerin iddiasına göre liderlerinin getirdiği yeniliklerden biri de Şii mezhebinin kadim geleneklerini modern dünyanın yenilikçi ve akılcı fikirleriyle sentezleyebilmesidir.

⁵⁰Dihkani Firuzabadi, a.g.e., s. 158-159.

Bilindiği üzere her ülkenin dış politikasının en önemli işlevlerinden biri, tehlikeli, çalkantılı ve sürekli değişen bir dünyada toplumu için güvenli bir çevre ve yaşam inşa etmektir. Bu her şeyden önce toplumdaki düşünce ve fikirlerin parlatılmasına ve düzene konulmasına bağlı bir konudur.

Bu hususları göz önünde bulundurarak, dış politika ile ilgili bilimsel literatür ve analitik çalışmalar bağlamında İran dış politikasına yönelik incelemelerinin gelişimi kendi güncelliğini korumaktadır. Ülkemizde ve aynı zamanda bölgede etkili olan bu konu önemini bir kez daha kanıtlamıştır. Bu doğrultuda İran'da yazılan eserleri, siyasi basını ve tezleri incelemek daha önemli görünmektedir.

2. İRAN'IN MODERN DÖNEMDE GÜNEY KAFKASYA'DAKİ JEOPOLİTİK ÇIKARLARI

2.1. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Rusya ile İlişkiler Bağlamında İran'ın Güney Kafkasya Politikası

İran dış politikası 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından yeni devlet kurumu çerçevesinde genel olarak hem ideolojik hem de pragmatik bir çizgide yönetilmiştir. Bu çizgide günümüze kadar pragmatizmin etkileri ağırlıklı olarak hissedilmektedir.⁵¹ Devrim sonrasında İslam Cumhuriyeti'nin kurumsallaşma süreciyle birlikte iç ve dış politikada dönüşüm başlamıştır. Devrim sonrası İran bütün politikalarını İslam temelinde ve Şiilik özelinde güncellerken, Kafkasya'da bu dönüşüm pragmatist bir çerçevede gerçekleşmiştir.⁵²

1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından hem uluslararası sistemde hem de SSCB'nin dış politikasının etkisi altındaki ülkelerde yeni bir değişim süreci başladı. Bu konu İran'ın gözünden kaçmadı ve küresel değişim İran-Rusya ilişkilerini derinden etkiledi. İran-Rusya ilişkileri konusu, İran'ın dış ilişkiler sisteminde en çok tartışılan konulardan biridir.⁵³ İran merkezli devletlerin tarihte bir zamanlar hüküm sürdüğü bu bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması İran için fırsat ve tehditleri beraberinde getirmiştir. Bu konu hem İran içinde hem de İran dışında sürekli olarak özel bir hassasiyetle tartışılmaktadır.⁵⁴ İran İslam Cumhuriyeti için gerçek bir tehdit oluşturan

⁵¹ Kübra Yılmaz, İslam Devriminden Günümüze İran'da Fıkıh ve Dış Politika İlişkileri, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasal Bilimler ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezliyi Yüksek Lisans Programı, Gaziantep-2020, s.1.

⁵² Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 1-14. , s. 2.

⁵³Duhan Kalkan, “Güney Kafkasiya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanları”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bölümü Dalı, Konya – 2010, s.166.

⁵⁴Aydın Mustafa, Kafkasiya'da Değişim Dönüşü (Avrasiya Üçlemesi III), Bayram Sinkaya, İran'ın Kafkasiya Politikası, s. 229-256, Oktober 2018, s.229.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bu ülkeyi tabiri caizse bölgedeki güç merkezlerinden biri haline getirme fırsatı doğdu.⁵⁵

SSCB'nin dağılması ve Orta Asya ile Kafkasya ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra bu alanda birtakım siyasi ve jeopolitik değişimler yaşanmış ve bu değişim bölgedeki birçok ülkenin dış politikalarını da etkilemiştir. Bu husus, İran ile Rusya arasındaki mevcut ilişkilerin ve İran'ın dış ve stratejik politikasının farklı yönlerde değişmesinde ana etken olmuştur.⁵⁶ Bu değişimler sadece İran'ın Rusya ile olan ilişkilerini değil, ülkenin diğer bölgelerle ve hatta küresel düzeydeki ilişkilerini de etkilemiştir. İran ve Rusya arasındaki bu ilişkiler, SSCB'nin dağılmasından sonra ideolojik çerçevede, birkaç yıl sonra da jeopolitik düzeyde devam etmiştir. Son on yılda bu diyalog ve ilişkilerin sürdürülmesinde etkili olan temel unsur bölgenin istikrar ve güvenliğinin sağlanması konusu olmuştur. Çünkü İranlı siyasetçilerin vardığı sonuç, İran ile bu bölge arasında jeopolitik bağlantı olmadan bu yerlerdeki istikrarın bozulabileceği yönündedir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasından sonra İran, komşusu karşısında tek bir güçlü devlet yerine kendisine tehdit ve fırsat yaratabilecek 5 ülke gördü. SSCB'nin dağılması, İran'ın güvenliği açısından rahat bir ortam yaratmıştır. Bununla birlikte, bu olaydan 30 yıl sonra bile, bölgesel ve bölge ötesi güçler arasında süregelen çatışmalar da dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile hâlâ olumlu ilişkiler kurulamamıştır. İranlı siyasetçilere göre İran'ın bu bölgede aktif bir oyuncu olarak yer almamasının nedeni sadece bu bölge ile az çalışması değil, belki de bölgede istenmeyen bir ülke olarak algılanmasıdır.⁵⁷ SSCB'nin çöküşü ve bu birliğe bağlı yeni devletlerin meydana gelmesinin ardından İran'ın bölgedeki dış politikası ideolojik görüşlere dayalıydı ve bu nedenle hedeflerine ulaşamadı. Bu hedefler temel olarak şunlardan oluşuyordu: Bölge devletleri ile ilişkileri genişletmek, bölgede kilit rol oynayabilecek bir ülke haline gelmek, bölgede istikrar ve güvenliğin korunmasını sağlamak, rakip güçlerin bölgeye girmesini engellemek, bölgedeki İran ve

⁵⁵Masume Muhammedi, a.g.e., s.90; Kamil Ağacan, İran'ın Kafkasiya Politikası, 2019, <https://www.circassiancenter.com/tr/iranin-kafkasya-politikasi/>

⁵⁶Masume Muhammedi, a.g.e., s.90.

⁵⁷زندى رضوى، سيامک (1381). «نخبگان و وفاق اجتماعى، دولت مردم و همگرایی»، مجموعه مقالات، گردآورنده محسن فردرو، جلد دوم، تهران: نشر آن.

İslam kültürüne ilişkin unsurları güçlendirmek. Bu nedenle İran, pragmatik ve gerçekçi ilkelere dayalı bir politika izlemek, ideolojik görüşlere dayalı politikasını terk etmek ve jeopolitik retoriğe geçmek zorunda kaldı.⁵⁸

Yeşim Demir'in konuya ilişkin çalışmalarına göre;

SSCB'nin dağılmasının ardından tarih boyunca İran'ın ilgi odağında olan Güney Kafkasya bölgesindeki siyasi ve jeopolitik değişimler, İran'ın tarihsel ve kültürel bağları olan bölge ülkeleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Çevresindeki önemli jeopolitik gelişmeler nedeniyle İran'ın, bu üç ülke ile ilişkileri ideolojik hedeflerden çok güvenlik ve ekonomik çıkarlara yönelik olmuştur. Çünkü İran, bu ülkelerle ilişkileri geliştirebildiği oranda güvenliğini sağlayarak konumunu güçlendirmek ve uluslararası tecrit politikasından kurtulmayı amaçlamaktadır. İran için siyasi, kültürel, ekonomik ve güvenlik bakımından önem taşıyan Güney Kafkasya ülkeleri, bölgesel ve bölge dışı güçlerin de dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla İran'ın bölge ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri bölgede varlık gösteren güçlerden etkilenmiştir.⁵⁹

Azerbaycan'da yayınlanmış bir makalede ise konu ile ilgili şu tespitlere yer verilmektedir:

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının taktiğinde baş gösteren değişimler SSCB'nin dağılmasından bir müddet önce kendini belli etmeye başlamıştır. 'Yeniden Yapılanma' (Perestrojka) yıllarında SSCB'nin dış politikasında görülen değişiklikler de İİC'nin dış politikasının taktiğinde değişimin meydana gelmesinde etkili olmuştur.⁶⁰

İran devleti, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerde amaçlarını gerçekleştirmek ve çıkarlarını sağlamak için ilk günlerden itibaren özel bir karargâh oluşturmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının ana yönü, çift taraflı ticari ilişkiler kurmak, bölgesel ekonomik işbirliğinin yanı sıra ulaşım ve enerji projelerine katılmaktı ve bu konular, İran dış politikasının Güney Kafkasya ile ilgili öncelikli yönleriydi.⁶¹

SSCB'nin dağılmasının ardından İran'ın kuzey komşusu ile ilişkilerinde derin ve köklü değişimler yaşanmış ve bu konu söz konusu ülkenin dış politikasında yeni bir aşamanın oluşmasına ve başlamasına neden olmuştur. Böylece İran'ın kuzeydeki komşuları sayıca çoğalıp bağımsızlıklarını ilan etmelerine rağmen Rusya; Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini kendi güvenlik bölgesi olarak görmekte ve bu ülkelerdeki siyasi,

⁵⁸Masume Muhammedi, a.g.e., s.90.

⁵⁹Yeşim Demir, İran'ın Güney Kafkasiya Politikası, Anadolu AÜSBD, Cilt. 22, Sayı. 2, Yıl: 2022. S. 573-588., s. 573.

⁶⁰Ruintən Kəmalə, "İran İslam Respublikasının xarici siyasət prinsiplərində dəyişikliklər: İranın Qafqaz siyasətini formalaşdıran müasir amillər", Tarix və onun problemləri, No. 2, Bakı, 2010, s. 189.

⁶¹افشردی، محمد حسین (1381). ژئوپولیتیک قفقاز و سیاست خارجی ج.ا.ا، تهران: دوره عالی جنگ سپاه. ص. 7.

askeri ve ekonomik varlığını sürdürmekteydi. Ayrıca SSCB'nin çöküşünün ardından İran-Rusya ilişkilerini etkileyen bir unsur olarak Rusya'nın söz konusu bölgede varlığını sürdürmesi konusuna da özellikle değinmek gerekiyor. Böylece Rusya, bölgedeki varlığını sürdürerek İsrail, Türkiye, NATO ve ABD gibi öteki ülkelerin Güney Kafkasya'ya girmesini ve güçlenmesini engellemiştir. Bu konu İran yönetimi için ulusal güvenlik açısından ayrı bir önem taşıyordu ve kendisi bu konuyu çok önemsiyordu.⁶²

Houman Sadri'nin görüşlerine dayanan Duhan Kalkan'a göre bu yeni ortamda İran'ın Kafkasya ve Hazar bölgesine yönelik hedeflerini 5 başlık halinde ele almak mümkün görünmektedir:

Bunlardan ilki; İran, ABD'nin Kafkasya bölgesinde hakim olmasını istememektedir. İkincisi, bölgesel rakip olarak gördüğü Türkiye'nin Kafkasya'da etkin politikalar yürütmesi İran'ın zararına olabilecek bir durumdur. Üçüncüsü, İran Azerbaycan'ın ekonomik anlamda büyük bir atılım yaparak kendi topraklarında yaşayan yaklaşık 30 milyon Azeri Türkleri vatandaşı için Azerbaycan'ın bir çekim alanı olmasını istememektedir. Bir diğeri, İran'ın Kafkasya ve Hazar denizi coğrafyasında çeşitli ekonomik kazanımlar elde etme arzusudur. Son olarak da İran, Kafkas devletleriyle iyi ilişkileri kurarak ABD'nin İran'ın bölgeden izole edilmesi politikasını başarısızlığa uğratmak istemektedir.⁶³

SSCB'nin yıkılmasının ardından İran-Rusya ilişkilerini etkileyen bir diğer unsur olarak, Rusya'nın bölgedeki ekonomik üstünlüğünü sürdürme arzusundan bahsetmek gerekir. Rusya bu amaca ulaşmak için İran'ın dış politikası ve ekonomik çıkarlarıyla çelişen Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadır. İranlı siyasetçiler, Rusya'nın bu eylemini ülkelerinin ulusal güvenliğine karşı bir mesele olarak değerlendiriyorlardı. Öte yandan, iki ülke arasındaki askeri işbirliği, Rusya'nın İran'a bölgesel düzeyde askeri gücünü artırma, şu ya da bu şekilde siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar elde etme fırsatı vermesi gibi önemli konuların iki ülke arasındaki ilişkilerin kurulmasında ve bölgesel konularda daha yakın işbirliğinin tesisinde etkisi olmuştur. Tabiri caizse Rusya'nın İran sınırlarından çekilmesiyle Sovyetler Birliği döneminde İran'a yönelik tehditler ortadan kalkmış oldu. Elbette unutmamak gerekir ki, bu imparatorluğun çöküşü ve yıkılmasıyla birlikte İran ile Rusya arasında uzun yıllardır tartışmalı olan konular, bağımsızlığını kazanmış bazı

⁶²Masume Muhammedi, a.g.e., s.91.

⁶³ Duhan Kalkan, "Güney Kafkasiya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanları", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bölümü Dalı, Konya – 2010, s.168.

ülkelere devredilmiştir. Diğer bir ifadeyle Rusya, coğrafi konumu itibariyle İran'ın sınırlarından uzaklaşarak, çatışmaların odaklarını yeni oluşan devletlere devretmiş oldu.

İran ile Rusya arasındaki ilişkileri etkileyen bir diğer unsur da bu ülkenin Sovyetler Birliği döneminde var olan ideolojik tehditlerinin ortadan kalkması oldu. Rusya komünizm ideolojisini terk ederek kozmopolit düşüncesini de fiilen terk etmiş ve böylece Rusya'nın tarihin çeşitli dönemlerinde İran'ın bazı bölgelerine saldırıp işgal ederek bu ülkeye karşı yürüttüğü askeri tehdit politikası, Rusya'da Federasyonu'nun kurulmasından sonra yerini ikili işbirliği politikasına bırakmış ve yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır.⁶⁴

SSCB'nin dağılmasından sonra İran ve Rusya arasındaki siyasi ilişkiler, aslında 1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği topraklarındaki siyasi durumdan etkilenmiştir. Söz konusu dönemde Rusya'nın dış politikasında dengeli ve istikrarlı bir politikanın uygulanmasına dair herhangi bir işaret görülmemektedir. 1992-1999'da iki ülke arasındaki mevcut işbirliği düzeyi tamamen istikrarsız bir ortamda yürütülüyordu. 2000 yılından bu yana, yani Rusya'da V. Putin'in iktidara gelmesinden sonra, bu işbirliği güvenlik ve askeri açıdan yeni bir aşamaya girmiştir. Yani 2000'li yıllarda İran ile Rusya arasındaki ilişkiler terörle mücadele doktrini ve askeri çatışmalar temelinde şekillenmeye başladı. Genel olarak Rusya, İran'ın Orta Doğu'da ideolojik olarak güçlenmesini istemiyordu. Rusya'nın İran'la ilgili bir diğer endişesi de Buşehr'deki nükleer enerji santralleriyle ilgiliydi. Bahsedilen yıllarda Rus siyasetçiler, İran'ın nükleer silahlar konusundaki tutumundan endişe duyduklarını dile getirmişler ve hatta Batı'nın İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik siyasi tutumu ile uzlaşmaya çalışmışlardır.⁶⁵

V. Putin'in 2000 yılında göreve gelmesinden sonra başlıca endişeleri askeri güvenlik, dış ve iç tehditlerle ilgiliydi. Bu konuyu dikkate alan Rusya, söz konusu tehditlere karşı mücadelede Batı ile işbirliği yapmayı uygun ve kararlı bulmamıştır. Bu olayların meydana gelmesi, İran'da reformist güçlerin kurulması ve Seyyid Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ile aynı zamana denk geldi. Hatemi'nin 2001 yılında Moskova'ya yaptığı ziyaret, Tahran ile Moskova arasında yeni anlaşmaların imzalandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu yıllarda her iki

⁶⁴تظامی پور، قدیر (1382). «آثار سیاست های منطقه ای روسیه بر امنیت ملی ج. ا. ا.»، فصلنامه مطالعات خوار میانه، سال 10، شماره 3، صص 1-32.

⁶⁵Masume Muhammedi, a.g.e., s.93.

devletin ikili ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik oldukça net hedefler ve sebepler vardı. Rusya'nın bağımsızlığının ilk on yılında ülkenin dış politikasındaki hakim yön Batı'ya yönelikti. Ancak tam tersine, 2001 yılından itibaren Moskova yetkilileri Avrasya odaklı dış politikaya öncelik vermeye başlamış ve bunun sonucunda İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerin genişletilmesi ve geliştirilmesi konusu Moskova'nın ana hedeflerinden biri haline gelmiştir. Dünya pazarındaki enerji kaynaklarının fiyatındaki artış, İran'ın ekonomik durumunun nispeten iyileştiği arka plana karşı Rusya'nın gelirini artırdı. Rus yetkililere göre İran ile silah üretimi alanında ilişkilerin canlanması, yeni bir gelir kaynağı olarak Rus ekonomisine fayda sağlayabilirdi. Bilindiği gibi İran, Rusya'dan silah ithal eden ülkeler arasında Hindistan ve Çin'in ardından üçüncü sırada yer alıyor. Öte yandan Tahran'la ilişkilerin askeri alanda genişletilmesi konusu da Rusya'ya Washington'la bazı konuları "müzakere" şansı yaratıyordu.⁶⁶

Böylece 2000'den sonraki yıllarda tarafların diplomatik davranış ve çabaları sonucunda ilişkiler daha da düzelmiş ve Rusya tarafından "Gor-Çernomirdin" anlaşmasını bir kenara bırakarak İran'a silah satışı ve Buşehr NGS'nin geliştirilmesi gibi konular öncelik haline gelmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen terör olayı, İran ile Rusya arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesini teşvik eden bir faktör olarak değerlendirilebilir. İranlı politikacılar, Gorbaçov ve Yeltsin'in dış politikalarından farklı olarak Putin'in pragmatik politikasını olumlu olarak değerlendiriyorlar. Bu siyasetçilere göre Putin, ülkesinin iç ve dış ihtiyaçlarını, elindeki imkanları ve kaynakları dikkate alarak bir dış politika oluşturmaya çalışıyordu. Aynı zamanda, anlaşmanın Amerika tarafından iptal edilmesi ve NATO'nun Baltık ülkelerine doğru genişlemesi nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya arasındaki gerilimin arka planında durum daha da kötüye gidiyordu. İran ve Rusya'nın ortak tehlikeyi, yani NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesini anlaması, Tahran ile Moskova arasında daha yakın ilişkilerin kurulmasına da ivme kazandırdı. İran açısından, Rus askeri teknolojisinin edinilmesi ve İran'ın füze komplekslerinin güçlendirilmesi konusu, Batı'nın bu ülkeye yönelik giderek artan tehditlerini önleyebilir ve İran'ın bölgeye olan güvenini artırabilir. İran ile Rusya arasındaki askeri ilişkilerde yeni bir dönemin başlamasıyla birlikte ilk adım olarak İran hükûmeti ile "Rus Abaron Export" şirketi arasında 8 milyon dolarlık anlaşma imzalandı. İran ile Rusya arasında bir anlaşma daha 2 Ekim 2001'de imzalandı ve bu anlaşmaya

⁶⁶کولایی، الهی (1384). بازی جدید در آسیای میانه، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

göre Rusya, İran'a yılda en fazla 122 milyon dolar değerinde silah ve mühimmat satmak zorunda kaldı. İran, Rusya'nın silah satması için karlı bir pazar ve önemli bir döviz kaynağı olarak görülüyordu. Öte yandan ABD, İran ile ticari ilişkilerden uzaklaşırken, Moskova silah satışı ve nükleer bilimler ihracatı için karlı bir müşteri kazandı. İran'ın nükleer programına ilişkin olarak, Moskova'nın nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ilkesine tam olarak bağlı olmasına rağmen ABD'nin İran'a yönelik yaklaşımını kabul etmediğini söyleyebiliriz. Böylece 2001 yılında İran ile Rusya arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 1.4 milyar dolara yükseldi. Rusya, ABD'yi bu işten Rusya'yı çıkarmak için barışçıl bir yol seçmesi gerektiğine ikna edebildi. Bu nedenle Washington, Rusya'nın Sanayileşmiş Ülkeler Grubu'na katılması konusunu kabul etmek zorunda kaldı ve Rusya'ya verdiği 22 milyar dolarlık yardım paketine ek olarak, Moskova'ya Sovyet dönemi askeri malzemelerini devreden çıkarmak için 12 milyar dolar daha sözü verdi. Ancak Rusya, ABD'ye olan güvensizlik ve İran ile Rusya arasındaki yasal yükümlülükler de dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle ABD ile böyle bir anlaşmaya pek sıcak bakmıyordu. Rusya, İran'la ilişkilerinin ekonomik boyutunu da dikkate alarak ve bağımsız bir politika izleme iradesini ortaya koymak için bu çalışmalarını sürdürdü. Ancak öte yandan, ABD ve İsrail'in Buşehr nükleer reaktörlerine olası bir askeri saldırısından da endişeliydi. O zaman, sorun daha karmaşık hale geldi. Böylece, uydu gözlemleri, İran'ın Buşehr nükleer reaktörlerine ek olarak Natanz yakınlarında bir başka nükleer santralin yanı sıra Arak yakınlarında bir ağır su santralini inşasıyla uğraştığını gösterdi. Tabii bu arada Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi konusunda İran ile Rusya arasındaki anlaşmazlık ve farklı görüşler yeni bir aşamaya girmişti. Rusya, Hazar Denizi'ni ve kaynaklarını paylaşmak ve ikili anlaşmalar yapmak amacıyla 1998 (Temmuz) ayında Kazakistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yöneldi.⁶⁷

Hatemi ile V. Putin arasında Moskova'da gerçekleşen görüşmede Hazar Denizi'nin statüsü konusu bir kez daha ele alındı. İran, Rusya ile Kazakistan arasında Temmuz 1998'de imzalanan anlaşmaya karşı çıktı ve Hazar Denizi'nin doğal

⁶⁷Kolayi, İlahi, a.g.e., s.46.

kaynaklarının eşit dağılımı konusunu ortaya koydu. Bütün bunlara rağmen 2002 yılında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında üçlü bir anlaşma imzalandı.⁶⁸

Bilindiği gibi Hazar Denizi kıyısında yaşayan ülkelerin başkanları arasında Nisan 2002'de Türkmenistan Cumhuriyeti'nde bir görüşme yapılmış ve bu görüşmede herhangi bir anlaşmaya varılamamıştır. Konuyla ilgili İran kaynaklarında, ABD'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarını genişletme çabalarına paralel olarak Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO ile daha yakın işbirliği kurmasından Moskova ve Tahran'ın endişe duyduğu belirtilmektedir. Bu nedenle İran ve Rusya bölgesel politikalarında bir tür uzlaşma ve koordinasyon sağlamak zorunda kaldılar. Diğer bir deyişle, Moskova ve Tahran'ın bölgede birbirlerine biraz yumuşak davranmaktan ve uzlaşmaktan başka çaresi kalmadı.⁶⁹

İran İslam Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda çıkan ihtilaftan kaynaklanan önemli olaylardan biri de İran'ın müdahalesi nedeniyle 2001 yılında İngiliz petrol şirketinin Hazar Denizi'nin İran'ın hak iddia ettiği bölümünde petrol arama çalışmalarının durdurulması olmuştur. Öte yandan Ağustos 2002'de Moskova, bu ülke ile Türkmenistan'dan doğal gaz alımı konusunda nihai bir anlaşma imzaladı. Bölgesel ve bölge-ötesi aktörlerin davranış ve çabaları dikkate alındığında, İran politikasının ve yöneliminin Rusya için büyük önem taşıdığı söylenebilir.

2007 yılında Hazar Denizi kıyılarında yaşayan devlet başkanlarının Tahran Zirvesi ve V. Putin'in Ayetullah Hamaney ile görüşmesi, Orta Asya ve Kafkas bölgelerinde İran ve Rusya arasında yeni işbirliği ufukları açmış gibi görünüyordu. İki ülke arasında ekonomik işbirliğine ilişkin çok sayıda ikili anlaşma imzalandı. Ancak bunun için gerekli siyasi iradenin olmaması nedeniyle sadece kağıt üzerinde kaldı. Medvedev 2008'de göreve geldiğinde Moskova ile Tahran arasındaki ilişkiler önemli ölçüde zayıfladı.⁷⁰ Şöyle ki Dimitri Medvedev, İran'a yönelik hava saldırılarına karşı S-300 füzeleri ve diğer ağır silahların satışını yasakladı. Rusya Devlet Başkanı

⁶⁸کولای، الهی و عزیزلده، شیوا (1395). جستارهای پیرامون مسائل دریای خزر، تهران: مرکز آموزش و پرورش های بین المللی وزارت امور خارجه.

⁶⁹Masume Muhammedi, a.g.e., s.96.

⁷⁰کولای، الهی (1396). «فراز و فرود روابط ایران و روسیه 1990-2016» فصلنامه مطالعات روابط بین الملل، تهران: شماره 40، صص 135-164.

Medvedev'in talimatına göre aralarında tank, zırhlı araç, savaş uçağı, taarruz helikopteri, savaş gemileri ve füze sistemlerinin de bulunduğu çok sayıda ağır silahın İran'a doğrudan veya dolaylı olarak nakli yasaklandı. Ayrıca İran'ın Rusya'da uranyum elde etmek için tasarlanmış herhangi bir projeye katılımı yasadışı kabul edildi. Ancak tüm bunlara rağmen 2016 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşmaya göre S-300 füze kompleksi İran'a teslim edildi. Yukarıdakileri dikkate alarak, İran'a yönelik dış baskılara rağmen Rusya'nın bu ülkeye silah sağlayabilecek ve askeri işbirliği yapabilecek tek ülke olduğunu söyleyebiliriz. 2231 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı bunu engelleyebilecek olsa da her iki ülke de mevcut durum ve kısıtlamalardan kurtulmaya çalışıyor. İranlı siyasetçilere göre Rusya, İran faktörünü Basra Körfezi'nde bir savunma kalkanı olarak kullanmayı planlıyor. Elbette İran, Rusya ile ilişkilerinin kopmasını ve bu vesile ile Moskova yönetiminin Washington'la herhangi bir ciddi sorunu çözme fırsatına sahip olmasını asla istemiyor.⁷¹

Uluslararası (uluslararası örgütler, özellikle BM Güvenlik Konseyi) ve bölgesel (Suriye krizinde Rusya-İran-Suriye üçlüsünün askeri işbirliği) anlamda İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki en önemli yönlerden biri Rusya ile olan ilişkilidir. Unutmamak gerekir ki, bu iki ülke arasında stratejik iş birliğinin kurulmasına yol açan ana etkenlerden biri, her iki ülkenin askeri birliklerinin Suriye'de bulunması ve ABD'nin bölgede nüfusunun önlenmesinde her iki ülkenin de ciddi çıkarlarının olmasıdır. Öte yandan Rusya, İran konusunda ABD ile anlaşırса kazanamayacağını, belki de İran'ı bağımsızlık yolunda daha ciddi adımlar atmaya iteceğini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin zayıflayacağını biliyor. Yukarıda da belirttiğimiz üzere İran hem ekonomik hem de askeri ürünlerin satışı açısından Rusya için en iyi ve en kârlı pazar sayılmaktadır. Öte yandan İran da Rusya ile işbirliğinin kendi çıkarına olduğunu çok iyi biliyor ve bu iki önemli faktörden kaynaklanıyor: Birincisi, daha önce bahsettiğimiz ambargolar; ikincisi, ülkeye teknoloji getirmenin maliyetinin diğer ülkelere göre daha düşük olması.⁷²

Rusya'nın Yüksek Ekonomi Okulu akademisyenlerine göre Güney Kafkasya, İran'ın dış politikası açısından öncelikli öneme sahip bir bölgedir. Bu bölge, askeri ve

⁷¹Masume Muhammedi, a.g.e., s.99.

⁷²Masume Muhammedi, a.g.e., s.105.

siyasi açılardan İran dış politikası için üç temel çıkarı barındırmaktadır. Bunlar; İran'ın güvenlik, enerji kaynakları ve izalyasyondan çıkma gibi menfaatleri ile doğrudan bağlantılıdır.⁷³

Önemli konulardan biri de şudur ki, tarihsel ve coğrafi olarak önemli potansiyele sahip olan Güney Kafkasya'ya İran'ın ilgisi hem de tarihsel geçmişe bağlı ilişkiler, güvenlik ve çıkar çatışmaları bakımından değerlendirilebilir. SSCB'nin dağılması öncelikle İran için kuzeyden beklenen tehlikelerin bertaraf olması bakımından memnuniyetle karşılanırsa da çok geçmeden birtakım yeni tehditlerin de ortaya çıktığının farkına varılmıştır. Dünyada iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçilmesiyle, İran “Büyük Şeytan” diye tanımladığı ABD'nin bölgeye yerleşme girişimleriyle karşı karşıya kaldığını görmeye başladı.⁷⁴ Bazı Rus araştırmacılarına göre, İran kendisini bu bölgede bölgesel bir güç olarak görüyorsa, eylemlerinin sınırlarını aşması ve bölgede etkisini göstermesi gerekir. Buna rağmen İran'ın eylemlerinde böyle bir kapsamın görülmesi pek mümkün değildir.⁷⁵

2.2. İran'ın Güney Kafkasya Politikasında Azerbaycan Sorunu

Bilindiği gibi herhangi bir ülkenin Güney Kafkasya siyasetinde Azerbaycan'ın yeri benzersizdir. Zira Azerbaycan, Güney Kafkasya'da en fazla yüzölçümüne ve en kalabalık nüfusa sahip olan bir ülkedir. Bunun dışında Azerbaycan'ın Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasındaki stratejik konumu, petrol ve doğal gaz rezervleri bu ülkeye olan ilgiyi artırmaktadır. Bu nedenle, İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan meselesi her zaman ilgi odağı olmuştur. Sovyetlerin çöküşüyle birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendi bağımsızlığını ilan etmesi, İran'ın bölgesel politikaları açısından umutları ve korkuları da beraberinde getirmişti. Bir taraftan dini ideoloji üzerinden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne nüfuz etmeyi ve hatta bağımsızlığını yeni kazanmış, iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmış olan bu ülkeyi

⁷³ Е. Г. Энтина, С. Б. Давранова, Т. Х. Мелоян, А. М. Наджаров, Э. Рубан . Военно-политическое присутствие Ирана на Южном Кавказе. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2023, с.4.

⁷⁴ Bayır, E. Ve Aslanlı, A. (2001). Tehdit Merkezli Bir Dış Politikası: İran'ın Azerbaycan Politikası. Stratejik Analiz, 2 (18), 47-56., s. 51;

⁷⁵ Ф.Атрисангари, Внешняя политика Ирана на Южном Кавказе: идентичность и национальные интересы, Вестник РУДН. Серия: Политология, 2020, Том 22, No.1 32-48., s. 44.

kendi etki alanına almayı hayal ederken, öte yandan Azerbaycan'da Karabağ sorunu ve bağımsızlık mücadelesi nedeniyle yükselişe geçen milli uyanışın İran Azerbaycan'ını ve genel olarak İran Türklerini etkileyeceğinden endişeliydi.

Bu gelişmelerle beraber, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yaşanan jeopolitik değişimlerin arka planında İran, Türkiye Cumhuriyeti'nin yanı sıra dünyanın en önemli bölgeleri için köprü rolü oynamaya çalışıyordu. Bu iki ülkenin etki alanı komşu ülkelerde daha belirgindi. İran yöntemi SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından rahatsızlık duymağa başlamış ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımakta pek acele etmemiştir. Lakin, İran Dış İşleri Bakanı Kasım, 1991'de Moskova'ya ziyarette bulunduktan sonra İran, bağımsızlığına yeni kavuşmuş bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını kabullenmiştir.⁷⁶

Öte yandan Soğuk Savaş sonrası Türkiye ve İran, Güney Kafkasya'daki fiili jeopolitik duruma ilişkin bir hedef olarak ulaşmak istedikleri ulusal yönelimler konusunda karşı karşıya gelmeye ve rekabet etmeye başladılar. Güney Kafkasya'nın stratejik konumu ve coğrafi açıdan bölgeye yakınlıklarını önemseyen İran ve Türkiye, Güney Kafkasya ülkelerinin güvenliğine farklı açılardan bakma eğiliminde bulundular. Tarihi-kültürel, dini ve ulusal-mezhepsel bağlantıları her iki ülkenin de Güney Kafkasya devletleri ile bölgenin ekonomik potansiyeli ve enerji kaynaklarının ulaşımı gibi önemli konularda müzakerelere girmesini sağladı. Bütün bu gelişmeler, bölgede Tahran ve Ankara arasında rekabetin oluşmasına neden oldu.⁷⁷

Güney Kafkasya'daki Türk-İran rekabetinin odak noktası Azerbaycan oldu. 1828 yılında Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması sonrasında ortaya çıkan Azerbaycan sorunu,⁷⁸ 1988'den sonra İran'ın gündeminde tekrar yer bulmaya başlamıştır. Kuzey ve güney olarak Azerbaycanlıların bölünmesi

⁷⁶ Emil Veliyev, "Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasiya Politikası" Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s.53; Mitat Çelikpala, "1990'lı Yıllarda Rusiya-İran İlişkileri", Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 63, Kasım-Aralık 2000, s. 35.

⁷⁷ محمد جعفر جوادى ارجمند و احسان فلاحي، بررسی سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی (با تأکید بر ارمنستان و جمهوری آذربایجان)، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 8، شماره 2، پاییز و زمستان 1394، ص 212.

⁷⁸ Sinem Karadağ, Iran ve Israil'in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan'ın Rolü, Artuklu Kaime Uluslari İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, Y. 2021, C. 4, S. 1, s. 55.

milliyetçiliğin gelişmesine yol açmıştır. 1988 sonrasında Kuzey Azerbaycanlıların “Tebriz, Tebriz” sloganları, birleşme hayalini ortaya koymuştur.⁷⁹

İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız Azerbaycan'ı, kendisinin Güney Azerbaycan sorunu nedeniyle tereddütle karşılamıştır. İran, Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı, 25 Aralık 1991 tarihinde tanımıştır. Bunun yanında İran, Sovyetlerden bağımsız olan ülkelerin Sovyet Konfederasyonu oluşturularak Batı'nın etkisi altına girmelerine mani olunması gerektiğini vurgulamıştır. Azerbaycan'ın İran'daki Azerbaycanlıları etkilemesi halinde toprak bütünlüğü tehdit altına girecek olan İran, bu etkiyi kırmak ve önlemek için çaba göstermekle yetinmemiş, bunun yanında Azerbaycan'ı, İslam Devrimi'nin yörüngesine girmesi için yönlendirmeye çalışmıştır. Bu dönemde İran, Azerbaycan'da Türkiye ve Amerika nüfuzunun artmasını engellemek, Azerbaycan pazarına erişim sahibi olmak, Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarının transferini İran üzerinden gerçekleştirmek ve Kafkasya ile Volga Müslümanları üzerinde etki kurmak için çabalar harcamıştır.⁸⁰

İran İslam Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler 12 Mart 1992'de kurulmuş, 1989 yılında İran'ın Bakü Konsoloslugu, 1992 yılı Mart ayında ise İran İslam Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Büyükelçiliği faaliyetine başlamıştır. Azerbaycan'ın İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Büyükelçiliği ise 1992 yılının Aralık ayında faaliyete geçmiştir. Her iki ülke Büyükelçilikleri ile beraber İran'ın Bakü'de Kültür Merkezi (1993) ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde konsoloslugu (1992), Azerbaycan'ın ise Tebriz Başkonsoloslugu (20 Ekim 2004) kurulmuştur.⁸¹

Azerbaycan-İran münasebetleri derin tarihi köklere sahiptir. Bu halklar asırlar boyu beraber yaşamışlardır. İran ve Azerbaycan halkları ilmi, manevi, kültürel ilişkiler, bu halkları tarih boyunca bir arada yaşamalarına zemin hazırlamıştır. İran ile Rusya arasında imzalanan 1813 yılındaki Gülüstan ve 1828 yılındaki Türkmençay anlaşmalarından sonra Azerbaycan toprakları ikiye bölünmüş ve büyük bir kısmı İran'ın

⁷⁹ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), s. 7.

⁸⁰ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), s. 8.

⁸¹ Elçin Neciyev, Teymur Gasımlı, Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018), “Anemon” Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2020 8(4) 1267-1273. s. 1267.

içinde kalmıştır. İran İslam Cumhuriyeti içinde 35 milyondan fazla Azerbaycanlı yaşamaktadır.⁸²

Araştırmamızın bu bölümünün konusu hakkında Azerbaycan'da çok sayıda yüksek kaliteli bilimsel makalenin yayınlandığını belirtmek gerekir. Bu yazılarda konunun özü ayrıntılı ve kronolojik bir sıra ile anlatılır.⁸³ Tabii ki, bu makalelerde yansıtılan gerçekleri ve sonuçları uygun şekilde kullandık.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında İranlı Azerbaycanlıların yüzünü çevirebileceği bir ulus devletin kurulması, İran'ın endişe duymasına yol açmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali üzerine Haziran 1992'de iktidara gelen milliyetçi Halk Cephesi'nin lideri Ebülfez Elçibey'in Türkçülüğü, Birleşik Azerbaycan fikri, laiklik anlayışı ve Türkiye'ye verdiği önem, İran'ın endişelerini artırmıştır.⁸⁴ Aynı zamanda İran rejimi, kendisinin Azerbaycan'a "devrim ihracı" projesinin önünde Azerbaycan'daki bu yeni yönetimi ve onun temsil ettiği alternatif ideolojiyi ciddi bir engel olarak görmekteydi. Neticede İran, Ermenistan'la çok daha fazla yakınlaşma yolunu tutmuştur. Elçibey sonrasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in İran'a karşı uygulanan milliyetçi söylemleri terk etmesiyle ikili ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Birinci Karabağ Savaşı sırasında gelişen olaylar da Azerbaycan tarafında İran'a karşı tepkilerin büyümesine yol açmıştır. Şöyle ki Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmalarda İran, arabuluculuk yapmaya çalışmışsa da bu sıralarda Ermenistan'ın Şuşa'yı işgali arabuluculuk faaliyetini sekteye uğratmıştır. Neticede Azerbaycan tarafında İran'a karşı güvensizlik oluşmuştur. Savaşın ardından Aliyev'in statükocu politikası İran'ın rahatlamasına sebebiyet vermiştir. İran, bir taraftan Şii kardeşliği politikasıyla Azerbaycan'da nüfuzunu arttırmaya çalışırken, diğer yandan da ülkenin Şii camiası arasında propaganda nitelikli çeşitli programlar hayata geçirmeye

⁸²Elçin Neciyev ve Teymur Gasımlı, a.g.e., s. 1268.

⁸³Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Azərbaycan-İran: Diplomatik əlaqələr. - <https://files.preslib.az/projects/azeriran/a1.pdf>

⁸⁴Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 1-14. , s. 8.

başlamıştır. Bu tarihten sonra İran-Azerbaycan ilişkileri, karşılıklı anlaşmalar ve projelerle geliştirilmiştir.⁸⁵

Araştırmamızda ağırlıklı olarak Türkiye, Azerbaycan ve İran'daki yetkili kurum ve teşkilatlar tarafından yayınlanan kitap, dergi ve makalelerden elde edilen bilgiler kullanılarak Modern İran'ın yani İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan'ın yerini, İran'ın söz konusu bölgeyle ilgili olarak izlemek istediği dış politikada Azerbaycan'ın meselelerini daha net bir şekilde açıklamaya çalıştık. İran'da yayınlanan makalelerde Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yönde attığı siyasi adımlara da değinilmesi doğaldır. Yeri geldikçe Türkiye'nin siyasi duruşu ile İran'ın Güney Kafkasya, özellikle Azerbaycan konusundaki pozisyonu arasındaki farklara işaret edilecek ve bu iki yaklaşımı karşılaştırmalı olarak yorumlamaya çalışacağız. “İran'ın Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan'ın yeri” konusunu incelemek için İran'ın söz konusu bölgeye ilişkin politikasını Türkiye Cumhuriyeti'nin politikasıyla karşılaştırmak gerekir. Böyle bir karşılaştırma yapmadan bu konuyu doğru yorumlamak mümkün değil. Bu nedenle, burada birkaç önemli soruya cevap bulmaya çalıştık. Bu sorular şunlardan oluşmaktadır: 1) Güney Kafkasya'da İran ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki siyasi rekabetin ana hatları ve önemli yönleri nelerdir? 2) İran ve Türkiye'nin bölgeye yönelik uyguladığı dış politikanın özellikleri nelerdir?

Bu iki ülke arasındaki süregelen rekabetin kökenlerini siyasi ve güvenlik meseleleri, ekonomik ve kültürel-sosyal olmak üzere üç boyutta incelemek mümkündür. İlk bakışta Ankara ile Tahran arasındaki rekabetin ana sebebinin bölge komşu ülkeleri olduğu görülüyor. Ama bildiğimiz gibi her iki ülkenin de hem uluslararası arenada hem de bölgesel düzeyde kendi ilişkileri, çıkarları ve hedefleri vardır. Güney Kafkasya'da otomatik olarak bunun unsurları görülmekte ve bu da dolaylı olarak bölge ülkeleri arasında rekabete yol açmaktadır. Söz konusu dönemde Güney Kafkasya'da yaşanan olaylar, Türkiye'nin Batı merkezli, İran'ın ise Rusya merkezli bir dış politika yürüten ülke olarak kabul edilmesiyle bağlantılı olarak görülmektedir. İran'ın Kafkasya meselesini bölgesel bir mesele olarak algıladığı, Türkiye'nin ise bölgelerarası bir mesele olarak ele aldığı belirtilmelidir.

⁸⁵ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 1-14. , s. 8.

Güney Kafkasya meselesi esasen İran için bir güvenlik meselesidir. Öte yandan, tarihi ve siyasi gerçekler, İran ile Türkiye arasında Kafkasya meselelerine ilişkin anlaşmazlıkların merkezinde Azerbaycan Cumhuriyeti meselesinin olduğunu söylememize imkan veriyor. Dolayısıyla enerji kaynaklarına bağlanma ve enerji kaynaklarının taşınması gibi iki önemli konu bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bölge güvenliğinde her zaman olduğu gibi silahlanma yarışı konusu dikkate alınmalıdır. Azerbaycan bu alanda Rusya'dan çok kardeş ülke Türkiye ile ilişkilerini genişletiyor. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya arasında herhangi bir ilişki kuruluyorsa, bu ilişkiler stratejik amaçlarla değil, belki taktik amaçlarla kuruluyordur. 2012'de Azerbaycan Cumhuriyeti İsrail'den gemisavar füzeler de dahil olmak üzere 1,6 milyar dolar değerinde silah satın aldı. İranlı uzmanlar, Azerbaycan'ın İsrail'den satın aldığı bu gemisavar füzelerin İran'ın Hazar Denizi'ndeki çıkarlarına tehdit oluşturduğunu söylüyorlar. Bunun yanı sıra Bakü'nün Rusya'dan S-300 füzesavar sistemleri aldığı da İranlı uzmanlar dikkatinden kaçmamıştır.⁸⁶

İran basınında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in Türkiye ve ABD ile derin ilişkilerin temellerini atarak Türkiye'nin birçok alanda nüfuzunun oluşmasına zemin hazırladığından bahsedilmektedir. İranlı yetkililer, Ebulfez Elçibey'in İran'ın toprak bütünlüğünü resmen tehdit ettiğini idia ediyorlar. Elçibey sonrası dönemde bu tür milli sloganların sayısı azalsa da,⁸⁷ bu akım gücünü kaybetmedi.

Ankara'nın bölgedeki tüm davranış ve eylemlerine Tahran'ın çok duyarlı olduğu görülüyor. Ankara ise İran'ın bölgedeki davranışlarına karşı çok hassas ve tepkili. Bunun bir örneği, 2001 yazında Azerbaycan ile İran arasında Hazar Denizi havzasında çıkan anlaşmazlıktan sonra İran'a tepki olarak Türk savaş uçaklarının Bakü semalarında boy göstermesidir. Türkiye bununla bir savaş sırasında Azerbaycan'ın savunmaya hazır olduğunu söylemek istiyordu. Bu, İran ve Türkiye'nin gerekirse bölgedeki ulusal çıkarlarını korumak için askerî güç kullanmaya hazır olduğunu gösteriyor.

Genel olarak, SSCB'nin çöküşünden sonra, tüm parametrelerde Rusya'ya bağımlı kalan üç Kafkas ülkesi de başka ekonomik ortaklar aramak zorunda kaldı. Bu arada

⁸⁶Muhammed Cafer Cevadi, s. 214.

⁸⁷Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Azərbaycan-İran: Diplomatik əlaqələr. s. 4. - <https://files.preslib.az/projects/azeriran/a1.pdf>

coğrafi olarak daha elverişli koşullar ve zengin doğal kaynaklar nedeniyle Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan da dahil olmak üzere diğer Kafkas ülkelerine göre daha fazla gelişme fırsatına sahipti. Bu üç ülke arasında coğrafi koşulları en elverişsiz ülke Ermenistan olarak kabul ediliyor.⁸⁸ Elbette bunun sebebi, bu Ermenistan'ın 20. yüzyılın başında Azerbaycanlıların ata topraklarında yaratılmış olmasıdır.

Azerbaycan'ın dış politikasında İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkiler her zaman ana yerlerden birini tutmaktadır. İki ülke arasındaki 30 yıllık ilişkiler tarihinde inişli yokuşlu dönemler, farklı yakışmalar ve hatta gerilimler yaşandı. Son zamanlar İran'ın Azerbaycan'a karşı önyargılı tutumu, 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan Bildirinin 9. maddesinde Azerbaycan'ın batı bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında Zebgezur koridorunun açılmasıyla ilgili kendini göstermiştir. İran'ın bunu "kırmızı çizgisi" olarak görmesi, alelacele Kafan şehrinde konsolosluk açması ve Azerbaycan sınırında askeri tatbikatlar yapması Azerbaycan'ı da gerekli önlemleri almaya zorlamıştır. İran topraklarında yaşayan bir avuç Ermeni'ye ana dilinde eğitim hakkı verilirken, 30 milyondan fazla Azerbaycanlının ana dilinde eğitim hakkından yoksun ve mahrum bırakılması Azerbaycan devletini ciddi bir biçimde endişelendirmiştir. Devlet Başkanı İlham Aliyev tarafından defalarca ifade edilen bu memnunietsizliklere rağmen İran tarafı Azerbaycan'a karşı taraflı politikasını sürdürmektedir.⁸⁹

Azerbaycan ile İran arasında kurulmaya çalışılan bütün ilişkilerin temelinde "Güney Azerbaycan" meselesi öncelik taşır; çünkü iki taraflı ilişkilerin bütün istikametlerinin kökünde az ya da çok ama mutlak şekilde bu meselenin izlerini görmek mümkündür. Varlık problemi ile alakalı olduğu için, bu mesele her iki devlet için, özellikle de İran politikası için çok daha önemlidir.⁹⁰

Azerbaycan için 618 km kara sınırını paylaştığı İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkiler önem arz etmektedir. Bu iki ülke Hazar Denizi'nde de sınır komşusudur. Her iki ülke birbiriyle tarihî bağlara ve bazı ortak kültürel değerlere sahiptir. Azerbaycan

⁸⁸Muhammed Cafer Cevadi, s. 222.

⁸⁹Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Azərbaycan-İran: Diplomatik əlaqələr. s. 11. - <https://files.preslib.az/projects/azeriran/a1.pdf>

⁹⁰ Elçin Neciyev ve Teymur Gasımlı, a.g.e., s. 1270.

Cumhuriyeti'nde yoğun bir Şii nüfusun, İran sınırları içinde de kalabalık bir Azerbaycanlı Türk nüfusun varlığı, iki devlet arasındaki münasebetlerde etkin bir rol oynamaktadır. Azerbaycan ve İran küresel ölçekli uluslararası örgütler kapsamında işbirliği faaliyetlerinde bulunmalarının yanı sıra İslam Konferansı Örgütü ve ECO gibi bölgesel kuruluşlar çerçevesinde de ilişkilere sahiptirler. Azerbaycan İran'a karşı yaptırımlara katılmamış, tam tersi bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişkiler kurmuştur. Fakat bütün bu tarihi, dini, coğrafi, kültürel, ekonomik vs. faktörler, son 30 yılda iki ülke arasında olumlu ilişkiler tesis etmeye yetmemiştir. Azerbaycanlı araştırmacılar, bu durumun Bölünmüş Azerbaycan faktöründen kaynaklandığını belirtmektedirler. Elçin Neciyev ve Teymur Gasımlı'ya göre bu husus, iki ülke arasındaki ilişkilerde en etkili faktördür. Zira Azerbaycan Cumhuriyeti, aslında Azerbaycan olarak düşündüğümüzün sadece bir kısmını kapsıyor: Azerbaycan'ın ikinci kısmı Kuzeybatı İran'dır. İran'daki Azerbaycan Türkleri, o ülkenin nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturuyor ancak ulusal haklarından mahrumdurlar. Bu faktör, Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkileri anlamada çok önemlidir. İran'da milyonlarca Azerbaycan Türkü'nün ikamet etmesi Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilere önemli ölçüde etki etmektedir. Aksi takdirde ilişkiler farklı şekilde gelişebilirdi. İran'daki Azerbaycan Türklerinin kesin sayısını belirlemek zordur. Bazı bilgilere binaen Azerbaycan Türkleri İran nüfusunun yaklaşık % 40'ını teşkil etmektedirler. Diğer taraftan İran yönetiminin bir kısmı, özellikle de Azerbaycan kökenli üst düzey politikacılar, eski Azerbaycan topraklarının İran'a katılması gerektiğini savunuyorlar.⁹¹

Şunu belirtmeliyiz ki Azerbaycan Cumhuriyeti hiçbir zaman resmi olarak İran'a karşı herhangi bir toprak talebinde bulunmamış, Güney Azerbaycan'ın işlerine fiili olarak müdahale etmemiştir. Güney Azerbaycan meselesinin iki ülke arasındaki ilişkilere etkisi, Azerbaycan'ın İran'a karşı eylem ve taleplerinden ziyade İran'ın bu mesele karşısındaki tepki ve endişeleriyle bağlantılıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti güçlendikçe Güney Azerbaycan'da milli duyguların yükselişe geçeceğini ve bu durumun sonunda İran'ın bölüneceğini varsayan Tahran rejimi, bu sürece engel olmayı, bölgesel politikalarının önemli bir unsuru olarak görmüştür.

Öte yandan İran rejiminin teokratik karakteri, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen hususlar arasında yer almaktadır. 1990'ların başlarından itibaren İran, yoğun

⁹¹ Elçin Neciyev ve Teymur Gasımlı, a.g.e., s. 1271.

bir Şii nüfusa sahip olan Azerbaycan'ı devrim ihracı yolunda önemli potansiyel barındıran bir ülke olarak gözden geçirmeye başlamıştır. Sovyetlerin çöküşünün ardından İranlı uzmanlar, İran'ın Azerbaycan üzerindeki etkisinin temelini oluşturmada diğer faktörlerin (ortak tarih, bazı ortak kültürel değerler vb.) ötesinde Şiiliğin çok daha önemli bir rol oynadığını düşünmektedirler. Fakat 30 yıllık süreç, bu varsayımın büyük ölçüde hatalı olduğunu gösterdi. İran rejimi, çeşitli kurum ve kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirdiği programlara (yardım kampanyaları, sosyo-kültürel faaliyetler, dini propaganda, eğitim programları vs.) rağmen umduğu ivmeyi yakalayamadı. Bunun başlıca sebebini, bir taraftan yetmiş yıllık Sovyet hakimiyeti ardından Azerbaycan halkının çoğunluk itibarıyla seküler hayat tarzından yana olmasıyla, diğer taraftan da ülkede mezhepsel kimlikten ziyade ulusal kimliğin ön planda bulunmasıyla izah edebiliriz.

Yine Azerbaycan – İran münasebetlerinden sorun teşkil eden bir diğer etken, bu iki ülkenin bölgede meydana gelen rakip koalisyonlarda yer almasıyla alakalıdır. XIX. yüzyılın başlarında Kafkaslar uğruna Rusya ile çarpışan İran, Türkiye ve Batılı ülkelerin bölgede güçlenmek isteklerine karşı XX. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya ile işbirliği içine girdi. Böylece bölgede Bakü-Tiflis-Ankara ve Tahran-Erivan-Moskova ekseninde fiili olarak iki işbirliği platformu ortaya çıkmış oldu. İkinci Karabağ Savaşı öncesinde Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal altında tutan Ermenistan ile İran'ın dostane ilişkiler geliştirmiş olması, Azerbaycan'ın da İsrail ile sıkı ilişkiler kurmasına yol açmıştır.⁹²

Kenan Aslanlı'ya göre günümüzde tarihsel referansları da göz önünde bulundurarak İran-Azerbaycan ilişkilerini genel olarak belirleyen ve şartlandıran bir dizi faktörü şöyle sıralayabiliriz:

- İran'da büyük miktarda Azerbaycan Türkü nüfusunun varlığı;
- Azerbaycan Müslümanlarının çoğunluğunun Şii olması;
- Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak İran'ın kuzeyinde yer alması;
- Nahcivan'a İran üzerinden ulaşım sağlanmasının zorunluluğu;
- Azerbaycan'ın, ABD ve İsrail'le iyi ilişkiler içerisinde olması;

⁹²Elçin Neciyev ve Teymur Gasımlı, a.g.e., s. 1272.

- İran'ın Ermenistan'la iyi ilişkilerinin olması.⁹³

Kanaatimizce bu faktörlerin sırasında enerji rezervleriyle zengin olan Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi meselesini de eklememiz gerekmektedir. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemde Azerbaycan ve İran arasındaki diğer bir ihtilaf konusu Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi olmuştur. 1991'den önce sadece Sovyetler Birliği ile İran'ın kontrolünde bulunan Hazar Denizi, 1991'de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın da kıyıdaş olmasıyla beş devletin ortak kullanımına açıldığından burada güç mücadeleleri yaşanmaya başlamıştır. Güç mücadelelerinin başlamasıyla birlikte Hazar Denizi'nin paylaşım sorunu da ortaya çıkmıştır.⁹⁴

2003 yılı Ekim ayında Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya, Hazar Denizi'nin %64'ünü orta hat ilkesine göre bölen bir anlaşmaya varmışlardır. Mütabakata binaen Hazar üzerinde Kazakistan %27, Rusya %19 ve Azerbaycan %18 oranında bir pay sahibi olacaktır. İran ise bu anlaşmaya şiddetle karşı çıkmış ve beş ülkenin her birine eşit pay talebini öne sürmüştür. Tahran, Hazar üzerindeki pozisyonunu korumak için askeri güce başvurmaktan da çekinmemiştir. 23 Temmuz 2001'de İran'ın kendisine ait olduğunu ilan ettiği Alov yatağında sismik araştırmalar yapan Azerbaycan'a ait Jeofizik 3 ve Elif Hacıyev isimli araştırma gemileri İran'a ait askeri unsurlar tarafından taciz edilmiş ve bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Bu olay sonrasında Alov'da araştırma yapan İngiliz BP şirketi ve başka tartışmalı bir alan olan Savalan'da çalışmalarını sürdüren Amerikan ExxonMobil şirketi çalışmalarını durdurduklarını açıklamışlardır.⁹⁵

Özellikle 1990'lı yılların başlarında patlak veren Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın İran'dan beklediği desteği bulamadı. Sonrasında ise 44 km'lik kara sınırı aracılığıyla İran, Ermenistan'ı ablukadan çıkarma yönünde çabalar gösterdi. Bu durum, Azerbaycan'ın tedirgenliğine yol açtı.⁹⁶

⁹³Kenan Aslanlı, İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, "İram" İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, s. 7-8.

⁹⁴ Firdes Şeyda Kahraman, Ali Samir Merdan. "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt: 11, Sayı: 21, 2020, s.434.

⁹⁵ Fatma Aslı Kelkitli, Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar, Ermeni Araştırmaları, 2013, Sayı 46., s.135.

⁹⁶ Kenan Aslanlı, İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, "İram" İran Araştırmaları Merkezi, Aralık, 2017, s. 8.

27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 10 Kasım'da Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan antlaşmayla sona eren İkinci Karabağ Savaşı'nın ilk günlerinde İran, savaşan taraflar arasında dengeleyici tavrını sürdürmüş ve statükonun devamını istemiştir. Bunun temel sebebi, Azerbaycan'ın güçlenmesini önlemek ve Bakü'nün Güney Azerbaycan meselesinde etkin rol almasının önüne geçmektir. Bu nedenle İran, Ermenistan'a lojistik destek vermiştir. Savaş sırasında Rusya'nın Hazar üzerinden İran'a yolladığı silah ve mühimmatın İran üzerinden Ermenistan'a intikal ettiğini gösteren çok sayıda görüntüler internette ve diğer platformlarda yayınlanmıştır. İran, 27 Eylül 2020'de çatışmalar başladıktan sonra sürekli ateşkes çağrısı yaparak, tarafsızlığını vurgulamışsa da İran'ın birçok medya kuruluşunda Azerbaycan, kışkırtıcı olarak itham edilmiştir. Böylece savaşın başlangıcında statükolu bir tavır takınarak tarafsızlığını ilan eden ve ateşkes çağrılarını yapan İran, savaşın gidişatı Azerbaycan'ın lehine değişince, Azerbaycan toprak bütünlüğüne vurgu ve atıf yapmaya başlamıştır. Savaşın sonucu belli olunca Azerbaycan topraklarının Ermenistan'ın tasarrufundan alınmasına yönelik bir söylem gelişmiştir. Savaş sürecinde İran'ın bu yaklaşımına karşı ülke içindeki Türklerin protestolarına İran güvenlik güçleri tarafından sert bir şekilde müdahale edilmiştir. Fakat gerek cephedeki gelişmeler gerekse de Tebriz başta olmak üzere İran Azerbaycan'ındaki itirazlar, Tahran yönetiminin söylemlerini yumuşatmasına yol açmıştır. Dini lider tarafından atanan Cuma İmamları aracılığıyla Azerbaycan'a destek ifadelerinde bulunulması halkı yatıştırma çabasını yansıtmaktadır. Netice itibarıyla İran'ın süreci doğru yönetmemesi ve Azerbaycan'ın kazanım elde edebileceğine ihtimal vermemesi, bu savaşın kaybedenleri arasında yer almasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, Azerbaycan'ın İran'a karşı şüpheli tutumunun gelecek dönemde de devam edeceğinin bir işaretidir. 10 Aralık 2020 tarihinde Azerbaycan'da Zafer Töreni sırasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın okuduğu bir şiir İran'ın yoğun tepkisine neden olmuştur. İran resmi makamları, ulusal güvenliğine ve toprak bütünlüğüne herhangi bir müdahaleye izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Bu durum İran'ın kaygılarının yeni dönemde artarak devam edeceğinin bir

işaretidir.⁹⁷ Rusyalı araştırmacılar, İran ve Azerbaycan`ın Güney Kafkasya`nın başlıca güvenlik sorunlarına farklı perspektiflerden baktıklarını belirtmektedirler.⁹⁸

2.3. İran`ın Güney Kafkasya Politikasında Ermenistan Sorunu

Ermenistan, Kuzey-Güney eksenli dış politikasının bir parçası olarak Rusya ve İran`ın çizdiği üçgenin içinde yer almaktadır. Bu üç ülke de Azerbaycan Cumhuriyeti`ni bir Batı faktörü olarak görmekte ve Hazar Denizi`ndeki etkisini engellemenin yanı sıra Türkiye ve Avrupa`nın bölgedeki etkisini azaltmayı kendilerine hedef belirlemişlerdir. Doğu-Batı politikası güdenler (Azerbaycan, Türkiye ve ABD) Tahran ile Erivan arasındaki tüm ilişkileri dikkatle izliyor. İran ile Azerbaycan arasında karşılıklı şüphe ve endişe üzerine kurulan ilişkiler İran`ın Ermenistan`la yakın ilişkisinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.⁹⁹

İran`da basılmış olan makalelerde, Bakü`nün kendisine dayatılan Kuzey-Güney merkezli politikayı, bu siyasetin bölgesel ve bölgeler arası destekçileri tarafından kışkırtılan ciddi bir tehdit olarak gördüğü anlatılmaktadır. Bu nedenle Doğu-Batı merkezli politikanın ana stratejik çizgisi, “İran hariç her şey” istikametine dayanmaktadır.

Görünen o ki İran hükûmeti, açık ve net olmayan değerlendirmelerine dayanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti`ni Kafkasya ülkeleri arasında, ağırlıklı olarak iç kamuoyunu dikkate alarak, Batı ve Amerika yanlısı bir ortak olarak göstermeye çalışıyor. Aksine bu ülke Ermenistan`ı adeta bir Doğu ülkesi, Rusya ve İran`ın bir numaralı ortağı olarak tanıyor ve öyle görmek istiyor. Ancak tarih, hiçbir zaman tek bir devleti olmayan Ermenilerin ve günümüzün ikiyüzlü Ermenistan`ının ortaklarını daima aldattığını göstermiştir.

Bilindiği üzere Rusya her zaman Ermenistan`a ucuza silah vermekle meşgulken, Erivan ve ona bağlı askeri güçler, güçlü Ermeni lobiciliği yoluyla Karabağ`a Amerikan

⁹⁷ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), s. 8-9.

⁹⁸ Е. Г. Энтина, С. Б. Давранова, Т. Х. Мелоян, А. М. Наджаров, Э. Рубан . Военно-политическое присутствие Ирана на Южном Кавказе. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2023, с.7.

⁹⁹ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 1-14. , s. 9.

yardımını çekmeyi başarmıştır. Yani Ermeniler, Rusya'nın Kafkasya'daki etkisinden yararlandıkları gibi, Fransa ve Amerika'da büyük nüfuz kazanan Ermeni lobiciliğinden de faydalanabilmektedirler. İran'ın ise Ermenistan ile dostane ilişkileri var. İranlı yetkililer, Ermenistan ile dostane ilişkilerin temelinde güvenlik konusunun yattığını söylüyor ve bunun kendileri için büyük önem taşıdığını vurguluyor. Onlara göre bu politikanın önemi, bir yandan Türkiye'nin Kafkasya'daki nüfuzunu engellemesi, diğer yandan da Kafkasya'ya her zaman İran'ın toprak bütünlüğüne tehdit olarak görülen Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı durmasında yatmaktadır.¹⁰⁰ Ermenistan, İran'ı Türkiye'nin önünde duran ve bölgede dengeleri sağlayan bir güç olarak görüyor.

Karabağ sorununun zirveye ulaştığı sıralarda İran ile Ermenistan arasında ilişkiler oluşmaya başlamıştı bile. Bu iki komşu ülke arasındaki ilişkiler bağımsız olarak değil, belki de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin davranışına göre şekillendi ve düzenlendi. Öte yandan Azerbaycan ve Türkiye'nin izlediği politikadan rahatsız olan İran, Erivan ile yakınlaşıyor ve ilişkilerini geliştiriyordu. Toprak iddiası ve İran ile Erivan arasında ulusal bir çatışma olmaması gibi konuların yanı sıra Erivan'ın uluslararası örgütlerde İran'a karşı oy kullanmaması ve İran'ın nükleer programına karşı ambargolara katılmaması gibi konuların genel olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da genişlemesine yol açtığı belirtilmelidir. Bu iki ülke, hem jeo-ekonomik hem de jeopolitik gerçekleri dikkate alarak kendi aralarında çok yakın ilişkiler kurmayı başarmışlardır.

İranlı yazarlar hem İran'ın hem de Ermenistan'ın bölgedeki izolasyonları nedeniyle bu durumdan çıkmak için ilişkilerini daha da genişletmeleri gerektiğini belirtiyorlar. İran İslam Cumhuriyeti, Ermenistan ile devlet düzeyinde birçok anlaşma imzaladı. Ancak komşularla ilişkilerin ulusal hedefler çerçevesinde net bir tanımı ve açıklaması olmadığı için İran, kuzey komşularıyla potansiyel gücüne uygun ilişkiler kuramaz. Türkiye ise Karabağ ihtilafı nedeniyle Ermenistan'a sınırlarını kapattı. Ancak bir süre sonra Türkiye, Ermenistan ile olan anlaşmazlıklarını çözmeye çalıştı. Bu konu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel konumunun Türkiye'nin dış politikasındaki önemini bir nebze azaltabilirdi. Nitekim 2009 yılında Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları, ABD, İsviçre, Rusya ve Fransa'nın arabuluculuğunda ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir anlaşma imzaladı. Ancak bazı siyasi mülahazalar nedeniyle

¹⁰⁰Muhammed Cafer Cevadi, a.g.e., s. 215.

bu anlaşma bu iki ülkenin parlamentoları tarafından onaylanmadı ve sınırlar eskisi gibi kapalı kaldı. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi Ermenistan'da açık bir şekilde hoş karşılanmıyor. Ermenistan'ın milliyetçi grupları, Taşnaksutyun partisi, Birinci Karabağ Savaşı'na katılan militanlar ve Levon Ter-Petrosyan başkanlığındaki Ulusal Kongre'nin iç ve dış muhalifleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine karşı koyuyorlardı. Öte yandan Türkiye'nin milliyetçi grupları da Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine karşı çıkıyorlardı. Onların görüşüne göre bu ülke ile normal ilişkiler kurulması, onların dost ülkesi olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çıkarlarına aykırı bir hareket olur ve bu, dost ve kardeş bir ülkeye ihanet sayılır.¹⁰¹ Azerbaycan Cumhuriyeti ise Türkiye'nin Karabağ sorunu çözülene kadar Ermenistan-Türkiye sınırlarının açılmasına izin vermemesini ısrarla talep ediyordu.

Burada bir hususa değinmekte fayda var ki bu araştırmamızda konumuz “İran'ın Güney Kafkasya'daki dış politikası” olsa da olayları net ve objektif bir şekilde yorumlamak adına bu çalışmada Türkiye'nin dış politikasına değinmemek mümkün değil. Çünkü bu konu İran'ın söz konusu bölgedeki dış politikasını anlamamıza yardımcı oluyor. Dolayısıyla İranlı uzmanların yazılarında Güney Kafkasya meseleleri ve Kafkasya ülkeleri (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) ile ilgili herhangi bir bilimsel makale veya kitapta, öncelikle Türkiye'nin bölgedeki dış politikasına değinmektedir. Güncel bilimsel çalışmanın konusunu yorumlarken İran'ın Güney Kafkasya ile ilgili dış politikasını İran kaynaklarına ağırlık vererek incelemeye ve yorumlamaya çalıştık. Tabii bu arada konuyla ilgili Türkiye ve Azerbaycan'da yazılmış bilimsel makale ve kitapların bilgilerinden de en iyi şekilde yararlanmaya çalıştık.

2009 İsviçre sürecini değerlendiren İranlı araştırmacılar, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini normalleştirerek Azerbaycan ile stratejik ilişkilerine zarar vermek istemediğini söylüyorlar. İranlı yetkililer, konunun gizli yönlerinin, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri normalleştirme ve iki ülke arasındaki sınırları açma arzusunun Türkiye içinde yaşanan süreçten çok bir Amerikan önerisi olduğunu gösterdiği görüşündedirler. Washington, diğer BDT ülkeleri gibi Ermenistan'ı Rusya'nın siyasi etki alanından çıkarıp onun etki alanına girerek Güney Kafkasya'da hegemonyasını kurmak istemektedir.

¹⁰¹ Muhammed Cafer Cevadi, a.g.e., s. 216.

Ermenistan ise Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi için 1915'teki “Ermeni soykırımı”nın tanınmasını şart koştu. Ancak Türkiye, bu iddianın temelde yanlış olduğunu ve tarihi bir iftira olduğunu çok iyi biliyordu. İranlı uzmanlar, Türkiye'nin “soykırım” konusunu kabul etmemesinin nedenini, Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı bazı toprak iddialarıyla ilgili olmasına bağlıyorlar. Dolayısıyla, “soykırım” tanınırsa, toprak iddiaları daha sonraki bir aşamada derinleşebilir. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesel yapı bakımından da parçalanmış durumdadır. Bölgedeki üç ülke, sadece kendi aralarında değil, komşu ülkelerle de kısa vadeli stratejik müzakereler yürütebilecek durumda değil. Örnek olarak sürekli birbirlerinin sınırlarını tehdit eden İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye ve Ermenistan'dan bahsedilebilir.¹⁰²

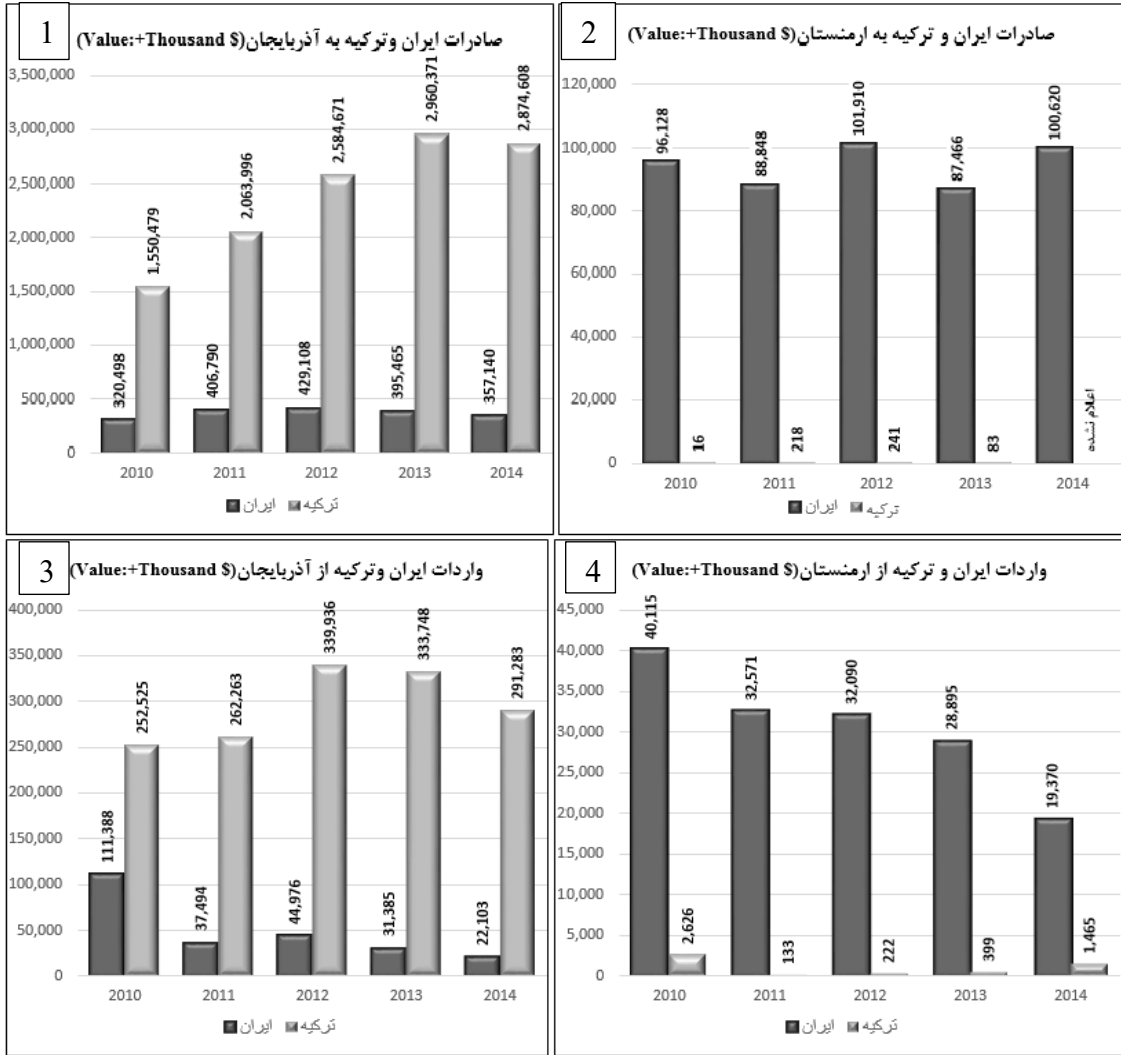
Görüldüğü üzere İran kaynaklarında Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile İran-Azerbaycan ilişkileri arasında paralellik kurulmuştur. Bu konu bir dereceye kadar Türkiye-İran ilişkilerinin oluşumunda Ermeni faktörünün önemli bir rol oynadığı sonucuna varmamızı sağlıyor. Daha sonra bazı bölgesel ve bölge-ötesi güçler tarafından bu topraklara getirilen Ermenilerin şovenist ve faşist politikası, Azerbaycan'ın sadece diğer ülkelerle ilişkilerini değil, aynı zamanda bölgedeki büyük ülkelerin dış politikasının şekillenmesinde de olumsuz etki yaratmaktadır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Ermenistan, ekonomi politikasının yönünü savunma sanayiinden tüketim sanayiine çevirme kararı aldı. Ermenistan, Türkiye'nin komşusu olmasına rağmen, siyasi sorunların varlığı ve kapalı sınırlar nedeniyle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere çok düşük düzeyde değer verilmektedir. Buna karşılık, İran'ın Ermenistan'da demiryolu ve petrol platformu inşası, yüksek voltajlı elektrik ve Aras Nehri üzerinde hidroelektrik santral inşası dahil olmak üzere dört stratejik ve ekonomik projesi uygulanıyor.

İran kaynaklarında, Kafkasya'daki enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden taşınması konusu ekonomik bir programdan ziyade siyasi bir plan olduğuna ve bu sürecin Türkiye'nin siyasi nüfuzunu artırmaya yöneldiğine inanılmaktadır. Bu bağlamda özellikle de söz konusu güzergâhın, İran'dan geçen yola göre üç kat daha pahalı olduğuna ve boru hattının inşasının iki kat daha uzun sürdüğüne vurgu yapılmaktadır. Enerji diplomasisinin bir yandan ekonomik öneme sahip olduğu, diğer yandan güvenlik

¹⁰²Muhammed Cafer Cevadi, a.g.e., s. 217.

konusuyla yakından ilgili olduğu ve dış politikada bir araç olarak kullanılabileceği İran kaynaklarında belirtilmektedir. Yine İranlı uzmanlar, İran'ın enerji politikasında neredeyse bir çeşit zayıflık gösterdiğini, ayrıca ABD ile İran arasındaki bir dizi siyasi sorun ve anlaşmazlık nedeniyle Tahran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti petrol konsorsiyumunun yüzde beşlik payından mahrum kaldığını ifade etmektedirler.¹⁰³

Şekil 2: Türkiye ve İran'ının Azerbaycan ve Ermenistan'a yaptığı ihracat ve ithalatlar (1. Türkiye ve İran'ının Azerbaycan'a ihracatı, 2. Türkiye ve İran'ının Ermenistan'a ihracatı 3. Türkiye ve İran'ının Azerbaycan'dan ithalatı, 4. Türkiye ve İran'ının Ermenistan'dan ithalatı)

Almanya, Fransa, ABD ve Büyük Britanya'dan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti ile ticari ilişkileri olan başlıca ülkeler İran ve Türkiye olarak kabul edilmektedir.

¹⁰³Muhammed Cafer Cevadi, a.g.e., s. 223.

İstatistik veriler, İran'ın Ermenistan ile ticari mübadelesinin Azerbaycan Cumhuriyeti ile olan ticaretinden daha fazla olduğunu gösteriyor.¹⁰⁴

Bahsettiğimiz gibi Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin komşusu olmasına rağmen bu ülkenin her iki ülke ile de ciddi siyasi sorunları bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türklerinin ata topraklarında dünya güçleri tarafından kurulan Ermenistan, hem Türkiye Cumhuriyeti'ne hem de Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı toprak iddiasında bulunuyor. Buna karşılık İran, Ermenistan'a nefes veren tek ülke olarak bölgeye sonradan gelen Ermenilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bunun bir kanıtı olarak, İran'ın Ermenistan'da gerçekleştirdiği yukarıda bahsedilen büyük ekonomik öneme sahip dört ekonomik projeden bahsedilebilir.¹⁰⁵

Burada dikkat çeken bir konu şudur ki Ermenistan, komplementarizme¹⁰⁶ dayanan çok yönlü dış politika anlayışına sahip olmasına rağmen en yoğun ilişkileri İran ile olmuştur. İran'ın, bölgedeki politikası açısından bakıldığında da en başarılı ilişkileri Ermenistan ile sürdürdüğü görünmektedir. Ekonomik ve siyasi temelli olan bu ilişkiler, her iki ülkenin uluslararası izolasyonla karşı karşıya kalmaları doğrultusunda gelişmiştir. İran-Ermenistan ilişkileri aslında İran-Rusya-Ermenistan ilişkileri olarak da nitelendirilebilir. Ermenistan, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmış olsa da Rusya'ya bağımlılığı devam etmiştir. Azerbaycan topraklarını işgal etme cesaretini de Rusya'dan almıştır. Bölgenin jeopolitik öneminden dolayı da Rusya, Ermenistan'da askeri varlık göstermeye devam etmektedir. Bu durum İran için önem taşımaktadır. Çünkü Rusya'nın bölgedeki varlığı, ABD ve NATO ülkelerine karşı dengeleyici bir unsur olarak görülmektedir.¹⁰⁷

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, Türkiye'ye karşı soykırım ve toprak iddialarında bulunması, bu ülkenin Azerbaycan ve Türkiye tarafından izole edilmesine yol açmıştır. Gürcistan'a gelince, Rusya'nın 2008 saldırısında Ermenistan'daki Gümrü hava üssünü kullanması sonrasında başlayan sorunlar ve

¹⁰⁴ Muhammed Cafer Cavadi, s. 223-224.

¹⁰⁵ Muhammed Cafer Cevadi, a.g.e., s. 222.

¹⁰⁶ Ermenistan dış politikasının karakterini belirtmek amacıyla resmi söylem olup, eşzamanlı olarak hem Batı hem de Rusya ile iyi ilişkiler kurulmasının önemine işaret etmektir. İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasında vuku bulan gelişmeler bu politikanın başarısız olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

¹⁰⁷ Yeşim Demir, a.g.e, s. 577.

Cavaheti bölgesinde yaşayan Ermenilerin özerk yönetim talepleri ikili ilişkilerin gelişmesini engellemektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Ermenistan'ı dışlayarak ortak politikalar hayata geçirmesi bu ülkenin yalnızlaşmasına ve izole edilmesine neden olmaktadır. Bu konjonktürde İran, Ermenistan için bir nefes borusu olmaktadır. İstikrarsızlık ya da çatışma dönemlerinde Ermenistan ihtiyaçlarını İran üzerinden karşılamaktadır. Bu şekilde ambargoların etkisini azaltmaya çalışmaktadır.¹⁰⁸

İran'ın en az sorun yaşadığı komşusu Ermenistan'dır. İki ülke arasında paylaşılabilen toprak sorunu ya da azınlık sorunu bulunmamaktadır. Aynı zamanda İran, uygulanan yaptırımlar ve uluslararası arenada yalnızlaşması gibi sorunların etkisini azaltabilmek için Ermenistan'la yakın ilişki kurmaktadır. İran, Batı'da güçlü olan Ermeni lobisinin desteğini almak için ilişkileri bir fırsat olarak görmektedir. İran'ın Azerbaycan ile ilişkileri gerildiği ya da bozulduğu dönemde Ermenistan ile ilişkileri gelişmektedir. Elçibey döneminde İran Ermenistan'la yakınlaşmıştır. 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmış olan Yüzyılın antlaşması sonrasında İran, Ermenistan ve Rusya'nın karşılıklı ilişkileri artmıştır. Aras Nehri üzerinde inşa edilen köprü Ermenistan ve İran'ı birbirine bağlamaktadır. Bu köprü abluka altındaki Ermenistan'ın can simididir.¹⁰⁹

Robert Koçaryan'ın döneminde Ermenistan, İran'la olan ilişkilerini ekonomik ve jeopolitik şartlar nedeniyle geliştirilmek zorundaydı. İranlı araştırmacılar, Robert Koçaryan döneminde İran'ı Ermenistan'a yakınlaştıran aşağıdaki faktörlere dikkat çekmektedirler:

- Ermenistanın Avrupa'ya yakın erişim için önemli bir nokta olması; - Komşuluk;
- İran'daki Ermeni azınlığın varlığı; - Aras Nehri'nin ortak sömürülmesi ve diğer müşterek projeler;
- ABD Kongresi'ndeki güçlü Ermeni lobisinin etkisiyle İran çıkarlarının korunmasının mümkünlüğü;

¹⁰⁸ Şevket Şeker, İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1), 1-14. , s. 10.

¹⁰⁹ Şevket Şeker, a.g.e., s. 10.

- Fransa, Belçika gibi bazı Avrupa ülkelerinin parlamentolarında etkili olan Ermeni lobisini politika ve menfaatlerine uygun olarak kullanmak için araç olması.

1998 - 2005 döneminde İran ve Ermenistan arasındaki ticaret hacmi neredeyse iki katına çıktı. Aynı dönemde İranın Azerbaycanla ticari sirkülasyon hacmi ciddi şekilde azalmaktaydı. Örneğin İran ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 1995 yılında 266.4 milyon dolar iken, 2000 yılında bu rakam 64.5 milyon dolara kadar düştü. Ayrıca, Koçaryan döneminde önemli ekonomik projelerin uygulanması ile ilgili anlaşmalar imzalandı.¹¹⁰

Robert Kocharyan başkanlığı döneminde Ermenistan-İran ilişkilerini incelerken şu sonuçlara varabiliriz:

- Bu dönemde, Ermenistan'ın dış politikasını Rusyanın onayıyla yönetilmesi İran-Ermenistan ilişkilerini olumsuz yönden etkilemişse de, 2001 yılından sonraki dönemde ABD'nin bölgesel politikasının etkisiyle Rusyayla İranın çıkarlarının örtüşmesi Rusya'nın İranla ilişkiler konusunda Ermenistana bir çok kez onay vermesine neden olmuştur.

- İran ile ilişkilerde Ermeni tarafı daha çok ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ilgi duyuyordu;

- İran, Avrupa devletleri ve ABD tarafından uygulanan yaptırımların ekonomik sonuçlarını yumuşatmak için Ermenistan'ın imkanlarını kullanmaya çalıştı;

- Ermenistan'ın Rusyanın bir vilayeti konumunda olması nedeniyle İran'ın doğal gazını Ermenistan üzerinden Avrupa'ya götürme girişimleri gerçekleşmedi;

- Ermeni tarafı her zaman bu ülkedeki pan-Farsçı grupların Azerbaycanla ilgili duydukları rahatsızlıkları kullanarak İran'ı Azerbaycan'la karşı karşıya getirmeğe çalıştı.¹¹¹

¹¹⁰ Elnur Kelbizadeh, Robert Koçaryan'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Ermenistan-İran İlişkileri, Ermeni Araştırmaları Dergisi, S. 62, Y. 2019, (s. 73-94.) s. 79-80.

¹¹¹ Elnur Kelbizadeh, a.g.e., s.91.

Rusyalı bilim insanlarına göre aralarındaki kültürel farklılıklara rağmen Ermeniler ve İranlılar birbirlerini dost haklar olarak görmekte, İran İslam Cumhuriyeti ise Ermenistan'ı “güvenilir bir partner” olarak gözden değerlendirmektedir.¹¹²

Rusya'da yayınlanan bir başka bilimsel çalışma, Erivan'ın Eylül 2013'te Gümrük Birliği'ne girmesinin Ermenistan'ı Avrupa'dan önemli ölçüde uzaklaştırdığını belirtiyor. Ermenistan'ın siyasi çevrelerinin berbat etkinliği birkaç açıdan ülkeyi çelişkili duruma sokmuştur. Birincisi, o, devlet olarak jeopolitik konumunu belirleyemiyor. Şimdiye kadar bu yöndeki faaliyetlerine suni faktörlere dayanan yön seçtiğinden, geçici etkisi olur ve “zayıf jeopolitik rüzgar” bile onu tamamen dağıtır. Bu açıdan mevcut durum kısaca şöyle ifade edilebilir: Ermenistan Avrupa yapılarında kendine olan güveni kaybetti, Rusya'da ise onu ciddiye almamakta devam ediyor. İkincisi, Ermenistan yönetimi aynı mesele hakkında mantıksız ve birbirine zıt fikirler söylüyor. Bu da uluslararası siyasi çevrelerde kahkaha doğuruyor. Örnek olarak S. Sarkisyan'ın Moskova'da konuşmasıyla parlamento başkanı O. Abramyan'ın Avrupa'da söylediklerini gösterebiliriz. Ermenistan Cumhurbaşkanı Kremlin'de ülkesinin neden Avrupa'dan ve orayla bütünleşmeden konuşmasına hak kazandırmaya çalıştığı bir zamanda, O. Abramyan Avrupalılara neden yönü değişerek Gümrük Birliği'ne dahil olduklarını anlatmaya gayret ediyordu. Avrupalı memurlar ise buna tebessümle yaklaşıyorlardı. Çünkü tüm bunları kendini bağımsız sanan devlet için alçaltıcı kabul ediyorlar ve genel olarak Avrupa O. Abramyan'ı şahıs olarak kabul etmiyor. Ermeni analistler düşünüyorlar ki, böyle bir durumun oluşmasını kökünde parlamento başkanı O. Abramyan'ın ülkenin politikasından habersiz olması duruyor. Aynı zamanda bu konu İran İslam Cumhuriyeti'nin de dikkatini çekmiş ve Ermenistan ile ilişkilerini daha da güçlendirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Ancak bunun söz konusu yıllarda bu kadar hızlı gerçekleşeceği gerçekçi görünmüyordu. Çünkü İran'ın bunun için yeterli siyasi ve ekonomik kaynağı yoktu.¹¹³

¹¹² Е. Г. Энтина, С. Б. Давранова, Т. Х. Мелоян, А. М. Наджаров, Э. Рубан . Военно-политическое присутствие Ирана на Южном Кавказе. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2023, с.7.

¹¹³ В.И. Месамед, Иран и Немусульманские страны Южного Кавказа (Армения и Грузия), Институт Ближнего Востока, Москва 2015., 254 с., с.209.

2.4. İran'ın Güney Kafkasya Politikasında Gürcistan Sorunu

Gürcistan Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'nın diğer iki cumhuriyeti ile birlikte bağımsızlığını ilan etti. İran İslam Cumhuriyeti, Gürcistan'ın bağımsızlığını resmen tanıyan ilk ülkelerden biriydi. İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin 1993 yılında Tiflis'te açılmasından bu yana iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş ve kısa sürede büyükelçilik üst düzeyde görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Buna karşılık Gürcistan, 1994 yılında Tahran'daki büyükelçiliğini açtı. Siyasi açıdan iki farklı ülkede hüküm süren siyasi koşullar, bölgesel ve uluslararası meseleler gibi çeşitli nedenlerle iki ülke arasındaki ilişkiler bazen artmış bazen de en düşük seviyeye inmiştir.¹¹⁴

İran'ın diğer ülkelerle olduğu gibi Gürcistan ile ilişkilerinde de karşı tarafın üçüncü ülkelerle olan ilişkileri önem taşımıştır. Karşı tarafın üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinin siyasi ilişkiler üzerindeki etkisi Gürcistan'da daha belirgindir. İran, Gürcistan'la olan ilişkilerde Rusya ile, Gürcistan ise İran ile ilişkilerde ABD ve İsrail ile münasebetleri bozmamak için dikkatli davranmaktadırlar.¹¹⁵

Söz konusu ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve diplomatik ilişkilerin ilerlemesinin ve gerilemesinin nedenlerini araştırmak için birtakım noktalara açıklık getirmek gerekmektedir. Araştırmamızın bu bölümünde İran'da yayınlanan bilimsel makalelerin verilerini kullanarak bu konuyu yorumlamaya çalıştık.

Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde meydana gelen değişimlerin doğası gereği ve aynı zamanda bölgede daha fazla penetrasyon için bölgesel ve bölgeler arası oyuncular arasındaki süregelen rekabet nedeniyle, Gürcistan'ın iç durumu da dinamik bir şekilde değişiyordu. Bu nedenle İran ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin düzeyi ve biçimleri sürekli farklılaşıyordu. Bu ilişkileri hassasiyet açısından üç aşamaya ayırmak mümkündür:

Birinci aşama 1993-1996 (siyasi ilişkilerin kurulması): Bahsettiğimiz üzere İran, Gürcistan'ın bağımsızlığını resmen tanıyan ve bu ülke ile hızlı bir şekilde diplomatik

¹¹⁴بهرام امير احمدیان، حسن عسگری، فهم روابط ایران و گرجستان از زمان اعلام استقلال بر اساس نظریه های روابط بین الملل، مطالعات اوراسیای مرکزی، دانشگاه حقوق و علوم سیاسی، سال پنجم، شماره 10، بهار و تابستان 1391، ص. 2.

¹¹⁵Ramile Behlul kızı Dadaşova, 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan- İran İlişkileri, İstanbul Üniversitesi, Avrasya İncelemeleri Dergisi 2019; VIII/1: 23-34. s. 25.

ilişkiler kuran ilk ülkelerden biridir. 1993 yılında İran'ın diplomatik misyonu diplomat düzeyinde açılmış ve kısa sürede büyükelçi düzeyine yükseltilmiştir. Buna karşılık Gürcistan, 1994 yılında Tahran'daki büyükelçiliğini açtı. İki ülke ilişkilerinin ilk aşamasında Gürcistan'da Shvarnadze, İran'da ise Rafsancani cumhurbaşkanıydı. Bu aşama neredeyse iyi bir başlangıç olarak hatırlanıyor. Rafsancani, İran'ın Gürcistan da dahil olmak üzere Güney Kafkasya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini güçlendirmesi halinde gelecekte siyasi ve kültürel ilişkilerin kurulması için uygun koşulları kademeli olarak yaratmanın mümkün olacağını düşünüyordu.¹¹⁶ Edvard Shvardnadze'nin 1994'te İran'ı ziyaret etmesi ve Rafsancani'nin 1995'te Gürcistan'ı ziyaret etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi ve ekonomik, parlamentolar arası ve kültürel ilişkilerin de geliştiğinin bir göstergesidir.

İkinci aşama 1996-2003: Söz konusu aşama, Şvarnadze'nin ikinci kez cumhurbaşkanı seçildiği ve iktidardan uzaklaştırıldığı dönemi kapsamaktadır. Bu zaman diliminde birçok değişiklik gerçekleşti. Böylece o aşamanın ilk üç yılında iki ülke arasındaki mevcut ilişkiler gerilemeye başladı. Tabii ki 1999-2003 yıllarında bu ilişkiler, her iki ülkenin dışişleri bakanı, ticaret ve ekonomi bakanları ile Meclis Başkanı ve Gürcistan Başrahibinin İran'ı ziyareti ile anılmış ve tarihteki yerini almıştır. Nispeten dengeli ilişkilerin hakim olduğunu söylemek mümkündür. Ancak buna rağmen bu gelişme, ilişkilerin tam olarak ilerlemeye doğru gittiği anlamına gelmemelidir. Shvarnadze, 1996 yılında birçok kez İran'ı ziyaret etmeyi planlasa da son anda bu ziyaretini iptal etmek zorunda kaldı. Bu husus, şüphesiz Gürcistan'ın siyasi ve ekonomik açıdan Batı'nın korumasına ihtiyaç duymasından kaynaklanıyordu.¹¹⁷

Üçüncü aşama 2003'ten (Gül devrimi) bugüne kadar: 2004 yılında Gürcistan'da Gül Devrimi'nin yaşanması, Saakaşvili liderliğindeki muhalif güçlerin iktidara gelmesi ve Şvarnadze'nin görevden alınması İran-Gürcistan ilişkilerinde dikkatlerden kaçmadı. 2004 yılında ise İran, devreye giren yeni güçleri destekleyerek Gürcistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunu bir kez daha vurgulamış ve dönemin Ekonomi ve Maliye Bakanı başkanlığında üst düzey yetkililerden oluşan bir heyeti Tiflis'e göndermiştir. Yeni hükümet yetkililerinin komşu ülkelerle ilişkiler konusundaki görüşleri olumlu

¹¹⁶واعظی، محمود (1388)، میانجگری در آسیای مرکزی و قفقاز: تجربه جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز چاپ و انتشار وزارت خارجه؛ همانجا، ص. 3-4.

¹¹⁷Behram Emir Ahmadian, a.g.e., s. 5.

olduğu için İran-Gürcistan ilişkilerinde yeni bir aşama başladı. 2004 yılında Saakaşvili'nin heyetiyle birlikte İran'a yaptığı ziyarette iki ülke arasında ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliğini başlatan çeşitli belgeler imzalandı.¹¹⁸

8 yıllık durgunluğun ardından iki ülkenin ortak ekonomik komisyonunun yeniden canlanması iki ülke ilişkilerinin gelişmesi yönünde atılan önemli adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de bulunduğu yerden hareket etmeye başladı. Böylece ticari ilişkiler aşamasından ekonomik ve sermaye yatırımı aşamasına geçmiştir. İlk adım olarak, iki taraf arasında teknik ve mühendislik hizmetlerinin ihracatı ve petrol dışı sektörde çalışan iş adamlarına belirli projelerin uygulanması için kredi sağlanması konusunda anlaşmaya varıldı. Bu doğrultuda İran, Gürcistan'a ihracat için 20 milyon avro, altyapı projelerinin hayata geçirilmesi için 2,5 milyon dolar ayırdı. İki ülke arasındaki elektrik alışverişi konusu da bu ilişkilerin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Kasım 2006'da, üç ülke arasında İran'dan Ermenistan üzerinden Gürcistan'a elektrik transferi konusunda mukabil bir anlaşma imzalandı. Rusya'dan Gürcistan'a giden doğal gaz boru hattının patlamasının ardından Temmuz 2006'da İran doğal gazının Gürcistan'a ihraç edilmesi konusu, İran'ın bu ülke ile işbirliği yönünde attığı önemli adımlardan biri olarak değerlendirildi. Ancak bu operasyon kısa sürdü ve birkaç gün sonra durduruldu. Çünkü söz konusu boru hattı Sovyet döneminden kalma bir hat olduğu ve kullanılamaz durumda bulunduğu için işletilmesi mümkün olmadı. Böylece iki ülke arasındaki ticari alışveriş hacmi 2000 yılında 12 milyon dolar iken 2012 yılında yaklaşık 67 milyon dolara çıkmış ve bunun büyük bölümünü İran'dan Gürcistan'a ihraç edilen ürünler oluşturmuştur.¹¹⁹

Safeviler döneminde İsfahan'a taşınan Gürcü asıllı İranlıların varlığı da iki ülke arasındaki bağı oluşturan diğer unsurlardan biri olarak değerlendiriliyor. Saakashvili'nin kabinesinin iktidara gelmesinden sonra İran devleti, Gürcü azınlıklar olarak onlara özel ilgi ve özen göstermeye başladı. Saakashvili, 2005 yılında Tahran'a yaptığı ziyarette İsfahan'ın Firidun semtinde yaşayan bu Gürcüleri ziyaret etmiş ve durumlarıyla yakından ilgilenmişti. İlginç olan, İran'da yaşayan Gürcülerin şu anda yerel teşkilatlarda

¹¹⁸Behram Emir Ahmedian, a.g.e., s. 5.

¹¹⁹ Behram Emir Ahmedian, a.g.e., s. 6.

yüksek mevkilere sahip olmaları ve hatta bu bölgenin belediye başkanı ve İmam Cuma'sının bile bu aşiretlerden atanmasıdır.¹²⁰

Gürcistan'ın İran'ın Güney Kafkasya politikasındaki yeri konusunu ülke resmi medyasından incelediğimizde birtakım ilginç noktalara tanık oluyoruz. Nitekim İran kaynaklarında şunları okuyoruz:

Gürcistan'daki 'Gül Devrimi' Tahran ile Moskova arasındaki ittifakın zayıflamasına ve bu ilişkilerin soğumasına neden oldu. Zira Saakashvili'nin göreve gelmesinin ardından İran Dışişleri Bakanlığı Gürcistan'da yaşanan demokratik eylemleri destekleyeceğini açıklamıştı. Dönemin cumhurbaşkanı Hatemi de bir konuşmasında Saakashvili'yi cumhurbaşkanlığına seçilmesinden dolayı tebrik etmişti. Gürcistan'daki bu olaylar İran tarafından demokratik bir hareket olarak adlandırılırken, Rusya bunu Batı tarafından Shvarnadze'yi iktidardan uzaklaştırmak için bir oyun olarak değerlendirdi. Elbette Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin bozulması İran'a ekonomik açıdan fayda sağladı. 2008 yılındaki savaş sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan arasındaki yollar tehlikeli hale gelmiş ve bu nedenle Azerbaycan ihraç ettiği ürünlerin bir kısmını İran'ın Mazenderan eyaletinde bulunan 'Neka' limanı üzerinden taşımak zorunda kalmıştır. Ayrıca Gürcistan, Rusya'nın enerji arzı açısından uygun bir seçenek olarak görülmediğini ve Tiflis'in alternatif enerji arzı kaynakları bulması gerektiğini anlamıştır. Bu seçenekler arasında kuşkusuz en ucuz kaynaklardan biri de İran seçeneğiydi.¹²¹

Ramile Dadaşova'ya göre Saakashvili döneminde Gürcistan, ABD'nin İran'a karşı yaptırımlarından dolayı İran'la ciddi anlamda derin ilişkiler kurmak istememişe de Rusya ile savaş ve Gürcistan'a verilen doğal gazın durdurulması Gürcistan'ı İran'la ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Öte yandan Rusya'nın Gürcistan'a karşı savaşı, ABD'nin Karadeniz'deki askeri varlığını göstermesine olanak sağlamış ve Gürcistan'ı ABD ile askeri işbirliği yapmaya itmiştir. 2008 savaşından sonra yenilgiye uğrayan Gürcistan, politik açıdan Batı'ya yönelme sürecini daha da hızlandırdı. Rusya'dan sonra dünyanın ikinci büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan ve enerji ihracatı için yeni pazar arayan İran, Moskova ve Tiflis arasındaki anlaşmazlıktan yararlandı. Bunun yanı sıra Gürcistan'la ilişkilerini düzene sokarak enerji ihracatı için yeni pazar elde etti ve ekonomik ilişkilerini geliştirdi. Tiflis için bölgede temel sorun Rusya'nın içişlerine müdahalesi meselesidir. Gürcistan bu mücadelede sırtını İran'a değil ABD'ye yaslamaktadır. Belirttiğimiz üzere Gürcistan, ülkenin doğal gazla temin edilmesinde çareyi İran'la ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesinde görmekteydi. Fakat İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunları Gürcistan ile ilişkilerinde engeller oluşturmuş ve hatta belli dönemlerde ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü Gürcistan İran

¹²⁰Behram Emir Ahmedian, a.g.e., s. 6.

¹²¹عنایت الله یزدی، احسان فلاحی، تعامل سیاست خارجی ایران و روسیه در تقابل با محور شرقی - غربی در قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص. 424.

ile ilişkilerinde Batı'nın çıkarlarını, askeri alanda işbirliği yaptığı ABD'nin, İsrail'in çıkarlarını dikkate almaya mecburdur.¹²²

İran'ın Güney Kafkasya politikasının bölgedeki tüm olaylardan daima kendi ulusal çıkarlarına hizmet edebilecek yönleri ön planda tuttuğu yukarıdan açıkça görülmektedir. Kafkasya'nın Müslüman bir ülkesi olan Azerbaycan'da veya Hristiyan bir ülke olan Ermenistan ve Gürcistan'daki olayların kendi lehine kullanılması hususu, İran'ın her zaman dış politikasının öncelikli konularından biri olmuştur. Bu, İran İslam Devrimi'nin sözde Müslüman toplumlara yönelik ana sloganlarının gerçek olaylar sırasında pratikte dikkate alınmadığını göstermektedir. Aksi takdirde İran, Ermeni-Azerbaycan ihtilafında Hristiyan Ermenilerin değil, kesinlikle Müslüman Azerbaycanlıların yanında yer almalıydı. Ancak biz bunun tam tersini gözlemliyoruz. Böylece İran dış politikası dini ideolojiden ziyade pragmatik çıkar ilişkilerine dayanmaktadır.

¹²²Ramile Behlul kızı Dadaşova, 2008 Rusya-Gürcistan savaşı sonrası Gürcistan-İran İlişkileri, İstanbul Üniversitesi, Avrasya İncelemeleri Dergisi 2019; VIII/1: 23-34. s. 28-29.

3. İRAN'IN KUZEY-GÜNEY ODAKLI POLİTİKASINDA GÜNEY KAFKASYA'NIN ÖNEMİ

3.1. İran'ın Kuzey-Güney Odaklı Dış Politikasında Azerbaycan'ın Yeri

İran'ın resmi medyasında yayınlanan bilimsel makaleler ile İranlı yazarların konu hakkında yazdıkları kitaplarda yer alan görüşlerin Rusya, Azerbaycan ve Türkiye'de ifade edilen siyasi görüşlerle karşılaştırılması gereği dikkate alınarak tez çalışmasının bu bölümünde İran kaynaklarına kısa bir göz atmak uygun görülmüştür.

İran'da basılan makalelerdeki ana fikir, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden diğer post-Sovyet ülkelerde olduğu gibi, Güney Kafkasya'nın üç bağımsız ülkesinde – Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da – bir tür iktidar boşluğu ortaya çıktığı yönündedir. Bu nedenle bölge ve bölge ötesi ülkeler, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile ittifaklar ve koalisyonlar kurarak bu hassas bölgede nüfuzlarını artırma hedefi gütmeye başladılar. Bu arada Türkiye ve İsrail, Doğu-Batı ittifakı oluşturmak için Azerbaycan Cumhuriyeti ile işbirliği yaptı. Tabii ki bu işbirliği önlemleri Rusya ve İran'ın çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak görülüyordu. Buna göre Tahran, Moskova ve Ermenistan bir Kuzey-Güney ittifakı oluşturdu. Ancak bu ittifakın ana aktörleri olan Tahran ve Moskova'nın karşılıklı ilişkilerinin sürekli olacağını söylemek, hiç de mantıklı görünmüyordu.

Uluslararası ilişkiler sisteminde her devlet daha fazla güç ve kudret kazanmaya çalışır. Bu hedefe kendi başlarına ulaşamazlarsa, benzer çıkarlara sahip ittifaklar ile işbirliği yolunu seçerek hedeflerine ulaşmaya çalışırlar. İran ve Rusya'nın Güney Kafkasya bölgesi ve Hazar Denizi'ne yakınlığı, Tahran ve Moskova'yı ortak çıkarlar ve ulusal güvenlik konuları açısından birbirine yaklaştırmıştır. İran İslam Cumhuriyeti, 1991 yılından sonra kuzey sınırlarındaki güç boşluğunu doldurmak, bu bölgenin ekonomik ayrıcalıklarından yararlanmak ve olası güvenlik tehditlerine karşı önlem almak amacıyla dış politikasını mevcut siyasi duruma göre şekillendirmeye başlamıştır. Rusya ise Güney Kafkasya'yı arka bahçesi olarak görmekte ve bölge konusunda İran'la benzer çıkar ve endişelere sahiptir. Böylece iki ülke arasında işbirliği için uygun bir zemin oluşturulmuş oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batı ile işbirliği, Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu daha da artırmak ve Batı'nın Kafkasya'da artan etkisini azaltmak

amacıyla bölgesel müttefikler aramasına neden olmuştur. Rusya, İran ve Ermenistan üçlüsünün Kafkasya'daki işbirliği, Kuzey-Güney merkezli bir blok olarak anılıyor. Ancak Rusya ve İran'ın Kafkasya bölgesinde karşı karşıya gelmesinin yanı sıra, ulusal ve dini çeşitlilik, sınır anlaşmazlıkları, enerji taşımacılığı ve Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi gibi sorunlu konular göz önüne alındığında, bu ilişkiler dayanıklı ve güçlü görünmüyordu.

Bu nedenle, konumuzla ilgili bazı önemli sorulara cevap bulmak için aşağıda belirtilen bazı konulara açıklık getirmek gerekli görünmektedir:

- 1- Güney Kafkasya'da İran ile Rusya arasındaki işbirliğinin özü nedir?
- 2- İran ve Rusya'nın Güney Kafkasya'da Doğu-Batı ittifakı önünde ortaya koyduğu dış politikanın kapsamı nedir?
- 3- SSCB'nin dağılmasının üzerinden onlarca yıl geçmesine rağmen Güney Kafkasya'da Tahran ile Moskova arasındaki işbirliği stratejik işbirliği düzeyine çıkamamıştır. Bu iki ülke arasında kurulan etkileşim ve ilişkiler ağırlıklı olarak savunma amaçlı, işlevsel ve taktiksel niteliktedir.¹²³

Görüldüğü üzere İran kaynaklarında bölge ötesi ülkelerin Güney Kafkasya ülkelerine girmesi karşısında Rusya ile İran arasında Ermenistan'ın da katıldığı bir ittifaktan söz edilmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde adı geçen iki ülkenin Güney Kafkasya'daki dış politikasının şekillenmesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin rolüne ışık tutmaya çalıştık. Bu amaçla Türkiye ve İran'da yayınlanan bilimsel makalelerin karşılaştırmalı analizini tercih ettik. Bu amaçla Türkiye ve İran'da Türkçe ve Farsça yazılmış metinleri gözden geçirdik ve ardından birbirleri ile karşılaştırarak sonuç almaya çalıştık. Tabii bu arada Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yayınlanan bilimsel makalelerin sonuçlarından da yararlanmayı unutmadık.

İnayetullah Yezdi ve İhsan Fellahi adlı İranlı yazarlara göre;

Sovyetler sonrası dönemde Güney Kafkasya'da siyasi gücün olmaması nedeniyle İran-Rusya ilişkilerinin tarihi bu kadar şeffaf ve iç açıcı olmasa da, iki ülkenin işbirliği için elverişli koşullar yaratıldı. SSCB'nin dağılmasının ardından yeni Rusya'nın dış politikası bir nevi pragmatik bir yön almaya başlamış ve böylece İran-Rusya ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Tabii o dönemin ilk yıllarında Avrupa-Atlantik perspektifi Rusya'nın dış politikasında öncelikli yön olarak görülüyordu. Dolayısıyla 1993-1994 yılına kadar Rusya'nın dış politikasında İran'a fazla önem verilmediğine tanık oluyoruz. Bunun kanıtı olarak, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 1991 yılında bir milyar iken, 1995 yılında iki yüz milyona gerilemesi gösterilebilir. Hatta söz konusu dönemde Moskova, devrimin İran üzerinden

¹²³ عنایت الله یزدی، احسان فلاحی، تعامل سیاست خارجی ایران و روسیه در تقابل با محور شرقی - غربی در قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص. ۴۱۱-۴۱۲.

Kafkasya bölgesine ihraç edilmesini bu bölgede kendisine yöneltilebilecek bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Ancak zamanla Rusya'nın dış politikasında Atlantikçiliğin yönü zayıfladı.

Dolayısıyla adı geçen yazarlar, İran ve Rusya'nın dış politikasındaki değişimi Güney Kafkasya'daki yeni jeopolitik durum ve buna neden olan iç, bölgesel ve uluslararası faktörlerle ilişkili olarak yorumlamaya çalışmaktadırlar. Bu konu, söz konusu makalenin ilerleyen bölümlerinde daha açık şekilde görülmektedir.

Moskova, dış işbirliği alanında Batı'dan istediği tavrı göremeyince, dikkatini Sovyet sonrası ülkelere çevirdi. Diğer bir deyişle, Moskova Batı'dan umudunu yitirdikten ve içerideki siyasi güçlerin deformasyona uğramasından sonra dış politikasını daha çok çevre bölgelere odaklamak zorunda kaldı. Andrey Kozirev'in sözleriyle, Moskova'nın yakın yabancı bölgelere müdahale etmemesi, Rusya'nın jeopolitik konumu için bir tehdittir. Avrasyacılar jeopolitik unsurunda ısrar ediyorlar. Aynı zamanda sağcılar ve milliyetçiler çevre bölgelere odaklanıyor ve İsrail ile ilişkilerin genişletilmesine karşı çıkıyorlar. Bu iki grubun dış politikaya bakışı, Rusya'nın Sovyet dönemindeki dış politikasına çok benzemektedir. Amerika ve İsrail'i Rusya'nın ana düşmanları olarak görüyorlar. Böyle bir siyasi görüşün hakim olmasıyla Moskova, İsrail ve Amerika'nın bölgedeki varlığına daha fazla hassasiyet gösteriyordu. Öte yandan İran-İsrail düşmanlığı politikası ve Tahran-Ankara'nın Kafkasya'daki rekabeti dikkate alındığında, bu faktörlerin İran ve Rusya'nın dış politikalarını birbirine yaklaştırdığını söyleyebiliriz. Batı'nın Güney Kafkasya'daki Doğu-Batı merkezli politikası demografik, dini ve etnik gerekçelerle Rusya'nın Kuzey Kafkasya sınırlarının içlerine kadar ilerleyebilir. Dolayısıyla Moskova bu konuya bir çözüm aramalıdır. Aynı sorun İran'ın kuzeybatı sınırları için de geçerlidir. Tahranlı yetkililer, bölgede Moskova ile iş birliği yaparak İran'ın Kafkasya'daki nüfuzunun önüne geçmek için Batı'nın ortaya koyduğu planların önüne geçilebileceğini düşünüyor. Çünkü Tahran, Doğu-Batı politikasının "İransız her şey olur" ilkesine dayandığını biliyor. Öte yandan bu politika başarılı bir şekilde uygulanırsa Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalması gerektiği anlamına geliyor. Rusya'nın Doğu-Batı politikasını kontrol altında tutabilmesi için İran kartını oynaması gerekiyor. Dolayısıyla ikinci bir cephe olarak Rusya'nın önderliğinde, aslında Doğu-Batı merkezli bloğa karşı bir tepki olarak görülen Kuzey-Güney merkezli bir ittifak

oluşturuldu. Böylece bölgesel tehditlerin artması ve Rusya ile Batı arasındaki uçurumun açılmasıyla İran-Rusya bölgesel ilişkileri her geçen gün yakınlaşmaya¹²⁴ başladı.

Görünüşe göre yazarlar, Güney Kafkasya'da ağırlıklı olarak Türkiye ve İsrail ile ilişkilerini genişleten Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgedeki önemli rolünü vurgulamakta ve Rusya ile İran arasındaki siyasi yaklaşmanın ana nedenlerinden birinin Azerbaycan'ın Rusya ve İran'ın ana rakipleri ile ilişkilerinin geliştirmesi olduğunu belirtmektedir. Ancak burada unutulmuş bir şey var ki Azerbaycan Cumhuriyeti, son iki üç asırdan beri gözü Azerbaycan topraklarında olan ve Kafkasya'ya tamamen yabancı bir millet olan, yani buraya farklı ülkelerden göç eden Ermenilerle onlara sahte bir devlet kuran komşu güçlerle eski ilişkilerini sürdürülemezdi. Azerbaycan halkı yüzyıllardır bu tür "dostça" ilişkilerden muzdariptir. Bu güçler, Azerbaycan'ın tarihi vatanı olan Erivan ve çevresinde Ermenistan Cumhuriyeti'ni kurmuş ve sanki hiçbir şey olmamış gibi Sovyetler dağıldıktan sonra bile Dağlık Karabağ'da ikinci bir sözde cumhuriyet kurmayı planlamışlardı. Duumun farkında olan ve gerekli önlemleri alma zorunluluğu hisseden Azerbaycan Cumhuriyeti, işgalci ile işgale maruz kalan arasında eşitlik işareti koyan güçlerle değil, kardeş Türkiye Cumhuriyeti ile omuz omuza hareket etmeyi tercih etmiş ve bu sayede başarıya ulaşmıştır.

Konumuzla ilgili İran yazılarında şöyle yazıyor:

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve komünizmle ilgili tehditlerin ortadan kalkmasıyla Türkiye ve İsrail, Batı için stratejik önemini yitirdi. Ankara ve Tel Aviv, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde eski önemlerini ve nüfuzlarını artırmak için koalisyonlar ve ittifaklar kurma yolunu seçtiler. Avrupa'da anti-Semitizm yaşayan Yahudiler ise tarihsel olarak Osmanlı Türkleri tarafından olumlu muamele görmüşler ve zihinlerinde Türklere karşı bir tür sempati beslemişlerdir. Bu bağlamda Türkiye ile İsrail arasında Güney Kafkasya'da iş birliğinin zihinsel bir zemini oluştu. Ayrıca David Ben-Gurion'un (ya da David Grün) ideolojisine göre Türkiye ve İsrail'in Arap dünyası içinde ve yakınında Arap olmayan bir devlet olarak varlığı bu iki ülkeyi birbirine yaklaştıran önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaklaşık 11.000 Yahudi yaşıyor ve beş sinagog var. Bildiğimiz gibi İsrail devleti tüm dünyadaki Yahudilerin akıbetiyle yakından ilgileniyor ve bu konuyu büyük bir hassasiyetle ele alıyor. Bu konu İsrail'i Azerbaycan Cumhuriyeti ile işbirliği yapmaya önemli ölçüde itmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Mısır ve Türkiye'den sonra İsrail Devleti ile stratejik ilişkiler kuran üçüncü Müslüman ülke olarak kabul ediliyor. Öte yandan, SSCB'nin dağılması ve bölgedeki Türk halklarının bağımsızlığını kazanması, Türkiye'ye

¹²⁴ А.П. Коротышев, А.С. Еюменкова, Сотрудничество Республики Армения и Исламской Республики Иран в энергетической сфере и интересы России, Международные отношения Политология. Регионоведение, Вестник Нижегородского Университета им. Н.И. Лобоческого, 2012, № 4 (1), с. 347-351, s.347.

¹²⁵ عنایت اللہ یزدی، احسان فلاحی، تعامل سیاست خارجی ایران و روسیه در تقابل با محور شرقی - غربی در قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص. ۴۱۵-۴۱۴.

Rusya çevresindeki Türk devletlerinin içlerine daha derin nüfuz etme ve bölgesel bir güç olarak Türkçülük fikrini yayma fırsatı verdi. Bu nedenle Ankara, bölgede daha fazla güç kazanmak için stratejik bir ortak bulma kararı aldı. Kemalizm ideolojisinden hareketle İsrail devleti ile işbirliği konusu Ankara için her zaman en uygun seçeneklerden biri olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Türkiye ile İsrail arasında kurulan ikili iş birliği arenası Güney Kafkasya'ya kadar genişlemiştir.¹²⁶

İranlı müellifler, 1990'larda Türkiye ve İsrail'in yazılı olmayan bir anlaşma sağlayarak Güney Kafkasya'da ortak hareket ettikleri iddiasında bulunmaktadır. Bu iddiaya binaen Ankara, İsrail'in bölge ile coğrafi bağlantısını sağlayan ve Güney Kafkasya'daki varlığını kolaylaştıran bir unsur olarak hareket etmekte iken Tel Aviv de Türkiye'nin bölgedeki yatırım kaygılarını karşılamaktaydı. Böylece bu iki ülkenin Kafkasya'daki rolü birbirini tamamlama karakterine sahipti. İranlı uzmanlara göre 1990'lara nazaran AK Parti döneminde Türkiye – İsrail ilişkilerinde Davos olayı ve Mavi Marmara gibi bazı krizler gözlemlenmişse de iki ülke arasında önemli bir uçurum veya husumet meydana gelmemiş, ekonomik ilişkiler de artarak devam etmiştir.¹²⁷

İranlı uzmanlara göre Azerbaycan Cumhuriyeti Doğu-Batı ittifakında merkez ve eksen rolü oynamaktadır. İran rejimi, Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerinden endişe duymakta, hatta rekime yakın araştırmacılar Azerbaycan'ı “ABD'nin Kafkasya'daki Küba'sı” olarak anmaktadırlar. Öte yandan Türkiye'nin Doğu-Batı politikalarının gelişimindeki rolü göz ardı edilmemektedir. Rusya'nın Güney Kafkasya'daki rolü ise Moskova açısından ABD'nin Orta Amerika'daki konumuna eş değer bir seviyede değerlendirilmektedir. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğu ilk günlerden itibaren güvenliğini Rusya'nın etki alanından çıkmakta, Avrupa-Atlantik ailesine katılmakta ve Batı ile işbirliğinde görmektedir. Batı yönelimli Azerbaycan için Tel Aviv en uygun seçenek olarak görülüyor. Yüksek teknolojiye sahip laik ve demokratik İsrail devleti, Azerbaycan devletinin uluslararası sistemle uzlaşma sürecini koordinesini hızlandıracaktır. İsrail lobisinin Batılı ülkelerde ve bilhassa ABD'de sahip olduğu etki, pek çok kez Karabağ müzakerelerinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

¹²⁶ عنایت الله یزدی، احسان فلاحی، تعامل سیاست خارجی ایران و روسیه در تقابل با محور شرقی – غربی در قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص. ۴۱۶.

¹²⁷ عنایت الله یزدی، احسان فلاحی، تعامل سیاست خارجی ایران و روسیه در تقابل با محور شرقی – غربی در قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص. ۴۱۶.

İç faktörler	İçeride silahlı savaşçıların bulunması (Kürtler ve Filistinliler)	<ul style="list-style-type: none"> Her iki ülkede yaşayan azınlıkların (Azeriler ve Çeçenler) yabancılaşma korkusu İran'ın yeni teknolojiye olan ihtiyacı ve Rusya'nın ekonomik çıkarları (nükleer enerji) Bol yerli enerji kaynakları ve bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etme çabaları
	Her iki ülke de Arap olmayan ve seküler Ortadoğu devletleridir.	
Bölgesel faktörler	Yerli enerji kaynaklarının olmaması ve bölgesel enerji kaynaklarına ulaşma mücadelesi	<ul style="list-style-type: none"> Güney Kafkasya bölgesi, her iki ülkenin güvenlik sınırları içerisinde yer alan bir bölge olarak kabul edilmektedir. Her iki ülkenin NATO'nun Doğu'ya ve Kafkasya bölgesine doğru genişlemesinden endişe duyması Güney Kafkasya'yı silahlı rekabet alanına ve Hazar Denizi'ni askeri havzaya dönüştürme korkusu
	Her iki ülkenin Avrupa Birliği ile geniş çaplı işbirliği kurma arzusunun başarısızlığı	
	Her iki ülkenin bölgede radikal güçlerin iktidara gelmesinden endişelenmesi	
Uluslararası faktörler	Her iki ülkenin İran'ın balistik füzelerinden endişe duyması	<ul style="list-style-type: none"> Uluslararası düzende ABD'nin tek kutuplu politikasına karşı ortak muhalefet Mevcut siyasal İslam ve Soğuk Savaş Komünizmi, Batıya karşı iki ideoloji
	Yeni dünya düzeninde her iki ülkenin ABD ile stratejik ittifak kurması	
Uluslararası faktörler	Komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte yeni dünya düzeninde her iki ülkenin öneminin azalması	

Konumuzun devamında Güney Kafkasya bölgesinde bahsi geçen iki ittifak yani Doğu-Batı ve Kuzey-Güney merkezli ittifaklar arasındaki çekişme hakkında İran kaynaklarında üç ana başlıkta bilgi vermeye çalıştık. Bu iki ittifak arasındaki anlaşmazlığa neden olan üç ana faktör vardır: 1- Enerji sorunu; 2- Bölgesel çatışmalar; 3- Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi sorunu.

Enerji sorunu: Fosil yakıtlar (Fossil Fuel), siyasi hedeflere ulaşmak için kullanılan bir araç rolü oynamaktadır. Alternatif olarak Rusya, Soğuk Savaş dönemi silahlanma meselesi yerine enerji meselesini gündeme getirerek siyasi arenadaki nüfuzunu artırma niyetindedir. Tahran da Türkiye ve İsrail'in enerji sektöründe planladığı projelerin bloke edilmesini yeni büyük siyasi oyunlarda başarıya götüren unsurlardan biri olarak görüyor. Buna karşılık Doğu-Batı ittifakının üyeleri, başta doğal

gaz sektörü olmak üzere bu tekeli Rusya'nın elinden almak ve yeni çözümler üretmek niyetindedir. Kafkasya'daki bütün alternatifler Türkiye'den geçiyor.¹³¹ İranlı yazarlar, Türkiye'nin ekolojik çevreyi koruma gayesiyle zaman zaman Rus petrol tankerlerinin İstanbul ve Çanakkale (Dardanel) boğazlarından geçişine engel oluşturma konusu da gündeme getirmektedirler.¹³²

İran'da yayınlanan analizlerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol sözleşmeleri Doğu-Batı ittifakının İran ve Rusya önündeki en önemli meydan okumalarından biri olarak görülüyor.¹³³ İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti petrol konsorsiyumundan çekilmesi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kurulması, bu sürecin önemli birer unsurlarıdır. İranlı uzmanların tahminlerine göre söz konusu boru hattının İran'dan geçmesini engellemek için üç kat daha fazla para ve iki kat daha fazla zaman harcanmıştır.¹³⁴ Ayrıca bahsi geçen petrol boru hattının güzergâhında PKK terör örgütünün varlığı, enerji taşımacılığının güvenliğine yönelik bir tehdit olarak görülüyordu. Fakat yine İranlı uzmanların iddialarına binaen bu kemerin korunmasında Tel Aviv yetkililerinin rolü olmuştur. İsrail'den bir diplomata göre bu petrol boru hattı stratejik yükü olduğu kadar ideolojik önemi de olan bir projedir.¹³⁵ Söz konusu boru hattı aynı zamanda Orta Asya'dan enerji taşınması için altyapı inşa etme planı olarak değerlendiriliyor. Çünkü Doğu-Batı merkezli ittifak, enerji kaynaklarının Orta Asya'dan İran ve Rusya'ya taşınması için Trans-Hazar boru hattını Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel inşa etmeyi hedefliyor. Bu şekilde Rusya'nın tekelci konumunu zayıflatmak ve İran'ı biraz daha tecrit halinde tutmak mümkündür. İran ve Rusya, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenememesi ve çevresel tehditler nedeniyle Trans-Hazar boru hattına karşı olduklarını açıkladılar. Ancak bu projeye karşı çıkmasının temel nedeni, Doğu-Batı ittifakı ile siyasi ve ekonomik rekabetidir.¹³⁶

¹³¹ İnyetullah Yezdi, a.g.e., s. 418.

¹³² Koolayı, الهه (۱۳۸۵)، سیاست و حکومت در روسیه، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ص. ۲۹۱.

¹³³ Koolayı، الهه (۱۳۷۵)، «روسیه، غرب و ایران»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲، شماره ۱۲، ص. ۸۱.

¹³⁴ دهقان طرزجانی، سعید (۱۳۸۱)، «رژیم های بین المللی و تحولات سیاسی - اقتصادی در قفقاز»، سیاست، دوره ۳۷، شماره ۴، ص. ۵۷.

¹³⁵ İnyetullah Yezdi, a.g.e., s. 419.

¹³⁶ İnyetullah Yezdi, a.g.e., s. 419.

Bölgesel çatışmalar: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batı yönlü politikasının temel nedeni, Karabağ'ın geri alınması sürecinde yabancı koruma sağlanması sorunuyla ilgiliydi. Türkiye ve İsrail, Karabağ savaşı konusunda ortak bir tavır sergiledi. Daha ilk savaş sırasında Türkiye, Ermenistan ile olan sınırlarını derhal kapatmış ve bu çatışmada Azerbaycan Cumhuriyeti'ne siyasi destek vermeye başlamıştır. İsrail devleti ise Azerbaycan Cumhuriyeti'ni desteklemekte kararlı bir tavır sergiledi.¹³⁷

Böylece Karabağ sorununun çözümünü bölgesel ilişkiler çerçevesinde görmek isteyen Rusya ve İran gibi bölgesel güçler, Bakü'nün bölge-ötesi güçlere meylini sindirmek istemediler. Dikkat edilmelidir ki, Azerbaycan Cumhuriyeti Rusya ve İran'ın bu çatışmada görünüşte tarafsız olduğunu, ancak dolaylı olarak Ermenistan'ı desteklediğini görünce, Moskova ve Tahran yönetimlerine baskı yapabilmek için bölge-ötesi güçlerin desteğini kendine çekmek zorunda kalmıştır. Örneğin İran'ın Ermenistan'a akaryakıt ve doğal gaz tedarik eden bir numaralı ülke olduğu belirtilebilir. Azerbaycan devleti haklı olarak İran'ın bu adımının Ermeniler üzerindeki baskıyı azalttığına ve onların suç işlemeye devam etmelerine neden olduğuna inanıyor. İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güçlenmesini engellemek için Ermenistan'ı bir kalkan olarak kullanmaktadır, bu konuya İran kaynaklarında açık ve şeffaf bir şekilde değinilmektedir.¹³⁸

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi sorunu: Tahran ve Moskova başlangıçta 1920-1941 anlaşmalarına göre Hazar Denizi'nin iç göl statüsünü korumayı amaçlıyorlardı. Ancak başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere diğer üç kıyı cumhuriyetinin konumu, Hazar Denizi'nin serbest deniz olarak beş ülke arasında paylaşılmasını gerektiriyordu. İran tarafı, Hazar Denizi'nin bu şekilde bölünmesinin, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerin askeri güçlerini bu havzaya tek başına çekmesi için bir fırsat yarattığına inanıyordu. İran yazılarında ayrıca Rusya'nın Hazar Denizi'nde bölgelerarası güçlere karşı esnek bir tepki gücü önerdiği ve İran'ın bu öneriyi desteklediği belirtiliyor.¹³⁹

¹³⁷عباسی، مجید و محمدرضا موسوی (1392)، «روابط ج.ا.ایران و جمهوری آذربایجان، بسترهای همگرایی و زمینه های واگرایی»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۶، شماره ۲، صص. ۸۰-۶۱.

¹³⁸ İneyetullah Yezdi, a.g.e., s. 420.

¹³⁹ İneyetullah Yezdi, a.g.e., s. 420.

İran kaynaklarından, bu ülkenin Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Türkiye ile İsrail'i Hazar Denizi'ne ulaştırabilecek bir geçit olarak gördüğü anlaşılmakta ve bu konunun hem İran'ı hem de Rusya'yı eşit derecede endişelendirdiği belirtilmektedir.¹⁴⁰ İran, Hazar Denizi'nin kıyı ülkeleri arasında bölüştürülmesi meselesinin askeri amaçlar dışında Doğu-Batı ittifakına Orta Asya'dan çıkarılan doğal gazı Hazar üzerinden nakletme fırsatı da yaratabileceğini çok iyi biliyordu. İranlı yetkililer, Doğu-Batı ittifakının Trans-Hazar petrol boru hattı yoluyla Bakü-Ceyhan petrol boru hattının gelirini artırmaya çalıştığına ve böylece İran ve Rusya'yı bölgesel enerji anlaşmalarının dışında bıraktığına inanmaktadırlar.¹⁴¹

Çalışmamızın bu bölümünde İran kaynaklarından hareketle Doğu-Batı merkezli ittifakla rekabet etme yönünde Rusya ve İran arasındaki işbirliğinin ne düzeyde olduğu konusuna açıklık getirmek istiyoruz. İran'ın dış politikasına hakim olan diyalog tarzının, bu ülkenin Rusya dahil dünya güçleriyle ittifak kurmasını engellediğini belirtmek gerekir. Rusya, İran'ın Kafkasya'da bazı çıkarları ve başka seçeneği olmaması nedeniyle kendisiyle işbirliği yapmak zorunda olduğunu gayet iyi farkındadır. Moskova, İran için stratejik bir ortak olmadığı için, belki de Batı'nın önünde dengeleyici bir etken olarak hareket ediyor. Tabii bunun karşılığında Ruslar da Batı'dan ayrıcalıklar elde etmek için İran kartını kullanıyor. Oliver Roy'un deyişiyle Tahran-Moskova ittifakı romantik bir hikaye değil, belki de tam tersine taraflar birbirlerine bile güvenmiyor.¹⁴² Görünüşe göre Rusya şimdiye kadar İran'ın Güney Kafkasya'da herhangi bir rol oynamasına izin vermemiştir. Söylenenlerden yola çıkarak İran ile Rusya arasındaki etkileşimin şu üç faktör temelinde şekillendiği sonucuna varılabilir: 1-Enerji sorunu; 2- Ulusal çatışmalar; 3-Hazar Denizi.¹⁴³

Buradan Güney Kafkasya'da aktif rol oynamak isteyen ve bölgenin güçlü devletlerinden biri olarak kabul edilen İran'ın bölgedeki değişimleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme gücüne sahip olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Bu nedenle bu ülkeler, Güney Kafkasya'daki amaç ve hedeflerine ulaşabilmek için diğer

¹⁴⁰İnayetullah Yezdi, a.g.e., s. 420.

¹⁴¹اروا، الیویه (1380)، «سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره 36، صص. 189.

¹⁴²Oliver Roy, a.g.e., s. 184.

¹⁴³İnayetullah Yezdi, a.g.e., s. 425.

güçlü devletlerle işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır. Çeşitli alanları kapsayan bu işbirlikleri, Güney Kafkasya'da birbirine rakip iki siyasi yönün oluşmasına yol açmıştır. Birincisi, Doğu-Batı merkezli yön. İkincisi, Kuzey-Güney merkezli yön. Bilindiği üzere Tahran ve Moskova, Doğu-Batı ittifakı ile rekabet halinde paralel ve ortak çıkarlara sahiptir. Ancak bu, iki taraf arasında stratejik bir ortaklık olduğu anlamına gelmez. Diğer bir deyişle, İran ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki iş birliği, ortak çıkarlardan ziyade ortak tehdit ve korkuya dayalıdır ve bu korku, iki devleti karşılıklı taktik iş birliğine yönlendirmiştir.

3.2. İran'ın Kuzey-Güney Odaklı Dış Politikasında Ermenistan'ın Yeri

Bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere İran'da basılan makalelerdeki ana fikir, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden diğer post-Sovyet ülkelerde olduğu gibi, Güney Kafkasya'nın üç bağımsız ülkesinde yani Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistanda bir tür güç boşluğunun oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle bölge ve bölge ötesi ülkeler, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile ittifaklar ve koalisyonlar kurarak bu hassas bölgede nüfuzlarını artırma hedefi gütmeye başladılar. Bu arada Türkiye ve İsrail, Doğu-Batı ittifakı oluşturmak için Azerbaycan Cumhuriyeti ile işbirliği yaptı. Tabii ki, bu işbirliği önlemleri Rusya ve İran'ın çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak görülüyordu. Buna göre Tahran, Moskova ve Ermenistan bir Kuzey-Güney ittifakı oluşturdu. Ancak bu ittifakın ana aktörleri olan Tahran ve Moskova'nın karşılıklı ilişkilerinin sürekli olacağı hiç de mantıklı görünmüyordu.

Tez çalışmasının bu bölümünde, İran'ın Kuzey-Güney merkezli politikasında Ermenistan'ın pozisyonunu ve İran'ın Güney Kafkasya'daki önemli olaylara ilişkin siyasi tutumu, İran'da yayınlanan bazı bilimsel makaleler ve diğer yazıların bilgilerinden yararlanarak yorumlanmaya çalışılacaktır.

Bildiğimiz gibi, SSCB'nin çöküşünün ardından oluşan yeni jeopolitik gerçeklik, İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenliği sağlaması ve tecritten kurtulması için kısa ve uzun vadeli stratejik fırsatlar yarattı. Sovyetler Birliği'nin var olduğu dönemde resmi Tahran, Güney Kafkasya bölgesine yönelik politika yürütüyordu ve komünizm ihracını ve resmi

Moskova'yı kendi güvenliğine tehdit olarak değerlendirerek ilişkilerin gelişmesi için taraflar arasında "hassas güvenlik" ortamında zemin hazırlamıştı.¹⁴⁴

Bu arada konumuzla ilgili İran'da Farsça yayınlanan “İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya'daki Dış Politikası - Saldırı mı, Savunma mı?” adlı bilimsel makaledeki bilgileri kullanmayı uygun görüyoruz. Bahsi geçen makalede ünlü bilim adamı Robert Jervis'in "Algı" kuramından yararlanılmıştır.

Makalede şöyle yazıyor:

Devletlerin birbirlerinin politikalarına tepkisi sadece nesnel faktörlerin etkisi altında oluşmaz. Ayrıca, devletler arasındaki ilişkiler, diğer oyuncuların çıkarları ve siyasi görüşleri dikkate alınmadan tamamen ikili bir ilişki olarak görülmemelidir. Oyuncular arasındaki etkileşimin hangi yönde gelişeceği psikolojik ve nesnel faktörlere bağlı bir konu olduğu gibi, büyük güçler arasında kurulan ilişkilerin biçimi de diğer devletlerin o oyuncuyla olan ilişkilerini etkiliyor... Şöyle bir soru ortaya çıkıyor, İran'ın Güney Kafkasya'daki çıkarlarına yönelik ilgisinin saldırı ya da savunma niteliğinde olduğu nasıl belirlenebilir? Bazı göstergeler üzerinden bu konuya tam olmasa da görece açıklık getirmek mümkündür. Bu göstergeler arasında ideolojik bir yaklaşımın kullanılması, daha zayıf komşularla davranış biçimi, iç azınlıklara yönelik taraflı bir politikanın uygulanması, ekonomi politikası ve büyük güçlerle ilişkilerin biçimi gibi önemli hususlar not edilebilir. İran'ın Güney Kafkasya'daki davranışını değerlendirmek için aşağıdaki dört faktörü belirtmeyi uygun görüyoruz:

- 1- Güney Kafkasya'da ideolojik veya jeopolitik davranış;
- 2- Güney Kafkasya'da güvenlik stratejisi;
- 3- Güney Kafkasya'da ittifak ve koalisyon politikası;
- 4- Güney Kafkasya'da ikili ilişkiler;¹⁴⁵

Görüldüğü gibi yazarlar, İran'ın Güney Kafkasya'daki dış politikasına ilişkin çok önemli noktalara değinmektedirler. Ele alınan konular, İran'ın Kuzey-Güney merkezli politikasında Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Ermenistan'ın yerini belirlememizi sağlayacaktır. Makale ayrıca bahsettiğimiz konuyla ilgili çok ilginç istatistiksel veriler sunuyor. Bu bağlamda, bu bilgileri olduğu gibi tercüme etmeyi ve sunmayı uygun görüyoruz. Bu istatistiksel bilgilerde İran cumhurbaşkanlarının Güney Kafkasya'da üç bağımsız ülke ile farklı dönemlerde yürüttüğü dış politikayı yansıtan bilgiler yer almaktadır. Bu, İran'ın bu üç ülkeden hangisiyle daha yakın ilişkiler kurmak istediğini belirlememizi sağlayacaktır.

¹⁴⁴Vüsal Qasımlı, Zaur Şiriyev, Zülfiyyə Vəliyeva, İran-Ermənsitan münasibətləri: Geosiyasi reallıq, siyasi iddialar, Versus, Bakı, 2011, s. 10.

¹⁴⁵احسان فلاح، علی امید، « سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی، تهاجمی یا تدافعی؟»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 11، شماره 2، پاییز و زمستان 1397، ص 421.

Güney Kafkasya'da ideolojik veya jeopolitik davranış: Bildiğimiz gibi, Sovyetler Birliği çöktüğünde, İran'daki İslam devriminin üzerinden on yılı aşkın bir süre geçmişti ve İran-Irak savaşı da sona ermişti. Haşimi Rafsancani, cumhurbaşkanlığı döneminde, savaş sırasında ülkeye verilen zarar ve tahribatı ortadan kaldırmak için yeniden yapılanma çalışmaları yürütmüş ve pragmatik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu tür davranışların bir sonucu olarak İran'ın dış politikasında ideolojik çıkarlar ikinci planda kalmıştır. Böylece İran'ın dış politikasındaki ideolojik meselelerin derin izlerinin olmasına rağmen, Güney Kafkasya ülkeleriyle jeopolitik çıkarlara dayalı gerçekçi bir ilişki kurulmaya başlandı. İran'ın Kafkasya'daki ilk gerçekçi dış politikasının işaretlerinin, bu devletin tarafsız kalmasıyla birlikte Karabağ sorununun alevlenmesiyle kendini göstermeye başladığı, İran yazılarında bildirilmektedir. Böylece İran, nüfusunun çoğunluğu Müslüman ve Şii olmasına rağmen Azerbaycan'ı "Hıristiyan" Ermenistan ile karşı karşıya getirdi. Hatta bazı uzmanlara göre İran, Birinci Karabağ savaşında Ermenistan'a yakıt sağlayarak Erivan'ı iki faktörle korudu, yani tarafsız kalarak ve Ermenilere yakıt sağlayarak.

Her halükarda, yukarıda bahsedilen her iki gerçek de, İran'ın Karabağ çatışmasına tepkisi, yani Ermenilerin tarafsızlığının korunması ve yakıtı sağlama meselesi, dünya Müslümanlarının, özellikle de Şiiilerin haklarının korunması ve himaye edilmesi meselesine dayanan dış politikanın özüne tamamen aykırı bir davranış olarak görülüyor. Kuşkusuz İran'ın böyle bir politikası jeopolitik çıkarlara dayanmaktadır. Bu, Azerbaycan Cumhuriyeti devletini ve bu ülkenin Müslüman halkını endişelendirmeden edemezdi. İran'ın Ermenileri himaye etmesi, bu devletin İslam devriminden sonra tüm dünyaya ilan ettiği İslami esaslara da uygun değildi. Buna rağmen bu devlet, siyasi ve jeopolitik çıkarlarını İslami esaslardan önde tutmuş ve Müslüman Azerbaycan'ın değil, Hıristiyan Ermeni devletinin yanında yer almıştır ve bu politikasını bugüne kadar açık bir şekilde sürdürmektedir. Komşu İran'ın bu tür ikiyüzlü davranışlarını gören devletimiz ve Azerbaycan halkı doğru sonuca vararak buna en üst düzeyde yanıt vermek zorunda kalmıştır.¹⁴⁶

Güney Kafkasya'daki diğer meselelere gelince, çoğu durumda İran'ın potansiyel olarak ideolojik bir tutum sergilerken jeopolitik çıkarlara dayalı bir pozisyon alması, bu

¹⁴⁶ Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2008, s. 10; Duhan Kalakan, ..., s.167.

ülkenin İslam Devrimi'nin ilkelerinden geri adım attığını bir kez daha gösteriyor diyebiliriz. Bu konuda aşağıdaki tablo oldukça doğru ve ilginç bilgiler içermektedir. İran, pragmatik ve gerçekçi bir yaklaşımla kararlarını ideolojik düşüncelerden ziyade belki de jeopolitik gerçeklere dayanarak almıştır. Burada, ideolojik ilkelere dayanan dış politikanın ağırlıklı olarak saldırgan olduğu belirtilmelidir. Oysa jeopolitik görüş, gerçeğe daha çok dayanan kararlarla sonuçlanır.

Tablo 2: İran İslam Cumhuriyeti cumhurbaşkanları dönemi¹⁴⁷

Dönemler	Haşimi Rafsancani dönemi		Muhammed Hatemi dönemi		Mahmud Ahmedinejad dönemi	Hasan Ruhani dönemi
	Yaklaşım tarzı	İlk Çeçen krizi	Karabağ savaşı	İkinci Çeçen krizi	Gül devrimi	ABD'nin bölgeye nüfuz etmesi (11 Eylül'den sonra)
İdeolojik görüş (varsayılan politikalar)	Müslüman Çeçenlerin Korunması	Şii Azerbaycan'ın Korunması	Müslüman Çeçenlerin Korunması	Batı etkisinin daha da artması nedeniyle devrimin reddedilmesi	Şiddetle muhalif olmak	Rusya'nın Şii Azerbaycan'ın Korunması

¹⁴⁷Ehsan Fella, a.g.e., s. 422.

	"Hıristiyan "	Rusya					
Jeopolitik bakış (Seçilmiş politikalar)	Çeçenistan Rusya'nın iç meselesi dir.	Ermenistan n'li iki şekilde korumak (tarafsız kalmak ve Ermenistan'a yakıt sağlamak)	Çeçenistan Rusya'nın iç meselesidir.	Tedbirli pozisyon almak	ile ittifak kurarak muhalefet yapmak	Rusya ile ittifak kurarak muhalefet yapmak	Arabuluculuk ve sabırlı davranışa davet

Tablodan da görüleceği üzere İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya politikasında farklı dönemlerde aynı olaylara farklı açılardan yaklaşmıştır. Zamanla İran'ın ideolojik yaklaşımının ve vizyonunun yerini jeopolitik çıkarların aldığına tanık oluyoruz. Bu tür bir yaklaşım, özellikle Karabağ sorununun alevlenmesi, İran'ın Müslüman Azerbaycan'ı terk etmesi ve "Hıristiyan" Ermenistan'ın safına geçmesiyle açık bir biçimde kendini gösterdi. Böylece Karabağ krizi sırasında İran tarafsız bir tutum sergilemiş ve Ermenistan'a maddi açıdan destek sağlamıştır.¹⁴⁸

Herhangi bir bölge için en istikrarsız güvenlik durumu, o bölgede "ne barışın ne de savaşın" hüküm sürmesidir.¹⁴⁹ Çünkü böyle bir durum krizlerin her an ortaya çıkabileceğinin göstergesidir. Karabağ, Osetya ve Abhazya ihtilaflarının çözülmemesi meselesi de Güney Kafkasya'yı böyle bir duruma sürüklemiştir. Bölgedeki mevcut durum nedeniyle güçlü ve etkili ülkeler, güvenliği sağlamak için Güney Kafkasya'ya birtakım tekliflerde bulunuyorlar. Bu teklif ve modellerin doğasını inceleyerek hangilerinin saldırı, hangilerinin savunma amaçlı olduğunu anlamak mümkündür. İran kaynaklarında, İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya'da istikrarı tesis etmek için bölge dışından güçlerin müdahil olmaması savunulmaktadır. Zira İranlı siyasetçilere göre bölge ötesi güçler bu çatışmaları genişleterek rakip ülkelerin (İran ve Rusya) topraklarına götürüp baskı kurabilirler. İranlı uzmanlar her ne kadar İran'ın Güney Kafkasya'daki bu politikasının savunma amaçlı olduğunu iddia ediyorlarsa da dış güçleri bölgeye sokmamaya çalışan İran'ın bölgede kendi çıkarlarını hizmet edecek bir düzenin kurulmasından yana olduğunu gizleyemiyorlar. Genel olarak Güney

¹⁴⁸Ehsan Fellah, a.g.e., s. 421.

¹⁴⁹Neither Peace Nor War.

Kafkasya'da rakip oyuncuların güvenlik modelleri istisnai, bölgesel ve bölgeler arası olmak üzere üç model çerçevesinde tanınmakta ve bu güvenlik modelleri sırasıyla Rusya, İran ve Türkiye tarafından desteklenmektedir. Bu modelleri yorumlamak için sayıların dilini kullanmak daha uygundur. Örneğin Rusya'nın getirdiği istisnai model 3+1 veya 1+1 şeklindedir. Bu rakamlar sunulduğunda, taraflardan biri her zaman Rusya olmalı, karşıt taraflar ise Güney Kafkasya'nın üç ülkesi birlikte ya da tek bir biçimde durmalıdır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İkinci Karabağ Savaşı bittikten sonra 3+3 formatında (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye, İran, Rusya) bölgesel bir işbirliği modeli teklif etmişse de İran, işbirliğinden ziyade bölgede gerilimi turmandırarak adımlar atmamayı tercih etmiştir. Oysaki savaş öncesinde İranlı uzmanlardan İhsan Fellahi, 3+3 modelinin İran açısından da faydalı olduğu görüşünü savunmuştur.¹⁵⁰

İranlı yetkililer, Avrupa ve ABD'nin Güney Kafkasya'nın güvenlik meselelerine müdahalesinin sadece İran ve Rusya'nın tecrit edilmesi anlamına gelmediğini, belki de bu hususun Türkiye'nin bölgedeki hedeflerine biraz daha yaklaştığı anlamına geldiğini düşünüyorlar.

Yukarıdakileri dikkate alarak İran-Ermenistan ilişkilerinin bu şekilde şekillenmesine aşağıdaki jeopolitik çıkarların yol açtığını söyleyebiliriz:

1. Türkiye ile Azerbaycan arasında gelişen ilişkilerin dengelenmesi çalışmaları;
2. Batı'nın Güney Kafkasya bölgesinde ekonomik çıkarlar temelinde artan etkinliğine karşı mücadele;
3. Küresel sahnede, resmi Tahran'ın ABD'deki Yahudi lobisine karşı Ermeni lobisini kullanma çabaları;
4. Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycana karşı yönelik politikasını kullanarak bölgedeki resmi Tehran'ın siyasi gücünü artırma fırsatı elde etme arzusu;
5. Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi ve çözüme kavuşturulmaması, Türkiye ve Azerbaycan'ın bu sorunla kalıcı olarak ilgilenmesini ve bölgede daha güçlü bir rol kazanmasını engellenmeyi amaçlamaktadır.¹⁵¹

¹⁵⁰Ehsan Fəllah, a.g.e., s. 422.

¹⁵¹Vüsal Qasımlı, Zaur Şiriyev, Zülfıyyə Vəliyeva, İran-Ermənistən münasibətləri: Geosiyasi reallıq, siyasi iddialar, Versus, Bakı, 2011, s. 11.

İran'daki Azerbaycan Türklerinin durumu, Dağlık Karabağ sorunu, Hazar'daki kaynakların paylaşılma meselesi ve Bakü'nin İsrail ile güçlenen bağları Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkiyi hep diken üstünde tutan ve sağlıklı bir zeminde ilerlemesini engelleyen ana faktörlerdir. İran, Azerbaycan'la yaşadığı bu gerilimin dozunu Ermenistan'a el uzatıp onun siyasi ve ekonomik olarak daha iyi duruma gelmesini sağlayarak düşürebileceğini hesaplamaktadır.¹⁵²

3.3. İran'ın Kuzey-Güney Odaklı Dış Politikasında Gürcistan'ın Yeri

Bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bağımsızlığını ilan eden diğer post-Sovyet ülkelerde olduğu gibi, Güney Kafkasya'nın üç bağımsız ülkesinde yani Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistanda bir tür güç boşluğu yaranmıştır. Bu nedenle bölge ve bölge ötesi ülkeler, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile ittifaklar ve koalisyonlar kurarak bu hassas bölgede nüfuzlarını artırma hedefi yürütmeye başladılar. Rusya, geleneksel Güney Kafkasya politikasını sürdürerek, bölge-ötesi güçlerin bu bölgedeki etkisini olabildiğince engellemeye çalışsa da bazen bu mümkün olmamıştır. Bu konu, özellikle Gürcistan ile ilgili olarak net bir şekilde kendini göstermeye başladı. SSCB'nin dağılmasının ardından İran, Rusya ile birlikte bu bölgede nüfuzunu artırma politikası izlemeye karar verdi. Araştırma çalışmasının bu bölümünde, İran'ın Kuzey-Güney merkezli politikasında Gürcistan'ın pozisyonunu ve İran'ın Güney Kafkasya'daki önemli olaylara ilişkin siyasi pozisyonunu, İran'da yayınlanan bazı bilimsel makaleler ve diğer yazıların bilgilerinden yararlanarak yorumlamaya çalıştık.

Tarihsel olarak İngiltere, Osmanlı ve Rusya faktörü İran'a hükmeden devletlerin Kafkasya bölgesi ile ilişkilerini etkilemiştir. Ancak SSCB'nin dağılması ve eski güvenlik sisteminin iflas etmesinden sonra Avrupa'nın en doğusu sayılan bölgede yeni bir jeopolitik durum oluşmaya başlamış ve böylece İran'a yepyeni bir nefes alma alanı açılmıştır. Böylece Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını yeni ilan eden üç ülke ile ilişkiler için yeni fırsatlar doğdu. Ama aynı zamanda bu bölgenin kendine has coğrafi koşulları, sosyalist dönemden kalan gelenekleri ve stratejik açıdan hassas bir bölgede

¹⁵² Fatma Aslı Kelkitli, Soğuk Savaş sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar, Ermeni Araştırmaları, 2013, Sayı 46., s.136.

olması, bölgesel ve bölge-ötesi güçlerin bu bölge için rekabeti Güney Kafkasya'da büyük değişikliklere neden oldu. Bütün bunlar, İran'ın Güney Kafkasya ülkelerinde manevra kabiliyetine ve Gürcistan dahil bölge ülkeleriyle ilişkilerine doğrudan etki etti.¹⁵³ İran'ın ise Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan ile ilişki kurma konusunda bölgedeki en şanssız ülke olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle İran İslam Cumhuriyeti, Gürcistan ile Güney Kafkasya'nın diğer iki ülkesi olan Azerbaycan ve Ermenistan ile kurduğu ilişkiler düzeyinde bir ilişki kuramamıştır. Buna neden olan başlıca ve önemli etkenlerden biri coğrafi faktör olarak iki ülke arasında doğrudan bir sınırın olmamasıdır. Öte yandan Gürcistan, İran için herhangi bir önem taşıymıyordu. Bu nedenle dış etkenler iki ülke arasında etkin ilişkilerin kurulmasını engellemede özel bir rol oynamıştır. Araştırmamızın bu bölümünde, bu dış faktörlerin İran-Gürcistan ilişkilerine etkisini yorumlamaya çalıştık. Başka bir deyişle, bu bilimsel çalışmanın bu bölümünde, Batı'nın ve ABD'nin Güney Kafkasya'da ekonomik ve politik olarak bulunan küçük bir ülkeye derin nüfuz etmesi sayesinde Tiflisin İran da dahil olmak üzere komşu ülkelerle ilişkilerin kurulmasında kendi etkisi olmuştur. İranlı yetkililer, Gürcistan'ın Tahran'la ilişkiler kurma konusunda Washington'un kırmızı çizgisini çiğneme imkanına sahip olmadığını söylüyorlar. Aynı zamanda İran ile Tiflis arasında gerekli ilişkilerin farklı seviyelerde kurulamamasında İsrail'in yanı sıra Rusya, Türkiye gibi bölgesel aktörlerin de rolü olmuştur.¹⁵⁴

Bildiğimiz gibi, Kafkasya bölgesi coğrafi ve stratejik açıdan büyük öneme sahiptirler. Tarihsel olarak bu coğrafya, Rusya, Osmanlı ve İran'ın elverişli bir ticaret yolu olarak rekabet ettiği bir bölge olmuştur. Günümüzde Güney Kafkasya ülkelerinin ticari faaliyetleri belli sebeplerle ağırlıklı olarak deniz yolları (Hazar ve Karadeniz) üzerinden yürütülmektedir. Güney Kafkasya coğrafi olarak stratejik bir yerde bulunduğu için dünya güçleri bu bölge için her zaman kıyasıya bir rekabet içinde olmuşlardır. Bunun sonucunda söz konusu bölgede yaşayan halklar tarihte büyük felaketlerle karşı karşıya kalmıştır.

¹⁵³رضائی، مسعود، 1390، جنگ روسیه و گرجستان؛ زمینه ها و محرک های اثرگذار، مطالعات اوراسیاس مرکزی، دوره 9، شماره 9، ص 40.

¹⁵⁴ الهه کولایی، مسعود رضایی، عوامل خارجی موثر بر توسعه نیافتگی روابط ایران و گرجستان، پژوهشهای جغرافیای انسانی، دوره 49، شماره 4، زمستان 1396، ص 936.

Güney Kafkasya'nın komşusu olan İran, Azerbaycan ve Ermenistan ile sınırı olduğu için bu ülkeler üzerinden Gürcistan ile de ilişki kurmaya çalışıyor. İranlı yetkililere göre Tahran'ın asıl endişesi ABD ve İsrail'in Gürcistan da dahil olmak üzere bu bölgeye nüfuz etmesi meselesidir. Bu nedenle İran, Gürcistan ile ilgili özel güvenlik önlemleri almıştır.¹⁵⁵ Bu konu bir ölçüde İran'ın ABD'nin Avrasya bölgesi için çizdiği jeopolitik haritadan duyduğu endişeyi de yansıtır.

Bazı uzmanlar, İranlı yetkililerin Tahran'ın diğer devletlerle ilişkilerini, o ülkenin ABD ve İsrail ile olan yakın ilişkilerinin düzeyine göre şekillendirdiğini düşünüyorlar. Yani Tahran, ABD devletine yakın olduğunu bildiği devletlerden uzak durmaya çalışıyor. Bu konunun Gürcistan ile de ilgili olduğu söylenebilir. Zira Tiflis de ABD'yi Gürcistan'ın güvenliğini koruyan, bu doğrultuda diplomatik destek sağlayan ve ekonomik kalkınmasını sağlayan bir güç kaynağı olarak görmektedir. Bu nedenle Güney Kafkasya'da İran ve Gürcistan arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzeyi ABD, Rusya, Türkiye ve İsrail'in bu ülkedeki etki ve müdahalesinden önemli ölçüde etkilenmektedir.¹⁵⁶

Avrupa ülkeleri, Gürcistan'ı Avrupa'nın Kafkasya'ya girmesi için bir geçit olarak görüyor. Diğer bir deyişle, Avrupa'dan Kafkasya'ya erişim, Gürcistan'ın batı sınırları boyunca uzanan Karadeniz'in doğu kıyısı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Jeopolitik açıdan Gürcistan, diğer komşu ülkelerin petrol kaynaklarının yanı sıra Karadeniz'e erişim için ana kaynak olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu ülke Hazar ile Karadeniz arasında kurulmuş jeopolitik bir köprü, Doğudan Batıya ve belli bir ölçüde Güneyden Kuzeye uzanan bir yol, Ermenistan ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki dengeyi sağlayan bir unsurdur. , Rusya, Türkiye ve İran arasında dengeyi sağlayan bir nokta ve Rusya, Avrupa ve ABD arasında stratejik bir nokta olmasının yanı sıra anlaşmazlığa neden olan bir coğrafi konum olarak değerlendiriliyor.¹⁵⁷

¹⁵⁵Elahe Kolayi, Masoud Rezaei, a.g.e., s. 936.

¹⁵⁶عطایی، فرهاد، 1391، ایران و کشورهای قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 5، شماره 10، صص 132-133.

¹⁵⁷ کلینی، محمد فرهاد، 1390، اهمیت استراتژیک قفقاز، همایش ملی جایگاه منطقه ای و فرمانطقه ای گرجستان، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران، صص 6-8.

Bilimsel çalışmanın bu bölümünde İran'ın dış politikasını yansıtan bilimsel makalelerin bilgilerinden hareketle iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyi ve bu ülkenin Gürcistan'a bakış açısını yorumlamaya çalıştık.

Hiç şüphe yok ki Gürcistan, komşu bir ülke olarak İran için uzun vadeli bir öneme sahiptir. 2006 yılına kadar İran-Gürcistan ilişkileri bir nevi donmuş durumdaydı ve gerilemeye doğru ilerliyordu. Rusya, 2006 yılında Gürcistan'a ağır bir ekonomik ambargo uygulayarak doğal gaz fiyatını metreküp başına 110 dolardan 230 dolara çıkardığında, Gürcistan Rusya'dan gaz ithalatını durdurmak zorunda kaldı. Böyle bir durumda İran alternatif bir seçenek olarak soğuk kışa yardım etmek adına Gürcistan'a gaz göndermeye başladı. Ancak Gürcistan, Washington'un İran'la ilişkilerin düzelmesinden ve Tahran-Tiflis yakınlaşmasından endişe duyacağını düşünerek Tahran'ın bu teklifini dikkate almadı. Gürcistan, İran'ın bu ilişkilerde Moskova'nın düşünceleri temelinde hareket edebileceğinden endişe duyuyordu. Bu konu önemliydi çünkü İran ve Rusya'nın bölgeyle ilgili kaygıları nedeniyle Gürcistan'ın özgürlük için attığı adımlar boşa gidebilir ve Gürcistan devletinin özgürlük mücadelesi yönünde yapabileceği siyasi manevralar azalabilirdi.¹⁵⁸

Güney Kafkasya'daki Gürcistan Cumhuriyeti'nin bölgede en çok çatışma yaşayan ülkelerden biri olduğunu belirtmek gerekir. Doğu-Batı merkezli siyasetin bu ülkeye nüfuz etmesi Moskova kadar İran'ı da endişelendiriyordu. Bilindiği üzere Güney Osetya, Rusya'nın güney sınırları için tampon görevi görüyor. Bu bölge, Moskova'nın Gürcistan ve Güney Kafkasya üzerinde baskı kurması ve bu bölgeye daha fazla nüfuz etmesi için en iyi araç olarak görülüyordu. Bu bağlamda Moskova, Gürcistan'a Doğu-Batı merkezli politikadan vazgeçmesini sürekli olarak hatırlatmıştır. 2008'de Rus MiG-29 uçakları, Abhazya üzerinde uçan bir Gürcü insansız hava aracını düşürdü. 8 Haziran 2008'de ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın Gürcistan ziyaretinden bir gün önce iki Rus askeri uçağı Gürcistan hava sınırını ihlal etti. Rusya'nın Batı'ya bu konudaki en sert tepkisi, Haziran 2008'de Rus askeri uçaklarının Gürcistan sınırlarında tatbikat yaptığı zaman olmuştur.¹⁵⁹

¹⁵⁸Elahe Kolayi, Masoud Rezaei, a.g.e., s. 939.

¹⁵⁹İnayetullah Yezdi, a.g.e., s. 420.

2008 savaşı sırasında İranlı yetkililerin tutumu, ihtiyatlı davranmak ve yalnızca savaşın bölgesel bir krize dönüşmesinden duydukları endişeyi dile getirmektir. Ancak daha sonra İran Cumhurbaşkanı Ahmadi Nejad ve Dışişleri Bakanı Muttaki, bu savaşın sebebinin İsrail olduğunu ilan etti ve Moskova'nın eylemlerini adil buldu.¹⁶⁰

Ayrıca 2008 yılında Gürcistan devleti, kaçakçılık, kara para aklama ve diğer yıkıcı faaliyetlerden şüphelenilen bir İran vatandaşının ABD'ye iadesini kabul ettiği zaman, bu konu Tahran'da İran karşıtı davranış olarak kabul edildi ve ilişkilerin gelişmesi için umutlar şüpheyle karşılanmaya başladı. Aynı yıl İran ile Gürcistan arasındaki ilişkilerde birdenbire önemli değişiklikler meydana geldi. İran'ın konuya bu şekilde tepki vermesinin ardından Gürcü yetkililerin, İran'ın Gürcistan'a bakışının Rusya'nın düşüncelerine dayanmadığını, belki de pragmatik olarak ve bölgedeki gerçek olayların arka planında şekillendiğini düşünmeye başladıkları varsayılmaktadır. Bildiğimiz üzere 8 Ağustos 2008'de Gürcistan'ın Skhinvali'ye askeri saldırısı Pekin Olimpiyat Oyunlarının başladığı sıralarda Rusya, Abhazya Özerk Cumhuriyeti'ni ve bu bölgeyi savunmak adına Gürcistan ile beş günlük bir savaş başlatmış ve bu savaş, o bölgelerin Gürcistan'dan ayrılmasıyla sonuçlandı. Rusya'nın Gürcistan'a saldırması ve Batı'nın Gürcistan'a ciddi bir destek vermemesinin ardından ülke yetkilileri, Gürcistan ve Kafkasya bölgesinin Washington ve Brüksel'in dış politikasındaki rolünün önemini azaldığını fark ettiler. Gürcistan da sadece Batı'nın himayesiyle güvenliğini sağlayamayacağını düşünmeye başladı. Bu olaylardan sonra Tiflis'in bölge ülkeleri ve bölgedeki güçlerle ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi konusu Gürcistan'da gündeme gelmiştir. Bu, İran ve Gürcistan arasındaki ilişkilerde bir miktar iyileşmeye yol açtı. İran'ın Güney Osetya'nın bağımsızlığını resmen reddettiği, aksine Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığı andan itibaren Gürcistan'da İran konusunda olumlu bir kanaat oluşmaya başladığı söylenebilir.¹⁶¹ Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da serbest sulara erişimi olan tek ülke olduğu düşünüldüğünde İran için ne kadar önemli olduğunu tahmin etmek zor değil.

İran ve Gürcistan coğrafi konumu, toplumu, sınırları, ekonomik, kültürel-dini, siyasi ve güvenlik konuları ile bölgesel ve bölge ötesi güçlerle ilişkileri bakımından

¹⁶⁰ Kرمی، جهانگیر (1389) (الف)، «روابط ایران و روسیه در سالهای 1989-2009: بسترها عوامل و محدودیت ها»، مطالعات اوراسیای مرکزی، سال 3، شماره 6، ص 121.

¹⁶¹ Elahe Kolayi, Masoud Rezaei, a.g.e., s. 940.

farklılık gösteren iki ülkedir. Yani iki ülke arasında hem benzer hem de farklı çıkarlar var ama farklı konuların sayısı daha fazla. Kesin olan bir şey var ki, SSCB'nin dağılmasından bu yana bu iki ülke arasında derin ve köklü bir sorun ve endişe olmamıştır. Yine de, daha önce de belirttiğimiz gibi, Gürcistan İran'la ortak bir sınırı olmayan tek Güney Kafkasya ülkesidir. Bu nedenle yirmi yılı aşkın bir süredir coğrafi faktörler bu iki ülke arasındaki ilişkilerde etkili olmuş ancak bu konu belirleyici bir unsur olmamıştır. Çünkü iki ülke arasında kurulan ilişkiler her zaman bölgesel ve dünya güçlerinin çıkarlarına ve mülahazalarına bağlı olmuştur. Bu nedenle 2010 yılına kadar Güney Kafkasya'da İran-Gürcistan ilişkileri önemli ölçüde gelişmemiştir. Bir yanda Rusya-Gürcistan çatışması, diğer yanda Rusya'nın İran'a karşı sıcak tutumu, Gürcistan'ın yüzünü Batı'ya çevirmesi, Washington ile Tahran arasında gözlenen gerilim, Tiflis ile Tel Aviv'in güvenlik alanındaki askeri alanlarda yakın iş birliği ve ilişkileri Türkiye'nin İran'ı Güney Kafkasya'dan uzak tutma girişimleri vb. sorunlar İran ve Gürcistan arasındaki ilişkilerin en düşük seviyede kalmasına neden oldu. Araştırma çalışmasının bu bölümünde İran-Gürcistan ilişkilerinin ne ölçüde şekilleneceğini etkileyen ve rol oynayan dört ülkenin etki mekanizmalarını kısaca yorumlamaya çalıştık.¹⁶²

1. Amerika Birleşik Devletleri: Gürcistan'ın Rusya, Türkiye ve İran gibi büyük bölgesel oyuncuların durumundan haberdar olduğunu söyleyebiliriz. Ama bildiğimiz gibi hedefi Avrupa Birliği'ne ve NATO'ya üye olmak ve bu hedefe ulaşmak için kendisini koruyan ABD ile ilişkileri büyük önem taşıyor. Gürcistan, ABD ile ilişkilerinin herhangi bir sorundan dolayı zedelenmesini istemiyor. Bu doğrultuda 2009 yılında hazırlanan ABD-Gürcistan Stratejik İşbirliği Yasa Tasarısı'nı yorumlamaya çalıştık. Tasarıda şu konular ele alınıyor: Demokrasi, savunma ve güvenlik, ekonomi, ticaret, enerji konuları ve son olarak kültürel ilişkiler. Kısacası Washington ile Gürcistan arasındaki ilişkiler, her iki ülkenin ortak çıkarlarına, yani Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzunu azaltma meselesine dayanmaktadır. Bu ilişkiler, askeri işbirliği, tartışmalarda siyasi destek ve Gürcistan'ın ekonomik reformlarını gerçekleştirerek Batı ülkelerinde kurulan siyasi sistemin oluşturulması gibi önemli konuları da içeren çeşitli alanları kapsamaktadır. Bu nedenle, Batı'ya yakınlaşma ve transatlantik ilişkiler konusu Tiflis'in dış politikasındaki ana öncelikli konudur. Gürcistan'ın ulusal güvenlik konularında 2005 yılında hazırladığı resmi belgesine göre ABD, Türkiye ve Ukrayna stratejik ortaklar,

¹⁶² A.g.e, s. 941.

Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan stratejik olmayan ve ikincil ortaklar, İran ise önemsiz ülkeler olarak listeleniyor. Bahsedilen tüm konuların İran-Gürcistan ilişkilerine şüphesiz olumsuz etkileri olmuştur.

2. Rusya Federasyonu: İran-Gürcistan ilişkilerinin yavaşlamasında rol oynayan bir diğer ülke de Rusya Federasyonu oldu. Bildiğimiz gibi bugünkü Gürcistan toprakları tarih boyunca büyük güçlerin rekabet ettiği bir coğrafi alan olmuştur. Son yıllarda Kafkasya'da meydana gelen değişikliklerin arka planına bakıldığında, Rusya'nın İran-Gürcistan ilişkilerini ne ölçüde etkilediğini anlamak mümkündür. 1991 yılında SSCB'nin yıkılmasından dolayı Batı'nın Gürcistan'a özel ilgisi Rusya'nın bu ülkeye olan duyarlılığını artırmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler beklenmedik bir çizgide ilerlemeye başlamıştır. SSCB'nin yıkılmasına rağmen, Rusya hala eski Sovyet ülkelerini arka bahçesi olarak görüyor. Bu nedenle herhangi bir üçüncü ülkenin bu ülkelerdeki faaliyetlerine karşı çok hassastır. Bu sebepten, İran ile Rusya arasında ortak çıkarlar ve yakınlıklar olsa da, bu konuda İran'ın kendisi Rusya için hiç de istisnai değildir. Moskova, İran'ın Güney Kafkasya'da ve Gürcistan'da alternatif bir bölgesel güç olarak aktif rol oynamasına her zaman perde arkasında ve gizlice karşı çıkmış, Batı ile güvenlik ve ekonomik ilişkileri ve Avrupa'ya enerji ve gaz taşımacılığını devralmaya çalışmıştır. Rusya bu şekilde alternatif bir enerji kaynağı olarak İran'ın Gürcistan coğrafyasında faaliyet gösterme kabiliyetini elinden almak istedi ve bunu da neredeyse başardı. İranlı yetkililere göre Rusya'nın bu konudaki dış politikası öylesine kendini beğenmiş bir ilkeye dayanıyor ki: "Yalnızca bizim için iyi olan adil kabul edilebilir." Bunun bir örneği, Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışma ve Kırım'ın kendi topraklarına ilhak edilmesidir. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı ve görüşmelerde Rus heyetinin başı olan Sergei Ryabkov, İran ile nükleer müzakerelerde yaptığı konuşmada şunları söyledi: Batı üzerindeki baskı araçları, ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin eylemlerine karşı tepki göstermek istiyorsa, durum bu olabilir "bırakın işi yapsın." Öte yandan İran, Rusya için ciddi bir rakip ve Rus ekonomisi için bir tehdit olarak görülüyor ve teyit edilen ve sahip olunan gaz sahaları açısından dünyada birinci sırayı alıyor. Dolayısıyla, İran'ın petrol ve gaz ihracatına ilişkin ambargolar kalkarsa, İran enerjisinin Gürcistan üzerinden Batı'ya taşınacağı ve İran'ın Nabucco Projesi'nde yer alacağı varsayımları gerçekleşirse, Rusya'nın enerji konusunda Batı üzerindeki baskısı ortadan kalkacaktır. İran kaynaklarında Gürcistan ve İran'ın her ikisinin Rusya'nın bölgede

nüfuzunun artmasını istemeyen ülkeler olduğu ancak endişelerini gizli tuttukları belirtilmektedir.¹⁶³

3.Türkiye'nin bölgedeki rolü: İran'ın resmi medyasında yayınlanan siyasi ve analitik yazılarda, SSCB'nin yıkılmasının ardından Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde İran ve Rusya ile rekabetinde Washington tarafından ciddi şekilde desteklendiğini okuyoruz. Bu nedenle Türkiye, son otuz yılda Rusya ve İran'ın Güney Kafkasya'daki ekonomik varlığını ve etkisini azaltmada belli bir rol oynayabilmiştir. İran kaynaklarında şu ekonomik meseleler bunun kanıtı olarak gösteriliyor: Güneyden ve Kuzeyden Batıya değişen boru hatları; Güney Kafkasya ülkelerini NATO ve diğer Avrupa-Atlantik kurumlarına katılmaya teşvik etmek ve Rusya ile İran'ı dışarıda tutmak için benzeri diğer ekonomik ve siyasi önlemler alınması. Türkiye, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının taşınması için bir geçiş ülkesi olarak benzersiz bir jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip olduğunu vurgulayarak bu alanda başarı elde etmeyi başarmıştır.

İranlı araştırmacılara göre Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkelerine yakınlığı, İran'ın bu bölgedeki ulusal çıkarlarını etkileyebilir. İran, doğal gazın dünya pazarına ihraç edilmesi konusunda Türkiye ile işbirliği yaparsa, üreticiler ve tüketiciler arasındaki enerji alışverişi konusunda Türkiye'nin kilit bir ülke ve merkez olma olasılığı artabilir. O zaman İran'ın bölgede Türkiye'ye bağımlılığı da artmış olacaktır. Türkiye, Gürcistan'ın bölgedeki en büyük ticaret ortağı olarak kabul ediliyor. Bu ülkenin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mayıs 2010'da Gürcistan'a yaptığı ziyarette, iki ülke arasında Akhalkalaki-Kars demiryolu hattının inşasına ilişkin ekonomik proje de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda birçok ekonomik proje imzalandı. Bu, Gürcistan ile Avrupa arasında eskisinden daha büyük bir bağlantı yarattı.

Trabzon Anlaşmasına göre Türkiye ile Gürcistan arasında stratejik işbirliği mevcuttur. 2001 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanları Haydar Aliyev, Edvard Shvarnadze ve Ahmet Necdet Sezer tarafından Türkiye'de Karadeniz kıyısında imzalanan mütabakat metni, üçlü bir güvenlik ve askeri anlaşma olarak kabul ediliyor. İranlı uzmanlar, 11 Eylül olayının ardından imzalanan bu anlaşmanın Güney Kafkasya'nın güvenliğini sağlamak amacıyla Washington'un desteğiyle imzalandığı

¹⁶³Elahe Kolayi, Masoud Rezaei, a.g.e., s. 943.

bildiriyorlar. Bu anlaşma terör ve organize suçlarla mücadele adına yapılmış olsa da bu anlaşmanın amacı tıpkı “GUAM” anlaşması gibi Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu engellemektir. Türkiye, politikasında Avrupa yönünü benimseyen ve Ortadoğu'da hegemonik olmak isteyen bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu eğilim, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslam dünyasının liderliğini devralması ve İran'ın konumunu zayıflatmasının ardından daha da güçlendi. Şu anda “Bakü-Tiflis-Ceyhan” petrol boru hattı ve “Bakü-Tiflis-Erzurum” doğal gaz boru hattı bir yandan Türkiye'nin petrol ve gaz ihtiyacını karşılarken, diğer yandan da bu ülkeyi enerji için geçiş güzergahı olarak tanıtıyor. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan arasında istisnai bir seçenek olarak koordine edici bir rol oynaması Ankara için stratejik bir anlam taşıyor ve İran'ın ortaya çıkması bu gidişatı değiştirebileceği için Türkiye buna izin vermek istemiyor.

Görüldüğü gibi İranlı araştırmacılar meseleleri kendi açılarından açıklamaya çalışmakta ve bu nedenle İran'ın bölgesel projelerden dışlanmasında Türkiye'yi ve Güney Kafkasya'daki tüm faaliyetlerini suçlamaktadırlar. Türkiye'nin Güney Kafkasya'nın iki ana ülkesi olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan ile ortaklaşa yürüttüğü uluslararası düzeydeki bu ekonomik projeler, aslında üç ülkenin de büyük çabalarının sonucu olarak hayata geçmiştir. Üç ülke arasındaki ilişkilerin bu düzeyde kurulması doğal olarak tarihi ve kültürel ilişkilerin üst düzeyde olduğunun göstergesidir. İran'ın bu devasa ekonomik projelerden yararlanamamasının kendi hatası olduğunu söyleyebiliriz. Ermenistan ve İran, komşularıyla karşılıklı çıkarlara ve siyasi gerçeklere dayalı bir dış politika izlemiş olsalardı, bu tür faydalı ekonomik projelerin dışında kalmazlardı.

4. İsrail: Daha önce de belirttiğimiz gibi konuyu öncelikle İranlı araştırmacıların Farsça hakemli dergilerde yayınladıkları bilimsel makalelerin bilgileri ile sunarak, ardından bunları yorumlamaya çalıştık. Bu makalelerin birinde şu değerlendirmelere yer verilmektedir:

İsrail ile Gürcistan arasındaki derin bağları anlamak için İsrail başbakanı David Ben-Gurion'un aslen Gürcü olduğunu bilmek yeterlidir. Ancak SSCB'nin yıkılmasından sonra, özellikle 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devrimi'nden sonra İsrail, Güney Kafkasya'da, özellikle Gürcistan'da daha da geniş bir biçimde faaliyet göstermeye başladı. Siyasi, güvenlik ve ekonomik açıdan bu ilişkilerin daha da derinleşmesi aslında Tiflis'ten çok Tel Aviv'in çıkarına olmuştur. Ayrıca, bir yandan İsrail devletinin güvenlik ve siyasi meseleler ile tarım, sanayi, inşaat ve turizm alanlarındaki engin tecrübesi ve imkanları, diğer yandan Gürcistan'ın kendisinin ihtiyaç duyduğu bu modern ve bilimsel yöntemlerden yararlanma ve bu alanlara yatırım yapma gerekliliği iki ülke arasındaki işbirliği eğilimini her geçen gün artırmıştır. Örnek olarak, İsrail'in tarım alanındaki deneyimi ve avantajlarının bu

ülke ile Gürcistan arasında kapsamlı bir işbirliğine yol açtığı ve 2014 yılında bu işbirliğinin tamamen yeni bir aşamaya girdiği belirtilebilir.¹⁶⁴

İsrail'in Gürcistan üzerindeki etkilerine şu sözlerle değinilmektedir: "İsrail devleti kurulduğu günden itibaren dünyanın herhangi bir ülkesinde yaşayan Yahudi azınlıkları koruma hedefini ortaya koymuştur. Bu nedenle Gürcistan'da yaşayan Yahudiler de onlar için önemlidir. Bilindiği gibi İsrail'de 120 binden fazla Gürcü kökenli Yahudi yaşıyor ve bunların 13 binden fazlası halen Gürcistan'da, özellikle Gori şehrinde yaşıyor. Aralarında akrabalık bağı bulunan bu Yahudiler arasında derin bağlar kurulması İsrail için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu sayede

Avrasya Yahudileri Kongresi'nin amaç ve hedefleri çerçevesinde iki bölgede, yani Orta Asya ve Güney Kafkasya'da yaşayan Yahudiler arasında birlik ve beraberliği sağlayabileceklerdir. Öte yandan, baskı uygulayabilecek, etkili ve sıkı bir şekilde birleşmiş bir Gürcü Yahudileri grubunun yaratılması, İsrail'e gerekirse Gürcistan'ın dış politikasının yönünü değiştirme fırsatı veriyor.¹⁶⁵

İranlı yetkililer, İran İslam Cumhuriyeti'nin asıl amacı İsrail'i yok etmek olduğu için bu ülkenin İran'ı kendisi için bir tehdit olarak gördüğüne inanıyorlar. İsrail, Tahran ile olası bir savaşa hazırlanmak için bu ülkenin sınırlarına yakın coğrafyada varlık göstermeyi önemli görüyor. İranlı uzmanların iddialarına göre İsrail, Gürcistan'ı askeri hedeflerine ulaşmak için uygun bir coğrafya olarak görüyor. Bu nedenle Tel Aviv yetkilileri, Gürcistan'da fiziki bir askeri ve lojistik üs oluşturulması ve Tahran-Tiflis ilişkilerinin derinleşmesinin engellenmesi gerektiğine inanıyor. Öte yandan, Gürcistan'ın Karadeniz'deki batı kıyısı genişletilmeli ki devasa askeri yük gemileri yaklaşabilsin. Bu amaçla Tiflis'in güneyinde bulunan "Marnauli" askeri üssünün tamamı İsrail Hava Kuvvetleri'ne devredildiği de iddialar arasındadır. Böylece Tahran'dan bakıldığında, Gürcistan'ın İsrail ile sıcak ilişkileri İran'ın ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit olarak görülüyor.

Tez çalışmasının mevcut bölümünde sunulan yukarıdaki bilgilerden, İran ve Gürcistan arasındaki karşılıklı ilişkilerin genişletilmesinin İran için önemli olduğu sonucuna varılabilir. Güney Kafkasya'nın diğer ülkeleri yani Azerbaycan ve Ermenistan'da olduğu gibi iki ülke arasında ortak bir sınır bulunmamasına ve bu durumun Tahran-Tiflis ilişkilerinin genişlemesini engelleyen ana faktör olarak

¹⁶⁴ Elahe Kolayi, Masoud Rezaei, a.g.e., s. 945.

¹⁶⁵ Elahe Kolayi, Masoud Rezaei, a.g.e., s. 946.

değerlendirilebilmesine rağmen, ABD, Rusya, Türkiye ve İsrail'in gibi güçlerin bölgedeki etkisi, iki ülke ilişkilerinin gelişmesini engellemektedir.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, İran İslam Cumhuriyeti açısından kuzeye doğru açılan bir fırsat kapısıydı. Özellikle de Azerbaycan, Tahran yönetimi tarafından İslami devrim ihracı açısından potansiyel bir ülke olarak görülmekteydi. 1990'ların başlarından itibaren İran, politik, ekonomik, kültürel ve dinî alanlarda bölgeye nüfuz etmeye çalıştı. Ancak ilerleyen dönemde İran'ın bölgesel politikasının ve buradaki etki düzeyinin Türkiye, Rusya ve ABD gibi ülkelerin bir hayli gerisinde kaldığı gözlemlendi. Bunun temel sebebinin, bir taraftan İran'ın dış politikasındaki hatalar ve yanlış hesaplar, öte yandan da İran'ın hedefleri ve imkânları arasındaki çelişki olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle son zamanlarda İran'ın, Türkiye'nin bölgede artan gücünden açıkça bir rahatsızlık duyduğu sezilmektedir. Ankara'nın Kafkaslar ve Orta Asya'da yürüttüğü aktif politika, İran açısından ciddi bir problem olarak algılanmaktadır.

1979 Devrimi'nin ardından İran rejiminin dış politikada ürettiği İslami yönümlü ana sloganların, bu devletin Güney Kafkasya politikası için geçerli olmadığı görülmektedir. Sovyetlerin çöküşünün ardından bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını kendi toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak algılayan İran İslam Cumhuriyeti, Güney Azerbaycan'da milli hareketin tırmanışa geçeceğinden endişe duymaya başladı. Diğer taraftan Tahran yönetimi, dinî, ideolojik ve siyasi propaganda aracılığıyla Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinde baskı kurmaya çalıştı. İran'ın Birinci Karabağ Savaşı'ndaki tutumu ve akabinde daha çok Ermeni yanlısı bir politika izlemesi, Azerbaycan'da ciddi tepkilere yol açtı. Elçibey döneminde iki ülke arasında var olan temel sorunlar, İran'a karşı daha ılımlı bir politika izleyen Haydar Aliyev'in iktidarı yıllarında da çözülemedi. Böylece karşılıklı ilişkilerde güven ortamının oluşturulması mümkün olmadı. İran'ın Ermenistan ile sıkı ilişkileri Bakü'yü tedirgin ederken, Azerbaycan'ın da Türkiye ve Batı eksenli bağımsız bir dış politika geliştirmesi, Tahran rejiminde huzursuzluklara sebebiyet verdi. Azerbaycan ve İran arasında var olan kültürel ve tarihi bağlar ve mevcut ekonomik ve ticari ilişkiler, bu iki ülke arasında siyasi münasebetlerin de aynı düzeyde gelişimine yol açmadı. Özellikle de Azerbaycan'ın ekonomik, askerî ve siyasi açıdan gittikçe kuvvetlenmesi Tahran rejiminin endişelerini tırmandırdı. Karabağ sorununu Azerbaycan'ın gelişimi yolunda bir engel olarak gören İran, bu statükonun devam etmesinden yana bir tavır sergiledi. Tahran yönetiminin Güney Kafkasya politikasının

şekillenmesinde bu etken önemli bir rol oynadı. Fakat 44 günlük Vatan Savaşı sonucunda Azerbaycan'ın parlak bir zafer elde etmesi bölgedeki dengeleri kökünden değiştirdi. Böylesine bir gelişmeyi beklemeyen ve yeni şartlara hazır olmayan İran rejimi fevri davranışlarla iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyecek adımlar attı. Sonuç itibarıyla Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerde büyük ölçüde bir gerilim yaşanmış oldu.

Ermenistan'a gelince, Sovyetlerin çöküşünün ardından Rusya'nın güdümünde olan bu ülke, Tahran ve Moskova arasında geliştirilen Kuzey-Güney eksenli dış politikanın bir parçası haline geldi. İran için Ermenistan, yaklaşık 30 yıl boyunca Azerbaycan'a karşı bir baskı unsuru olarak görüldü. Karabağ meselesinde tarafsızlığını ilan eden İran, aslında işgalin son bulmayacağı ve bu sorunun Azerbaycan'ı daha uzun yıllar boyunca uğraştıracağı kanaati üzerinden bölgesel bir politika yürüttü. İkinci Karabağ Savaşı'nda yenilen Paşinyan liderliğindeki Ermenistan'ın yavaş yavaş Rusya'ya sırtını dönerek ABD ve Avrupa Birliği'ne açılması, İran'da belli bir tedirginliğe sebebiyet verdi. Bu süre zarfında İran, destek vaatleriyle mağlup Ermenistan'ı kendi tarafına çekmeyi başaramadı ve Ermeni yönetiminin Batı eksenli bir politika izleyeceği görülmeye başladı. Bu husus, İran'ın gerek Ermenistan ve gerekse de Azerbaycan ile ilgili geliştirdiği politikanın başarısızlığını açık bir şekilde göstermektedir.

Gürcistan ise coğrafi açıdan İran'a daha uzak kalması ve bu ülke ile ortak bir sınıra sahip bulunmaması nedeniyle İran'ın Güney Kafkasya'da en az ilgilendiği ülke konumundadır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki 2003 yılında Gürcistan'da Batı yanlısı Saakaşvili hükûmetinin iktidara yükselmesi, Gürcistan ile İran arasındaki ilişkilerin gelişimi yolunda bir engel oluşturmuştur.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından Güney Kafkasya'yı kendi etki alanına dönüştürme veya burada etkisini artırma gibi amaçlarına ulaşamamıştır. Özellikle de İran, Birinci Karabağ Savaşı sonrasında oluşan statüko üzerine bütün Güney Kafkasya politikasını inşa etmişse de 2020 yılında vuku bulmuş olan İkinci Karabağ Savaşı neticesinde bu statükonun ortadan kalkması ve bölgede yeni bir askerî ve siyasi durumun şekillenmesi, İran'ın bölgesel politikasını ciddi boyutta sarsmış ve Tahran yönetimi yeni şartları ve fırsatları iyi bir şekilde analiz ederek değerlendirememiştir.

KAYNAKÇA

Ağacan Kamil, *İran'ın Kafkasya Politikası*, 2019.

Aslanlı Kenan, “İran-Azərbaycan Ekonomik İlişkileri”, *İran Araştırmaları Merkezi*, Aralık, 2017.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, Azərbaycan-İran: Diplomatik əlaqələr. - <https://files.preslib.az/projects/azeriran/a1.pdf>

Bayır Emre; Aslanlı Aslanlı, “Təhdit Merkezli Bir Dış Politikası: İran'ın Azərbaycan Politikası”, *Stratejik Analiz*, 2 (18), 2001, (ss. 47-56).

Çelikpala Mitat, “1990'lı Yıllarda Rusya-İran İlişkileri”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 63, 2000.

Dadaşova Ramile Behlul kızı, “2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan- İran İlişkileri”, *İstanbul Üniversitesi Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2019; VIII/1: (ss 23-34).

Demir Yeşim, “İran'ın Güney Kafkasya Politikası”, *Anadolu AÜSBD*, 22(2), 2022. (ss. 573-588).

<http://az.strategiya.az/news.php?id=142457> 06.08.2023

<http://vasael.ir/fa/news/7%ااصول-و-اهداف-سياست-خارجی-جمهوری-اسلامی-ایران-در--پادداشت-انديشه-امام-خمينيه> 06.08.2023

<http://www.imam-khomeini.ir/fa/n21267/%D8%A7%D8%B5%> 06.08.2023

https://fa.wikipedia.org/wiki/شعارهای_سیاسی_دوران_جمهوری_اسلامی_ایران 06.08.2023

<https://www.khabaronline.ir/news/147581/%D9%BE%DB%8C%DA%86%DB%8C%D8%AF%> 06.08.2023

https://www.wikiwand.com/fa/شعارهای_انقلاب_1357_ایران

<https://www.youtube.com/watch?v=VAMe9HdooaI> محسن کدیور در باره تفاوت افکار نظری 06.08.2023

[İftixari Aref Hüseyn oğlu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, “İran İslam Respublikasının Qafqaz Siyasəti \(1991-2005-ci illər\)” İxtisas: 07.00.03-Ümumi tarix, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın Avtoreferatı, Bakı-2010.](#)

- İranın təhdidlərini Azərbaycan ciddi qəbul etməlidirmi?, İctimai TV, Dec 5, 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=eUAwzdn91I8>
- Kahraman Firdes Şeyda; Ali Samir Merdan. “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11(21), 2020, (ss.434-468).
- Kalkan Duhan, Güney Kafkasiya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanları, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- Karadağ Sinem, “İran ve İsrail’in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan’ın rolü”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 2021, (ss. 53-72).
- Kelbizadeh Elnur, “Robert Koçaryan’ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Ermenistan-İran İlişkileri”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 62, 2019, (ss. 73-94).
- Kelkitli Fatma Aslı, “Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen bağlar”, *Ermeni Araştırmaları*, 46, 2013, (ss. 129-142).
- Məmmədov Şamxal, Müasir dövrdə Rusiyanın Cənubi Qafqaz siyasəti və ona müxtəlif baxışları, *Strategiya.az*, 23.11.2018.
<https://az.strategiya.az/news.php?id=142457>
- Neciyev Elçin; Teymur Gasımlı, “Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018)”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 2020, (ss. 1267-1273).
- Qasımlı Vüsal, Şiriyev Zaur, Vəliyeva Zülfiyyə, İran-Ermənistən münasibətləri: Geosiyasi reallıq,siyasi iddialar,Versus, Bakı, 2011.
- Ruintən Kəmalə, İran İslam Respublikasının xarici siyasət prinsiplərində dəyişikliklər. İranın Qafqaz siyasətini formalaşdıran müasir amillər, *Tarix və onun problemləri*, No. 2, Bakı,2010,s.189-194.
- Sınkaya Bayram, “İran’ın Kafkasya Politikası”, İçinde: *Kafkasya’da Değişim Dönüşü (Avrasiya Üçlemesi III)*, (Ed. Aydın Mustafa), Nobel Yayınları, 2018, (ss. 229-256)
- Şahin Mehmet, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2008.
- Şeker Şevket, “İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (1), (ss. 1-14).
- Şirinova Ruhi, Azərbaycan Respublikasının Geosiyasi İnkişaf Strategiyası, *Strategiya.az*, 05.06.2020, <http://az.strategiya.az/news>.

- Veliyev Emil, Soğuk Savaş Sonrası İran'nın Güney Kafkasya Politikası, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Yalçınkaya Alaeddin, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düşümden Küresel Kördüğümüne*, Lalezar Kitabevi, 2006.
- Yılmaz Kübra, İslam Devriminden Günümüze İran'da Fıkıh ve Dış Politika İlişkileri, (Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasi Bilimler ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2020.
- А.П. Коротышев, А.С. Еюменкова, Сотрудничество Республики Армения и Исламской Республики Иран в энергетической сфере и интересы России, Международные отношения Политология. Регионоведение, Вестник Нижегородского Университета им. Н.И. Лобоческого, 2012, № 4 (1), с. 347-351.
- В.И. Месамед, Иран и Немусульманские страны Южного Кавказа (Армения и Грузия), Институт Ближнего Востока, Москва 2015., 254 с.
- Е. Г. Энтина, С. Б. Давранова, Т. Х. Мелоян, А. М. Наджаров, Э. Рубан . Военно-политическое присутствие Ирана на Южном Кавказе. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2023.
- Ф. Атрисангари, Внешняя политика Ирана на Южном Кавказе: идентичность и национальные интересы, Вестник РУДН. Серия: Политология, 2020, Том 22, No.1 32-48.
- احسان فلاح، علی امیدی، « سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی، تهاجمی یا تدافعی؟»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 11، شماره 2، پاییز و زمستان 1397، صص 417-433.
- افشردی، محمد حسین (1381). ژئوپولیتیک قفقاز و سیاست خارجی ج.ا.ا، تهران: دوره عالی جنگ سپاه.
- بهرام امیر احمدیان، حسن عسگری، فهم روابط ایران و گرجستان از زمان اعلام استقلال بر اساس نظریه های روابط بین الملل، مطالعات اوراسیای مرکزی، دانشگاه حقوق و علوم سیاسی، سال پنجم، شماره 10، بهار و تابستان 1391، صفحات 1-20.
- پرتال امام خمینی، اصول اساسی سیاست خارجی – اصل نه شرقی و نه غربی، 1395/11/19 ش، پورقلی، محسن؛ سیاست خارجی ایران قبل و بعد از انقلاب، تهران، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، 1378.
- دهقان طرزجانی، سعید (۱۳۸۱)، «رژیم های بین المللی و تحولات سیاسی – اقتصادی در قفقاز»، سیاست، دوره ۳۷، شماره ۴، صص. ۹۷-۱۲۴.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال؛ سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.
- رضائی، مسعود، 1390، جنگ روسیه و گرجستان؛ زمینه ها و محرک های اثرگذار، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 9، شماره 9، صص 39-58.

- رضازاده، سخاوت (۱۳۸۴)، «ملاحظات مشترک ج.ا.ایران و روسیه پس از شکل‌گیری محور استراتژیک ترکیه و اسرائیل»، **مجلس و راهبرد**، سال ۱۲، شماره ۴۸، صص. ۲۷۲-۲۴۹.
- روا، البویه (1380)، «سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی»، **مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، شماره 36، صص. 173-198.
- زندى رضوى، سیامک (1381). «نخبگان و وفاق اجتماعی، دولت مردم و همگرایی»، **مجموعه مقالات**، گردآورنده محسن فردرو، جلد دوم، تهران: نشر آن.
- صحیفه نور، ج 11، ص 267.
- عباسی، مجید و محمدرضا موسوی (1392)، «روابط ج.ا.ایران و جمهوری آذربایجان، بسترهای همگرایی و زمینه‌های واگرایی»، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۶، شماره ۲، صص. ۸۰-۶۱.
- عطایی، فرهاد، 1391، **ایران و کشورهای قفقاز جنوبی**، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 5، شماره 10، صص 119-136.
- عنایت‌الله یزدی، احسان فلاحی، تعامل سیاست خارجی ایران و روسیه در تقابل با محور شرقی - غربی در قفقاز جنوبی، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۹، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، صص ۴۱-۴۳۰.
- فرزاد پور سعید، ساختار و روند تصمیمی‌گیری در سایست خارجی جمهوری اسلامی ایران: تحلیلی متون آموزشی و پژوهشی، فصلنامه **مطالعات راهبردی**، سال یازدهم، تابستان 1387، شماره مسلسل 40، صص 313-348.
- کرمی، جهانگیر (1389) (الف)، «روابط ایران و روسیه در سالهای 1989-2009: بسترها عوامل و محدودیت‌ها»، **مطالعات اوراسیای مرکزی** سال 3، شماره 6، صص 111-136.
- کولایی، الهه (۱۳۷۵)، «روسیه، غرب و ایران»، **مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، دوره ۲، شماره ۱۲، صص. ۷۵-۹۴.
- کولایی، الهه (۱۳۸۵)، **سیاست و حکومت در روسیه**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کولایی، الهی (1384). **بازی جدید در آسیای میانه**، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- کولایی، الهی (1396). «فراز و فرود روابط ایران و روسیه 1990-2016» **فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل**، تهران: شماره 40، صص 135-164.
- کولایی، الهی و علیزاده، شیوا (1395). **جستارهای پیرامون مسائل دریای خزر**، تهران: مرکز آموزش و پرورش‌های بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- کی‌جی.هالستی؛ مبانی تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، ترجمه بهرام مستقیمی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی وزارت خارجه، 1376.
- محمد جعفر جوادی ارجمند و احسان فلاحی، **بررسی سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی (با تاکید بر ارمنستان و جمهوری آذربایجان)**، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره 8، شماره 2، پاییز و زمستان 1394، صص 211-228.
- محمدی منوچهر، **سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و مسائل**، تهران، دادگستر، 1377، ص 92.

- معاونت پژوهشی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی؛ صدور انقلاب از دیدگاه امام خمینی، ص 20-25 .
- معصومه محمدی، بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال روسیه پس از انقلاب اسلامی (1997-2020)، پژوهش های راهبردی انقلاب اسلامی سال دوم، شماره 6، تابستان 1398، صص 73-113.
- مقیمی، غلامحسن؛ نظریه انسجام اسلامی در اندیشه امام خمینی(ره).
- <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n21267/%> منبع: مجله حضور، شماره 23، ص 122-135.
- موسوی، محمدرضا و حسینعلی توتی (۱۳۹۱)، «روابط اسرائیل و قفقاز جنوبی و تاثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی» آران، سال ۱۱، شماره ۳۱، صص. ۷۹-۵۹.
- نظامی پور، قدیر (1382). «آثار سیاست های منطقه ای روسیه بر امنیت ملی ج. ا. ا.»، فصلنامه مطالعات خوار میانه، سال 10، شماره 3، صص 1-32.
- الهه کولایی، مسعود رضایی، عوامل خارجی موثر بر توسعه نیافتگی روابط ایران و گرجستان، پژوهشهای جغرافیای انسانی، دوره 49، شماره 4، زمستان 1396، صص 950-935.
- واعظی، محمود (1388)، میانگیری در آسیای مرکزی و قفقاز: تجربه جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز چاپ و انتشار وزارت خارجه.
- وردی نژاد، فریدون؛ سخنرانی مدیریت سیاست خارجی در تراز سند چشم انداز ملی، کنفرانس ملی چشم انداز بیست ساله و الزامات سیاست خارجی توسعه گرا، 8 اسفند ماه 1386، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Rusya ile İnan'ı ve Türkiye ile İsrail'i birbirine yakınlaştıran faktörler	80
Tablo 2: İnan İslam Cumhuriyeti cumhurbaşkanları dönemi	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** İİC Dışışleri Bakanlığı'nın giriş kapısı (üzerindeki ana tabelada “Ne Doğu, ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti” sloganı kazanmıştır) 20
- Şekil 2:** Türkiye ve İnan'ının Azerbaycan ve Ermenistan'a yaptığı ihracat ve ithalatlar (1. Türkiye ve İnan'ının Azerbaycan'a ihracatı, 2. Türkiye ve İnan'ının Ermenistan'a ihracatı 3. Türkiye ve İnan'ının Azerbaycan'dan ithalatı, 4. Türkiye ve İnan'ının Ermenistan'dan ithalatı) 65

EKLER

Tablo 1: İran-Azerbaycan: Enerji Kaynaklarının Kıyaslaması (2016)¹⁶⁶

	PETROL				DOĞALGAZ			
	Rezerv	Dünyada	Günlük	R/P	Rezerv	Dünyada	Yıllık	R/P
	(1)	payı(2)	üretim	oranı	(5)	payı(2)	üretim	oranı(4)
İran	158.4	9.3	4600	94.1	33.5	18	202.4	165.5
Azerbaycan	7	0.4	826	23.1	1.1	0.6	17.5	65.8

* (1)Toplam rezerv miktarı - milyar varil; (2)%; (3)1000varil; (4)R/P=(Rezerv/Üretim)rasyosu²; (5)trilyonm³; (6) milyar m³

Tablo 2: Karşılaştırmaları Temel Ekonomik Göstergeler (2015-2016)¹⁶⁷

	İran	Azerbaycan
Kişi başına GSYİH(\$)	4958	3877
Ekonomik büyüme(%)	-1.5	-3.1
Enflasyon(yıllık %)	8.6	12.4
İşsizlik oranı(%)	11.3	5.1
Gini katsayısı	0.39	0.34
İhracat(%,GSYİH)	20.0	37.8
İthalat(%,GSYİH)	19.0	34.8
Varlık Fonu büyüklüğü (milyar\$)-(1)	53.3	33.6
Ar-Ge harcamaları(%,GSYİH)	0.33	0.22

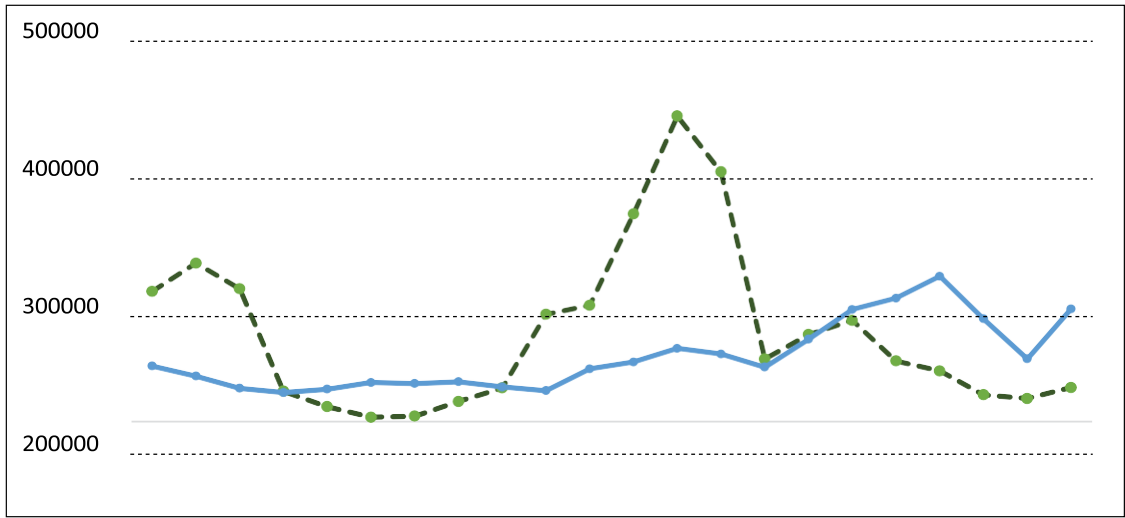
* Varlık fonlarının isimleri sırasıyla “İran Ulusal Kalkınma Fonu” ve Azerbaycan “Devlet Petrol Fonudur”

¹⁶⁶ BP Statistical Review of World Energy, Haziran, 2017, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-re-view-of-world-energy-2017-full-report.pdf>

¹⁶⁷ (1) <https://data.worldbank.org/country/iran-islamic-rep>; (2) <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>; (3) <https://www.amar.org.ir/english/Main-Indicators>; (4) <http://hdr.undp.org/en/content/income-gini-coefficient>; (5) <http://www.stat.gov.az/news/macroecconomy>

Tablo 3: İran-Azerbaycan Ticaret Hacmi¹⁶⁸

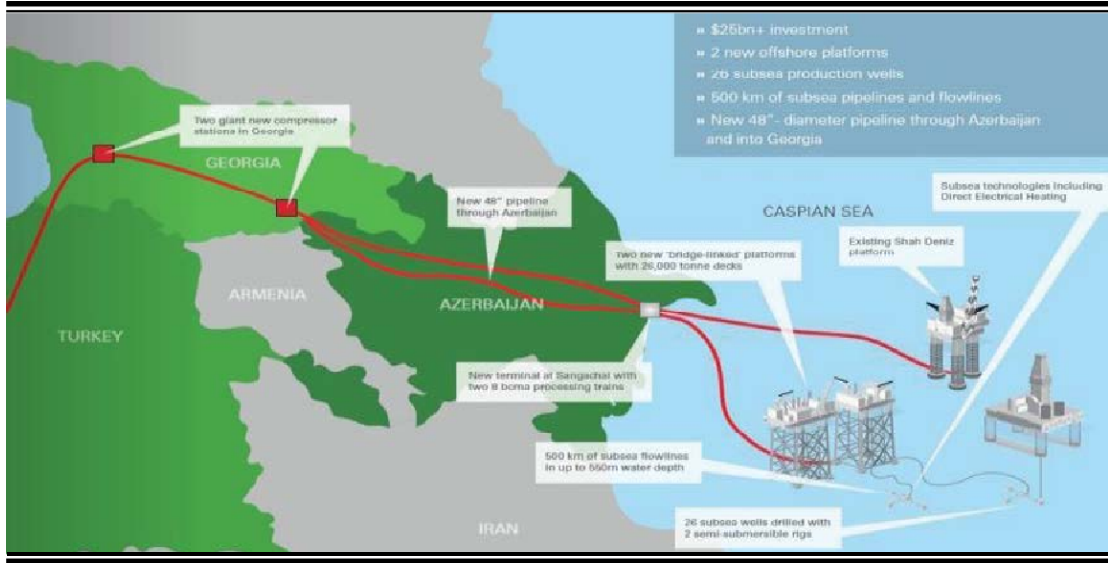
Yıl	Ticaret Hacmi			İran'dan İthalat			İran'a İhracat		
	Değer (milyon\$)	İran'ın Payı(%)	İran'ın Sıralaması	Değer (milyon\$)	İran'ın payı(%)	İran'ın Sıralaması	Değer (milyon\$)	İran'ın Payı(%)	İran'ın Sıralaması
2011	305.3	0.8	23	160.5	1.6	15	144.8	0.5	24
2012	263.8	0.8	25	176.5	1.8	14	87.3	0.4	27
2013	281	0.8	25	207.7	1.9	14	73.4	0.3	30
2014	186.6	0.6	31	147.2	1.6	15	39.4	0.2	35
2015	124.7	0.6	33	90.5	1.0	20	34.3	0.3	30
2016	210.8	1.2	19	161.1	1.9	13	49.7	0.5	26

Şekil 1: İran-Azerbaycan: İthal ve İhrac Hacmi (000' \$)¹⁶⁹

¹⁶⁸ Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi Dış Ticaret Raporu 2016-2017, (www.stat.gov.az)

¹⁶⁹ <https://www.azstat.org/MESearch/search?departament=9&lang=az>

Şekil 2: Doğalgaz Bölgeleri ve Boru Hatları¹⁷⁰

Şekil 3: Hazar’ın Yüzeysel ve Denizaltı Kısmının Paylaşımı¹⁷¹ (Turuncu renk: Rusya -Kazakistan - Azerbaycan’ın önerdiği sahillere göre aynı mesafeden geçen “orta hat ilkesi”. Mor renk: İran’ın “5 eşit pay” ilkesine göre sınırlar. Yeşil renk: Türkmenistan’ın önerdiği “enine çapraz hatlar bölü” seçeneği görülüyor.)

¹⁷⁰ http://caspiabarrel.org/wp-content/uploads/Shah_Deniz_Stage_22.jpg

¹⁷¹ <http://specnazspn.livejournal.com/2017839.html>

Şekil 4: Kuzey Güney Koridoru¹⁷²

¹⁷² <https://alchetron.com/North%E2%80%93South-Transport-Corridor-3768459-W>

ÖZGEÇMİŞ

2013-2018 yıllarında Bakü Slavyan Üniversitesi'nde Rusça öğretmenliği bölümünde lisans eğitimini tamamladı. 2021 yılında Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisansa başladı. Birçok yabancı dil kursu almış ve seminerlere katılmıştır.